

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАРАНЯК Ігор Євгенович

УДК [331.556.4+314.74]:332.133.6 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕМОГРАФІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ТА
РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ**

08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати
власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших
авторів мають посилання на
відповідне джерело

_____ І. Є. Бараняк

Науковий керівник:

Садова Уляна Ярославівна, доктор
економічних наук, професор

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 11.051.03
к.е.н. Н. С. Якимова*

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Бараняк І. Є. Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

Дисертаційну роботу присвячено розвитку теоретико-методичних засад дослідження демовідтворення в умовах формування конкретних ТМС, оцінці його стану та розробці прикладних рекомендацій щодо системного моніторингу демографічних зрушень, обумовлених міграційними процесами.

Сформовано понятійно-термінологічний апарат дослідження процесів демографічного відтворення в контексті формування ТМС. Уточнено зміст поняття «демографічне відтворення» та узагальнено підходи до визначення сутності категорії «територіальна міграційна система». Систематизовано основні теорії і концепції, у фокус яких входить теоретико-методологічне обґрунтування впливу міграції на зміну режиму демографічного відтворення. Розкрито значення формування нових ТМС у процесах демографічного відтворення країни-донора та країни-реципієнта людських ресурсів. Побудована логіко-структурна схема формування демографічного відтворення ТМС. Систематизовано основні функції ТМС, серед яких виділено: мобілізаційну, селективну, інноваційно-модернізаційну, демотрансформаційну, інституційну, перерозподільну. Представлено авторський підхід до класифікації видів ТМС за критеріальними ознаками: масштабом територіальної організації зв'язків, геополітичною роллю в суспільному поділі праці, вектором організації міграційних потоків у межах «міграційної пари», швидкістю змін, архітектонікою системи, формою організації правових відносин, способом утворення, відношенням до сфери організації суспільства, суб'єктом міграції.

Здійснено компаративний аналіз стану та тенденцій демографічного відтворення в Україні та Німеччині з виявленням основних спільних та відмінних рис. Результати досліджень підтвердили наявність тотожних демографічних проблем, пов'язаних з ризиками відтворенням місцевих мешканців в Україні та Німеччині: старіння населення, низька народжуваність, зменшення рівня економічної активності, дефіцит робочої сили, зростання навантаження на систему соціального забезпечення через збільшення кількості пенсіонерів. Визначено, що глибина депопуляційних процесів в Україні більша, ніж у Німеччині, через порівняно високі значення показників смертності та низької середньої очікуваної тривалості життя. В Україні, на відміну від Німеччини, інтенсивність скорочення чисельності населення за рахунок природного убутку в 4 рази вища.

На прикладі Німецької міграційної системи, встановлено, що імміграція є одним з ефективних інструментів вирішення проблеми демографічного відтворення та оптимізації статевовікової структури населення за умов глобалізації суспільства.

Узагальнено передумови формування УНТМС. Обґрунтовано, що головними економічними стимуляторами розвитку сучасної УНТМС є позитивні значення показників оплати праці та зайнятості.

Сформовано соціально-демографічний профіль мігранта УНТМС. Визначено, що типовою рисою міграції українців до Німеччини в статевому зрізі є зростання ролі жінок, особливо у репродуктивному віці. Основними демографічними наслідками розвитку УНТМС є повільна трансформація статевовікової структури українських мігрантів, а саме її омолодження, а також збільшення частки жінок в загальній чисельності емігрантів.

Удосконалено підхід до формування системи моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах розвитку ТМС, сутність якого полягає у визначенні передумов формування ТМС, компаративному аналізі процесів демовідтворення країн-учасників ТМС, оцінюванні міри впливу розвитку ТМС на трансформацію демовідтворювальних процесів в країнах-донорах та країнах-

реципієнтах людських ресурсів, оцінці соціально-економічних та демографічних ефектів функціонування ТМС, прогнозуванні міграційних передумов демовідтворення в умовах подальшого розвитку ТМС. Визначено, що результати моніторингу повинні стати інформаційною підтримкою для прийняття управлінських рішень владними структурами з метою використання позитивних ефектів розвитку ТМС і мінімізації негативних наслідків, у тому числі в демографічній сфері.

На прикладі розвитку УНТМС, розроблено та апробовано авторську методику прогнозування потенційних обсягів міграції населення з України до Німеччини. Моделювання розвитку україно-німецького вектора міграційної активності населення передбачає виконання трьох етапів прогнозування: чисельності та структури населення Німеччини та України; макроекономічних показників та кон'юнктури ринків праці Німеччини та України; обсягів потенційної міграції у векторі «Україна-Німеччина».

Оцінено ймовірні варіанти розвитку україно-німецького вектора на середньострокову (до 2025 р.) та довгострокову (до 2030 р.) перспективи. За найбільш ймовірним тенденційним сценарієм прогнозу, який передбачає помірне зростання економічних та соціальних стандартів в Україні, обсяги українсько-німецьких міграційних потоків у абсолютному вимірі зростуть до 400 тис. осіб у 2025 р. і до 450 тис. осіб у 2030 р.

Визначено пріоритетні цілі державної демографічної та міграційної політики, що відрізняються зміщенням акцентів з класичного соціально-економічного стимулювання демографічного відтворення в Україні на реінтеграцію мігрантів в українське суспільство, репатріацію нащадків репресованих українців, заохочення імміграції з-за кордону висококваліфікованих та економічно затребуваних кадрів.

Розроблені та обґрунтовані стратегічні орієнтири державної політики в контексті формування та розвитку УНТМС: забезпечення належного рівня керованості українсько-німецьких міграційних тенденцій у коротко-, середньостроковій і стратегічній перспективах; формування системи чинників

та мотивації до повернення інтелектуально-кадрового ресурсу в Україну; активізація взаємовигідних міграційних обмінів в рамках зайнятості, туризму, освіти, науки, науково-дослідної та інноваційної діяльності, інвестиційних та бізнес-проектів; напрацювання спільних позитивних практик і формування досвіду ефективного державного регулювання міграційних процесів, конвергенція інституційної системи регулювання міграції з провідними моделями ЄС, протидія сучасним міграційним викликам і загрозам Україні.

Ключові слова: демографічне відтворення, міграція, територіальна міграційна система, україно-німецька територіальна міграційна система, моніторинг, демографічні наслідки, міграційний вектор, регіональні ринки праці.

SUMMARY

Baranyak I. Ye. Demographic reproduction in the conditions of formation and development of territorial migration systems. – Qualification research work as a manuscript.

Dissertation on the receipt of the scientific degree of candidate of economic sciences on speciality 08.00.07 – demography, labor economics, social economics and policy. – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

This thesis is devoted to the development of theoretical and methodological bases for the research of demographic reproduction in the conditions of the formation of specific territorial migration systems, assessment of its condition and development of applied recommendations for the systematic monitoring of demographic changes that are caused by migration processes.

The conceptual and terminological apparatus of the research of demographic reproduction processes in the context of territorial migration system formation has been formed. The content of the concept 'demographic reproduction' has been clarified and the approaches to defining the essence of the category 'territorial migration system' have been generalised. The main theories and concepts, which focus on the theoretical and methodological substantiation of the migration influence

on the change of the demographic reproduction, have been systematised. The significance of the formation of new territorial migration systems in the processes of demographic reproduction of the donor and recipient countries of human resources, has been revealed. The logical-structural scheme of the demographic reproduction formation of territorial migration system has been constructed. The main functions of territorial migration systems have been systematised. These functions are: mobilisation, selection, innovation and modernisation, demographic transformation, institutionalism and redistribution. The author presents original approaches to the classification of territorial migration systems types, such as the scale of territorial organization of relations, geopolitical role in the social labor division, the vector of organization of migration flows within the "migration pair", the rate of change, the architectonics of the system, forms of of organisation legal relations, method of formation, attitude to the sphere of organization of society, the subject of migration.

Comparative analysis of the current state and trends of the demographic reproduction of the population in Ukraine and Germany, with the identification of the main common and distinctive features, has been conducted. The existence of identical demographic problems related to the risks of reproduction of local residents in Ukraine and Germany has been demonstrated by the research results. Among them are aging population, low birth rate, declining economic activity of the population, labour shortage, increasing burden on the social security system due to increasing retirees. It is summarised that the intensity of population decline due to a negative growth rate of natural reproduction in Ukraine is 4 times higher than in Germany. Taking the German migration system as an example, it has been established that immigration is one of the effective tools for solving the problem of demographic reproduction and optimisation of sex and age structure of the population in the context of globalisation.

The preconditions for forming and developing Ukraine-German territorial migration system have been generalised. It has been defined that the main economic development stimulators of modern Ukraine-German territorial migration system are the polar values of wages and employment.

The socio-demographic migrant's profile of the Ukraine-German territorial migration system has been formed. It has been determined that a typical feature of Ukrainian migration to Germany in terms of sex, is the growing role of women, especially of reproductive age. It has been summarised that a slow transformation of the gender and age structure of Ukrainian migrants, namely its rejuvenation, and increasing the share of women in the total number of emigrants are the main demographic consequences of the development of the Ukraine-German territorial migration system.

The approach to the formation of the monitoring system of reproductive processes in the conditions of territorial migration system development has been improved. It lies in determining the preconditions for territorial migration system formation, comparative analysis of demographic reproduction processes of territorial migration system of member countries, assessment of socio-economic and demographic effects of territorial migration system functioning and forecasting of migration preconditions of demographic reproduction in the conditions of the further development of territorial migration system. It has been established that the results of monitoring should serve as informational support for management decisions by government agencies in order to use the positive effects of the development of territorial migration system and minimise the negative consequences, including in the demographic sphere.

The author's method of forecasting potential population migration volumes from Ukraine to Germany has been developed and tested on the example of development of the Ukraine-German territorial migration system. Modelling the development of the Ukrainian-German vector of the population migration activity involves the implementation of three forecasting stages: the population number and structure of Germany and Ukraine; macroeconomic indicators and labour market conditions in Germany and Ukraine and volumes of potential Ukraine-Germany migration.

Probable scenarios of development of the Ukrainian-German vector for medium-term (by 2025) and long-term (by 2030) prospects have been estimated. It is

determined that according to the most probable trend scenario of the forecast, which assumes a moderate increase in economic and social standards in Ukraine, the intensity of Ukrainian-German migration flows in absolute terms will increase to 400,000 people in 2025 and to 450,000 people in 2030.

The priority goals of the state demographic and migration policy have been defined, which are characterised by the emphasis from the classic socio-economic stimulation of demographic reproduction in Ukraine to the reintegration of migrants into Ukrainian society, repatriation of descendants of repressed Ukrainians, encouragement of immigration from highly qualified and economically skilled workers.

Strategic guidelines of public policy in the context of the formation and development of territorial migration system have been developed and substantiated. They are: ensuring the appropriate level of control of Ukraine-German migration trends in the short, medium and strategic perspectives; formation of a system of factors and motivation to return the intellectual and human resources to Ukraine; intensification of mutually beneficial migration exchanges in the framework of employment, tourism, education, science, research and innovation, investment and business projects; development of common positive practices and forming the experience of effective state regulation of migration processes, convergence of the institutional system of migration regulation with the leading models of the EU and counteraction to modern migration challenges and threats to Ukraine.

Keywords: demographic reproduction, migration, territorial migration system, Ukrainian-German territorial migration system, monitoring, demographic consequences, migration vector, regional labor markets.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Колективні монографії

1. Бараняк І. Є., Гальків Л. І., Андрусишин Н. І. Проблеми прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону (п. 7.1); Бараняк І. Є., Пітюлич М. М. Стратегічні прогнозні орієнтири деморозвитку Карпатського регіону (п. 7.4). *Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку*: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2013. Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. 2013. С. 277–286; 313–317 (0,94 д.а.; автору належить 0,5 д.а.). *Особистий внесок*: обґрунтування та представлення результатів прогнозування відтворювальних процесів населення Карпатського регіону до 2050 року.

2. Sadova U., Baranyak I. Socio-demographic determinants of regional economic development under the integration processes. *Determinants and sources of development of enterprises in the region*. R. Fedan, K. Szara (Eds.). Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. P. 113–122 (0,62 д.а.; автору належить 0,31 д.а.). *Особистий внесок*: обґрунтування та аналіз факторів соціально-демографічного відтворення населення.

3. Бараняк І. Є. Моделювання демографічних явищ та процесів у регіоні: структурно-кваліметричний аспект (на прикладі Львівської області) (п. 2.3). *Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів* / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2015. С. 76–86 (0,5 д.а.).

4. Бараняк І. Є. Соціозахисна роль міграції у збереженні демовідтворювального потенціалу регіону (п. 3.1). *Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. С. 89–97 (0,33 д.а.).

5. Teslyuk R., Baranyak I. Modern Trends in Demographic Development of Lvivska Oblast and Podkarpackie Voivodship. *Socio-Economic Potential on the*

Polish-Ukrainian Border. Collective monograph. Jarosław, Lwów: PWSTE Publishing House 2017. P. 187–195 (0,42 д.а.; автору належить 0,21 д.а.).
Особистий внесок: визначення спільних та відмінних рис в відтворенні населення Львівської області та Підкарпатського воєводства крізь призму розвитку україно-польської ТМС.

6. Бараняк І. Є. Міграційна привабливість регіонів України: індексна оцінка (п. 2.3); Нові форми розвитку територіальних міграційних систем (на прикладі українсько-німецьких зв'язків) (п. 3.1). *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 70–79; С. 90–99 (1,2 д.а.).

***Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до
 Організації економічного співробітництва та розвитку та/або
 Європейського Союзу***

7. Sadova U., Stepura T., Baranyak I. Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. Vol. 8, no. 1. P. 60–78 (*Web of Science*) (1,35 д.а.; автору належить 0,5 д.а.). *Особистий внесок:* здійснення порівняльного аналізу ситуації на ринку праці України, Польщі та Німеччини як головної передумови формування ТМС.

***Статті у наукових виданнях, включених до переліку
 наукових фахових видань України***

8. Теслюк Р. Т., Біль М. М., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Регіональні соціально-економічні дослідження міграційних питань: ретроспектива та сучасні підходи. *Регіональна економіка*. 2014. № 3 (73). С. 131–141 (*Index Copernicus та інші*) (1,05 д.а.; автору належить 0,3 д.а.). *Особистий внесок:* систематизація напрямів наукових досліджень із проблем міграції на основі здобутків учених за результатами дисертаційних робіт і наукових публікацій.

9. Теслюк Р. Т., Бараняк І. Є. Мезорегіональні відмінності демографічних процесів в Україні у світлі новітніх міграційних викликів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №9. С. 608-614 (*Index Copernicus та інші*) (0,59 д.а.; автору належить 0,3 д.а). *Особистий внесок*: з'ясування регіональних особливостей відтворення населення України та побудова архітектури сучасної ТМС України через визначення центрів притягання та виштовхування мігрантів в розрізі районів та міст обласного значення.

10. Бараняк І. Є. Україно-німецька територіальна міграційна система: сучасний стан та тенденції розвитку. *Регіональна економіка*. 2016. № 4 (82). С. 66-74 (*Index Copernicus та інші*) (0,86 д.а.).

11. Рісна Р. Р., Бараняк І. Є. Соціально-демографічний профіль Львівської області у фокусі трудореєміграційних перспектив. *Науковий вісник НЛТУ України: серія економічна*. 2016. Вип. 26.6. С. 126–131 (*Index Copernicus та інші*) (0,4 д.а.; автору належить 0,3 д.а.). *Особистий внесок*: здійснення кореляційно-регресійного аналізу щодо визначення факторів, які впливають на процес реєміграції населення в Львівській ТМС.

12. Бараняк І. Є. Функціонування регіональних ринків праці в умовах формування україно-німецької територіальної міграційної системи. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6683> (*Index Copernicus та інші*) (0,75 д.а.).

13. Бараняк І. Є. Формування Україно-Німецької територіальної міграційної системи: економічні наслідки та ефекти. *Економіка та держава*. 2019. №3. С. 132–136 (*Index Copernicus та інші*) (0,98 д.а.).

14. Мульська О. П., Бараняк І. Є. Прогностична модель формування україно-німецької міграційної системи. *Економіка і прогнозування*. 2019. Вип. 2. С. 120–137 (*Index Copernicus та інші*) (1,58 д.а.; автору належить 1,3 д.а.) *Особистий внесок*: побудова концептуальної моделі економічних вигод та втрат України і Німеччини в результаті формування УНТМС та визначення економічних наслідків міграції населення на державному та суспільному рівнях.

Публікації за матеріалами конференцій

15. Бараняк І. Є. Вплив факторів сезонності на відтворення населення Львівщини. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні*: збірник тез доповідей ІХ наук.-прак. конф. 15-20 квітня 2013 р., м. Львів. Львів: ЗУКЦ, 2013. С. 439-442 (0,46 д.а.).

16. Бараняк І. Є. Демографічне прогнозування як необхідна умова ефективного управління людськими ресурсами. *Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у ХХІ столітті*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 5 червня 2013 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2013. С. 51–54 (0,18 д.а.).

17. Бараняк И. Е. Прогнозная оценка деморазвития Карпатского региона Украины в условиях оптимизации миграционных процессов. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы*: сб. материалов Международной научно-практической конференции. 14-15 марта 2014 г., г. Казань. Казань: Отечество, 2014. С. 29–36 (0,46 д.а.).

18. Бараняк І. Є. Стан та тенденції розвитку демографічних процесів у регіоні в умовах глобального перерозподілу людського капіталу із застосуванням методів демографічного моделювання. *Актуальні питання економічних наук*: матеріали ІІ Міжнародної наук.-прак. конф. 13–14 березня 2015 р., м. Київ. Київ: Гельветика, 2015. Ч. 1. С. 81–84 (0,23 д.а.).

19. Бараняк І. Є. Особливості демографічного відтворення в українському прикордонні. *Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 18-19 квітня 2016 р., м. Львів. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 95–99 (0,31 д.а.).

20. Бараняк І. Є. Україно-німецька міграційна система в умовах новітніх тенденцій мобільності населення. *Трансформаційні процеси в економіці України: глобальні та регіональні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, аспірантів та студентів. 23–24 грудня 2016 р., м. Львів. Львів: ДУ «ІРД ім. М. І. Долішнього НАН України», 2016. С. 39–42 (0,18 д.а.).

21. Бараняк І. Є. Україно-німецька міграційна система: історичні передумови виникнення та особливості формування. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 8 червня 2017 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2017. С. 110–114 (0,22 д.а.).

22. Бараняк І.Є. Історичні передумови формування та розвитку україно-німецьких міграційних зв'язків. *Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети*: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. 22-23 вересня 2017 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. С. 59–62 (0,23 д.а.).

23. Риндзак О. Т., Бараняк І. Є. Дослідження факторів зовнішньої міграції населення України з метою запобігання його втратам. *Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings of International Scientific Conference*. November 17, 2017, Le Mans. Le Mans, France: Baltija Publishing. Part III. P. 56–58 (0,17 д.а. / 0,09 д.а.). *Особистий внесок*: визначення основних факторів виштовхування мігрантів в умовах формування української ТМС.

24. Бараняк І.Є. Міграція як чинник демографічного відтворення населення Німеччини в умовах конкурентних викликів сучасності. *Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. 30 березня 2018 р., м. Львів. Львів, ТзОВ «Ліга-Прес», 2018. С. 13–14 (0,12 д.а.).

25. Бараняк І. Є. Демографічний профіль українських мігрантів Німеччини. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 червня 2018 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2018. С. 91–94 (0,22 д.а.).

26. Бараняк І. Є. Демографічне відтворення в умовах формування нових концепцій міграційної активності населення. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених. 23–24 квітня 2019 р., м. Львів. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 11–13 (0,14 д.а.).

27. Бараняк І. Є. Взаємозв'язок міграційних систем і демографічного відтворення: теоретичний аспект *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 6 червня 2019 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 119–122 (0,22 д.а.).

28. Бараняк І. Є. Територіальна міграційна система: понятійно-термінологічний апарат, підходи до класифікації. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 27 листопада 2019 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 13–18 (0,27 д.а.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ	28
1.1. Процеси демографічного відтворення крізь призму нових концепції міграції населення	28
1.2. Територіальні міграційні системи: поняття, функції та види	49
1.3. Підходи до регулювання демографічного відтворення в умовах сучасного розвитку територіальних міграційних систем.....	63
Висновки до розділу 1	87
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНО-НІМЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ	90
2.1. Демографічне відтворення та міграційна активність населення в Україні та Німеччині: компаративний аналіз.....	90
2.2. Україно-німецька територіальна міграційна система: передумови встановлення, стан та тенденції демографічних змін.....	111
2.3. Комплексна оцінка факторів та ефектів функціонування україно- німецької територіальної міграційної системи	138
Висновки до розділу 2.....	153
РОЗДІЛ 3. МОНІТОРИНГ І МОДЕЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ	157
3.1. Методика моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах розвитку територіальних міграційних систем.....	157

3.2. Моделювання міграційних процесів та економічних ефектів в умовах розвитку україно-німецької територіальної міграційної системи	173
3.3. Пріоритетні цілі міграційної політики в фокусі регулювання демографічного відтворення	194
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ	236

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП	– валовий внутрішній продукт
ВРП	– валовий регіональний продукт
ЄС	– Європейський Союз
ІРМП	– індекс регіональної міграційної привабливості
МОМ	– Міжнародна організація з міграції
МОП	– Міжнародна організація праці
НБУ	– Національний банк України
ТМС	– територіальна міграційна система
ТСС	– територіальна суспільна система
УНТМС	– україно-німецька територіальна міграційна система
ФРН	– Федеративна республіка Німеччина

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Стабільне і збалансоване демографічне відтворення – висока ціль та важлива умова розвитку будь-якої економіки, держави, суспільства. Для України соціально-економічний, інституційний супровід цього процесу має особливе значення. Адже новітні чинники четвертої промислової революції, а з ними цифровізація економіки, розвиток мобільної інфраструктури бізнесу, віртуальна й фактична (доповнена) реальність господарювання транснаціональних корпорацій, спрощення (скасування) процедур перетину кордонів ведуть не тільки до стрімкого підвищення міграційної активності населення, але й провокують ризики асиметрії у рівнях соціально-економічного розвитку окремих регіонів, погіршення демографічної ситуації на місцях. З одного боку, міграція не є проблемою, котру слід вирішувати спеціально. Як вияв власної свободи, кожна особа має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну (Загальна Декларація прав людини). З іншого, в соціально-економічному, культурному плані міграція диктує масу обмежень і вимог, пов'язаних із способом життя та праці носіїв міграційного потенціалу, членів їх сімей. Виникає потреба дослідження процесів міграції, створення механізмів їх супроводу й регулювання в умовах таких нових утворень як територіальні міграційні системи (ТМС).

У системі економічних наукових знань міграційна тематика досліджується переважно на засадах економічної теорії функціонування й розвитку ринків праці. Вона є теоретичним підґрунтям для пояснення механізмів організації й розвитку ТМС – регіональних ринків праці, позначених дією додаткових договорів і угод. У методологічному плані в нагоді стають системний та геопросторовий підходи. Соціально-демографічна парадигма міграцій та міграційної політики займає значно менше місця у дослідженнях сучасних вчених. Це при тому, що вплив на демовідтворення міграційного досвіду, міграційного способу життя, міграційної інформації й пам'яті можуть бути

настільки значними, що сценарії міграційної, соціальної й демографічної політик країн-донорів та країн-реципієнтів людських ресурсів не можуть ігнорувати таких взаємозв'язків. Більше того, вони змушені будуватися з врахуванням етнокультурних аспектів життя мігрантів, їх економічної активності й демографічної поведінки. Вищенаведене визначає високу актуальність теми даного дослідження.

Теоретичною базою досліджуваної проблематики є праці зарубіжних і вітчизняних вчених – Д. Массея, А. Сімонса, Д. Ван де Каа, О. Бейквела, Е. Лібанової, О. Малиновської, І. Прибиткової, Н. Левчук, О. Позняка, Л. Шаульської, О. Грішнкової, М. Романюка, Г. Смалійчук, Н. Якимової, О. П'ятковської та ін. Регіональним особливостям міграції, її територіально організаційним формам присвячені праці М. Долішнього, С. Злупка, Л. Шевчук, У. Садової, Л. Семів, М. Біль, О. Риндзак, С. Цапка, О. Гринькевич та ін. Водночас, питання моніторингу, аналізу і прогнозування процесів демовідтворення в умовах формування та розвитку міжкраїнових ТМС залишається недостатньо вивченим.

Нині Україна перебуває в процесі трансформації власних причинно-наслідкових взаємодій з явищами глобалізації, євроінтеграції, пошуку нової моделі соціально-економічного й демографічного розвитку. На жаль, тривала соціально-трудова міграція – це щораз більші ризики втрат людського капіталу. Міграційні деформації статево-вікової структури населення, пов'язані з цим наслідки зниження рівня народжуваності, підвищення рівня смертності є однією із загроз національній безпеці держави. Усе це вимагає запровадження системного моніторингу стану демографічної ситуації та чинників її змін в умовах формування й розвитку конкретних ТМС. Принципово важливою складовою досліджень стають питання особливостей розгортання демовідтворювальних процесів у межах тих ТМС, котрі визначають нове «обличчя» Європи. Прикладом слугує розвиток українсько-німецької ТМС (УНТМС). Складність, недостатня наукова вивченість проблеми, її багатоаспектність та практична значущість обумовили вибір

теми дослідження, визначили мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках основних напрямів науково-дослідних тем відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів Державної установи «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», а саме: «Формування і використання територіальних міграційних систем для забезпечення сталого розвитку регіонів» (номер держреєстрації 0112U000462, 2012–2014 рр.), у межах якої автором досліджено закономірності та регіональні особливості вияву організаційних форм архітектури ТМС через визначення головних центрів притягання та виштовхування мігрантів в Україні, проведений аналіз рівномірності розподілу міграційних потоків і їх збалансованість; «Соціально-економічна захищеність мігрантів: загальнонаціональний та регіональний вимір» (номер держреєстрації 0113U000106, 2013–2015 рр.), де автором досліджено вплив соціально-економічної захищеності мігрантів на інтенсивність демографічних процесів, розроблено класифікацію демографічних втрат, здійснено їх діагностику; «Соціокультурологічні наслідки міграційних процесів» (номер держреєстрації 0114U004400, 2014 р.), у межах якої автором здійснено оцінку впливу міграційної активності населення регіону на демографічний потенціал і соціокультурну сферу життя мешканців регіону; «Механізм регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці» (номер держреєстрації 0116U004032, 2016–2018 рр.), у рамках якої автором обґрунтовано значущість міграційних процесів для оптимізації структури зайнятості та безробіття на регіональних ринках праці в Україні та Німеччині; визначено соціально-економічні наслідки формування україно-німецької територіальної міграційної системи (УНТМС), здійснено кластеризацію регіонів України за значеннями індексу регіональної міграційної привабливості (авторська методика).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретико-методичних засад дослідження демовідтворення в умовах формування конкретних ТМС, оцінка його стану та розробка прикладних рекомендацій щодо системного моніторингу демографічних зрушень, обумовлених міграційними процесами.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено та вирішено такі **завдання:**

- поглибити понятійно-термінологічний апарат вивчення процесів демографічного відтворення та розвитку ТМС;
- систематизувати основні теорії та концепції, у фокус яких входить теоретико-методологічне обґрунтування впливу міграції на демовідтворювальні процеси;
- здійснити компаративний аналіз стану демографічної ситуації в Україні та Німеччині з метою виявлення основних відмінних особливостей;
- оцінити стан і тенденції демографічного розвитку УНТМС;
- провести комплексний аналіз чинників формування УНТМС та визначити соціально-економічні ефекти функціонування УНТМС;
- розробити методика моніторингу процесів демографічного відтворення в умовах розвитку ТМС;
- здійснити прогнозування потенційних обсягів міграції в ТМС (на прикладі УНТМС);
- визначити та узгодити пріоритетні цілі і заходи демографічної та міграційної політики щодо регулювання демографічного відтворення в умовах розвитку ТМС.

Об'єкт дослідження – процеси демографічного відтворення в умовах формування та розвитку ТМС.

Предмет дослідження – теоретико-методичні та прикладні аспекти дослідження демографічного відтворення в умовах формування та розвитку ТМС.

Методи дослідження. Теоретичною та науково-методичною основою дисертаційної роботи стали фундаментальні положення та принципи демографії та економічної теорії, методи пізнання досліджуваних явищ і процесів. У дослідженні застосовувались такі методи та підходи: *міждисциплінарний, логічного узагальнення, історико-економічного дослідження* – для дослідження дефініцій «демографічне відтворення» та «територіальна міграційна система», їх історичного аналізу, змісту тотожних понять та класифікаційних критеріїв (п. 1.1, 1.2); *аналіз, синтез та узагальнення* – для характеристики причин розвитку ТМС та їх впливу на демовідтворення (п. 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3); *компаративного аналізу* – для порівняння тенденцій демографічного відтворення України та Німеччини (п. 2.1); *економіко-статистичного, структурного та факторного аналізу* – для обробки статистичних даних щодо оцінки демографічної ситуації українців в Німеччині, аналізу впливу соціально-економічних факторів на розвиток україно-німецької ТМС (п. 2.2, 2.3); *економіко-математичного моделювання та прогнозування* – для моделювання та прогнозування процесів демографічного відтворення в умовах функціонування ТМС (п. 3.1, 3.3); *графічний та картографічний* – для наглядного зображення результатів дослідження, оцінки та аналізу процесів досліджуваного об'єкту.

Інформаційною базою підготовки дисертаційної роботи слугували нормативно-правові акти та програмні документи, статистичні дані Державної служби статистики України, Федерального статистичного офісу Німеччини, інтерактивні таблиці Євростат, матеріали спеціальних видань Міжнародної організації з міграції, монографічні та фундаментальні дослідження зарубіжних і вітчизняних учених, матеріали науково-практичних конференцій та аналітичні розрахунки, виконані у процесі проведення дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні науково-методичних засад удосконалення системного моніторингу демографічних процесів в умовах підвищеної міграційної активності

населення. До найбільш вагомих результатів, що визначають наукову новизну та характеризують особистий внесок автора, відносяться:

вперше:

– розроблено та науково обґрунтовано методичні засади побудови прогностичної моделі демовідтворювальних процесів в умовах формування й розвитку ТМС, що ґрунтується на оцінюванні потенційних обсягів міграційних потоків людських ресурсів з врахуванням ймовірнісних змін демографічної ситуації, показників соціально-економічного розвитку та кон'юнктури (стану та динаміки змін) ринків праці країн-учасниць ТМС;

удосконалено:

– класифікацію ТМС, яку доповнено такими критеріальними ознаками як: масштаб територіальної організації зв'язків, геополітична роль в суспільному поділі праці, вектор організації міграційних потоків у межах «міграційної пари», швидкість змін, архітектоніка системи, форма організації правових відносин, спосіб утворення, відношення до сфери організації суспільства, суб'єкт міграції, що дозволяє диференціювати концептуальні пріоритети міграційної політики за різними векторами переміщень;

– програмно-методологічні засади системи моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах розвитку ТМС, особливостями та складовими якої є: визначення передумов формування ТМС, компаративний аналіз процесів демовідтворення країн-учасниць ТМС, оцінювання міри впливу розвитку ТМС на трансформацію демовідтворювальних процесів в країнах-донорах та країнах-реципієнтах людських ресурсів, оцінка соціально-економічних та демографічних ефектів функціонування ТМС, прогнозування міграційних передумов демовідтворення в умовах подальшого розвитку ТМС, що забезпечує інформаційну підтримку для прийняття рішень органами державної влади щодо ефективного використання демографічного потенціалу ТМС в інтересах її країн-учасниць та дозволяє мінімізувати негативні демографічні наслідки;

дістали подальшого розвитку:

– методика розрахунку індексів регіональної міграційної привабливості, яка, на відміну від наявних, враховує економічно активне населення та дозволяє у межах конкретної ТМС кристалізувати її архітектуру через визначення регіональних «ядер» (територій притягання і виштовхування людських ресурсів) та обґрунтовує необхідність включення поняття міграційної привабливості регіону до концепції державної політики зайнятості та ефективного регулювання ринку праці;

– композиційна модель взаємозв'язків демографічної та міграційної політики країн-учасників ТМС у контексті їх впливу на демовідтворення, що базується на цільових орієнтирах країни-реципієнта (заохочення до міграції, селективного відбору, адаптації та інтеграції мігрантів) та країни-донора (стримування міграції, заохочення до рееміграції) і відповідних інструментах їх реалізації: міжнародних угодах та договорах щодо регулювання міграційних потоків, спільних заходах для максимізації соціальних, культурних та економічних міграційних ефектів, створення сприятливих умов для розбудови широкої мережі інститутів громадянського суспільства;

– підходи до обґрунтування пріоритетних цілей державної демографічної та міграційної політики, що відрізняються зміщенням акцентів з класичного соціально-економічного стимулювання демографічного відтворення в Україні до моделі реінтеграції мігрантів в українське суспільство, репатріації нащадків репресованих українців, заохочення імміграції з-за кордону висококваліфікованих та економічно затребуваних кадрів, що у сукупності формує методологічні засади регулювання міграційних процесів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що наукові теоретико-методологічні розробки, наведені в дисертації, доведено до рівня практичних рекомендацій, спрямованих на здійснення моніторингу демографічного відтворення в умовах формування та розвитку ТМС при максимізації вигод та мінімізації втрат демографічного потенціалу мігрантів.

Отримані наукові результати впроваджені у діяльність органів управління на державному та регіональному рівнях:

на державному рівні: у діяльності Комітету з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України (довідка № 04-37/13-65563 від 02.04.2014 р.) – рекомендації щодо формування та реалізації державної політики у сфері регулювання трудової міграції; Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України (довідка № 04-23/16-826 від 22.07.2019 р.) під час проведення парламентських слухань на тему: «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки»;

на регіональному рівні: у діяльності Департаменту економічного розвитку, інвестицій, торгівлі та промисловості Львівської облдержадміністрації (довідка № 2-11-3839 від 30.10.2013 р.) при підготовці Стратегії розвитку Львівської області на 2014-2020 роки; Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області (довідка № 23828 від 15.10.2014 р.) – при обґрунтуванні рішень у процесі оперативної діяльності Управління; Департаменту соціального захисту населення Львівської облдержадміністрації (довідка № 01-9291 від 03.12.2014 р.) – пропозиції щодо вирішення основних проблем інтеграції вимушено переселених осіб у приймаючий соціум; Львівського обласного центру зайнятості (довідка № 02-4876/0-16 від 23.12.2016 р., довідка № 10-4344/0-18 від 06.12.2018 р.) – при обґрунтуванні рішень у процесі оперативної роботи служби зайнятості, в оцінюванні процесів, що відбуваються на локальних ринках праці, а також при підготовці пропозицій щодо удосконалення політики зайнятості населення регіону.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі і винесені на захист, отримано автором особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дослідженні використано лише ті положення, ідеї та висновки, що є результатом особистих напрацювань. Особистий внесок автора у працях, що опубліковані у співавторстві, відображено у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і рекомендації дисертації доповідались і отримали схвалення на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах і наукових семінарах: «Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні» (м. Львів, 2013 р.), «Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті» (м. Львів, 2013 р.), «Актуальні питання економічних наук» (м. Київ, 2015 р.), «Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва» (м. Львів, 2016 р.), «Трансформаційні процеси економіці України: глобальні та регіональні аспекти» (м. Львів, 2016 р.), «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2017 р., 2018 р.), «Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети» (м. Запоріжжя, 2017 р.), «Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise» (м. Ле-Ман, 2017 р.), «Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності» (м. Львів, 2018 р.), «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи» (м. Львів, 2019 р.), «Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій» (м. Львів, 2019 р.), «Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи» (м. Львів, 2019 р.).

Публікації. За результатами наукового дослідження автором опубліковано 28 наукових праць загальним обсягом 14,98 д.а., з них особисто автору належить 11,67 д.а., у тому числі 6 колективних монографій, 1 стаття у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу (у співавторстві), 7 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (із них 4 – у співавторстві), 14 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій (із них 1 – у співавторстві).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний

обсяг дисертації – 262 сторінки. Робота містить 20 таблиць, 48 рисунків, з них 7 рисунків займають 7 повних сторінок, 10 додатків на 27 сторінках, список використаних джерел із 188 найменувань на 21 сторінці. Обсяг основного тексту дисертації становить 207 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ

1.1. Процеси демографічного відтворення крізь призму нових концепцій міграційної активності населення

Життєдіяльність будь якого соціального людського організму включає в себе виконання функції безперервного самовідтворення. З виконанням цієї функції безпосередньо зв'язані два основні природні процеси – народжуваність та смертність. Володіючи протилежним змістом, вони доповнюють один одного та забезпечують постійне безперервне природне *демографічне відтворення* [1]. Саме тому впродовж століть під демографічним відтворенням розуміли процес зміни чисельності та структури населення під впливом народжуваності та смертності.

У вузькому розумінні під демографічним відтворенням розуміють природне відтворення поколінь, чисельності населення і його статевовікової структури. Саме ці елементи відтворення є необхідною передумовою репродукції соціально-економічних властивостей населення. Нормальний перебіг природного відтворення в свою чергу, можливий лише в соціально здоровому суспільстві.

Природне відтворення є процесом зміни чисельності та статевовікового складу населення внаслідок зміни його кількості шляхом народжуваності і смертності через вплив функціонування інституту сім'ї і соціально-економічного становища у суспільстві [2, с. 6].

Демографічне відтворення – основа стабільного економічного розвитку суспільства. Проте зведення його до природного відтворення не дозволяє сформувати цілісну демографічну картину. В умовах посилення міграційних процесів у сучасному глобалізованому світі, стає очевидним, що демографічне

відтворення – це складне системне явище. Його значення залежать від багатьох взаємопов’язаних чинників, де міграція відіграє одну з ключових ролей.

Відомий демограф Вишневський Л. Г. у своїй праці «Відтворення і суспільство. Історія, сучасність, майбутнє» зазначив, що в економічно розвинених країнах неможливо підняти рівень народжуваності до рівня заміщення поколінь; народжуваність у цих країнах недостатня навіть для простого відтворення населення; оскільки значне підвищення народжуваності практично неможливе, для розвинених країн залишається тільки один вихід – імміграція, яка до того ж дозволить знизити демографічний тиск в перенаселених бідних країнах та покращить демографічну ситуацію у розвинених державах [1].

Просторове переміщення населення виступає одним з головних способів зрівноваження демографічної та економічної системи різних регіонів та країн. Без міграції унеможлиблюється розвиток економіки у розвинених країнах.

Загалом процеси демовідтворення можна досліджувати за різними підходами (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Підходи до вивчення процесів демовідтворення

Підходи	Об’єкт аналізу
Статистичний	кількісна форма руху масових демографічних явищ
Процесний	процеси народжуваності, смертності та міграції
Географічний	окреме поселення, регіон, країна, континент
Комплексний	комплекс взаємодіючих елементів, що перебувають у певних відношеннях між собою та зовнішнім середовищем
Системний	демовідтворення розглядається як цілісна система

Джерело: побудовано автором

– на основі ретроспективних даних, застосовуючи статистичний підхід до дослідження проблем демовідтворення;

– як результат інтенсивності процесів народжуваності, смертності та міграції користуючись процесним підходом,

– на рівні окремого поселення, регіону, країни, використовуючи географічний підхід;

– комплекс взаємодіючих елементів, що перебувають у певних відношеннях між собою та зовнішнім середовищем за комплексним підходом.

Проте теоретичні напрацювання доводять, що вивчення процесів демовідтворення дозволяють досягнути найкращих результатів з точки зору *системного підходу*.

У філософському словнику система визначається як сукупність елементів, що знаходяться у відношеннях та зв'язках між собою певним чином та утворюють деяку єдність цілей; система складається з підсистем, надсистем та елементів систем; надсистемою називають ширшу систему, в яку входить досліджувана система як складова частина [3, с. 583].

Демовідтворення в умовах формування ТМС є системоутворюючою категорією, що розглядається як результат природного, механічного та соціального руху в конкретній ТМС, з притаманною населенню країни/регіону статевовіковою структурою.

Демографічна складова відтворення складається з трьох взаємозв'язаних підсистем – народжуваності, смертності та міграції. Між даними підсистемами існують зв'язки, за допомогою яких вони взаємовпливають на один одного.

Згідно із системним підходом демографічний розвиток зумовлюється комплексом факторів суспільного характеру, більшість із яких можна кількісно оцінити [2, с. 10].

Демографічне відтворення – безперервний повторюваний *процес*, що виступає соціальним ядром, системоутворюючою основою природно-історичного процесу формування маси індивідів конкретної соціальної якості, організованої системою суспільних відносин у функції демографічних відносин [4, с. 148].

Демографічне відтворення пов'язане з такими поняттями [5, с. 19–20, 6, 7]:

– *демографічна подія* – це подія, що відбувається в житті окремої людини і має значення для зміни чисельності й структури населення в цілому;

– *демографічний процес* – це множина однорідних демографічних подій, що відбуваються з населенням в цілому (народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність та міграційний рух населення);

– *демографічна ситуація* – це стан демографічних процесів, складу й розміщення населення на певний час (найчастіше рік) на певній території.

– *демографічна когорта* – це сукупність людей, в яких протягом одного й того ж відрізка часу відбулася певна демографічна подія.

– *режим демографічного відтворення* – сукупність параметрів, що визначають процес демографічного відтворення;

– *демографічна поведінка* – система взаємопов'язаних дій або вчинків, направлених на зміну або збереження демографічного стану суб'єкта. Демографічна поведінка виражається в прийнятті рішення про народження дитини, про вступ до шлюбу чи розірвання шлюбного союзу, переїзд, про відношення до здоров'я і життя. В процесі зміни поколінь проходить не лише відтворення чисельності і структури населення, але змінюються стандарти демографічної поведінки.

Показники чисельності та структури населення в поєднанні з певною демографічною поведінкою формують *потенціал демографічного відтворення*.

Відтворювальний потенціал населення визначає його здатність до відновлення поколінь. Від того, які зміни відбуваються у відтворенні населення, багато в чому залежить стійкість соціально-економічного розвитку регіону.

Демографічний потенціал відтворення – це закладені в структурі і визначені демографічною поведінкою населення сукупні здібності до відтворення. Ці потенційні можливості обумовлені регіональними демографічними процесами, що залежать від особливостей статевовікової, шлюбної і міграційної структури населення, демографічної поведінки та здійснюється на даній території соціально-економічною політикою [8].

Отож, *демографічне відтворення* – це складний процес відновлення покоління людей, який протікає й модифікується (трансформується) під впливом

сукупності чинників (відносин людської життєдіяльності – демографічних, сімейно-організаційних, соціально-економічних, етнокультурних, геопросторових та ін.), характеризується певним режимом зміни чисельності та складу цього покоління (його статевовікової, професійної, соціально-економічної, екістико-поселенської та ін. структур). Характер режиму демовідтворення може мати простий, або ж розширений/звужений вияв. Прив'язка умов процесу демовідтворення до середовища конкретної ТМС дає підстави оперувати демографічними поняттями реального та гіпотетичного поколінь цієї системи, інструментами демографічного (поздовжнього та поперечного), економіко-математичного, статистичного, геопросторового аналізу.

Процес демовідтворення відіграє функціональну роль у формуванні й розвитку ТМС, а за умови врівноваженості її природного, механічного та соціального демопотенціалів впливає на демостійкість усього утворення.

Якщо розглядати *теоретичні аспекти* дослідження демографічного відтворення, то його проблеми були в полі зору багатьох учених-демографів та міграціологів [9].

Своєрідні *закони демографічного відтворення* у своїй праці «Теорія народонаселення» описував Мальтус Т.Р. Науковець відзначав, що приріст населення саморегулюється передовсім обмеженістю засобів існування. Зростання населення завдає шкоди суспільству й економіці: процес відтворення населення впливає на економічні процеси в суспільстві. На його думку, суспільство перебуває в стані рівноваги, коли кількість споживацьких благ відповідає кількості населення. За відхилення від рівноваги починають діяти сили, котрі цю рівновагу відновлюють [10]. Мальтус Т. Р. стверджував, що зростання кількості населення без стримувальних факторів відбувається в геометричній прогресії, в той час як природні харчові ресурси, необхідні для цієї кількості населення збільшуються в арифметичній прогресії. [11, с. 297].

Не применшуючи здобутків Мальтуса Т.Р., варто зауважити, що демографи різних країн, вивчаючи проблеми демографічного відтворення до ХХ ст., мало приділяли уваги питанню міграції, недооцінювали її можливості

щодо впливу на трансформацію процесів народжуваності та смертності. Проте технічний та технологічний прогрес в умовах зародження і поширення глобалізаційних ідей розвитку сучасного суспільства, створив сприятливі умови для активізації міграційної активності та мобільності населення. Кількісне зростання актів переміщення актуалізувало потребу в дослідженні міграції та вилилось у дослідженнях цілої низки вчених зі всього світу.

Серед теорій, які присвячені проблемам міграції, особливу увагу варто приділити [12]:

- класичним (соціально-економічна теорія Равенштейна, теорія народонаселення А. Сові, економетрична модель Е. Лі);
- демографічним, які описують як міграція впливає на процеси демографічного відтворення через трансформацію статевовікової структури, змін у демографічній поведінці, вивчають вплив процесу міграції на розвиток та функціонування інституту сім'ї;
- економічним, які пояснюють процес появи міграції в основному через призму дії економічних чинників.

Равенштейн Е. як один з перших дослідників з питань міграції населення та засновник *соціально-економічної теорії міграції*, на прикладі переселення населення Великобританії у північну Америку, спробував визначити вплив міграції на демографічне відтворення та сформулював одинадцять законів міграції. У даних законах він висловив гіпотези, що головна причина переселення – економічна, більшість мігрантів – дорослі особи працездатного віку, сім'ї рідко переїжджають, населення великих міст збільшується більше за рахунок міграційного приросту ніж природного, потоки мігрантів направлені з сільськогосподарських районів в центри промисловості і торгівлі, чим більший територіальний центр, тим більше він має можливостей [13].

Науковець звернув увагу на гендерні відмінності в структурі міграційних потоків. Жінки більш мобільні у плані міжрегіонального переміщення, натомість чоловіки значно частіше переміщуються на великі відстані [14, с. 36].

Проблемам міграції у своїй праці «*Загальна теорія населення*» велику увагу приділив французький вчений А. Сові. Зокрема, науковець виділив економічну і демографічну міграцію або поворотну та безповоротну. До першої категорії, на думку автора, відноситься міграція робочої сили (зазвичай чоловіків), часто неодружених осіб та тих, які тимчасово покидають свої сім'ї та рано чи пізно планують повернутися до сім'ї. До другого типу належать переселенці, які переїжджають цілими сім'ями (безповоротна міграція). В такому випадку, міграція вносить демографічний внесок у розвиток демопроектів, розміри якого залежать від ступеня її сталості. Розвиваючи демографічний аспект міжнародної міграції, А. Сові робить ще один важливий висновок: «Еміграція завжди має демографічні наслідки, навіть в тих випадках, коли являє собою тимчасову міграцію з метою знаходження роботи, так як вона роз'єднує подружжя і скорочує природні можливості до відтворення населення» [15]. Таким чином, А. Сові одним з перших серед вчених спробував теоретично обґрунтувати негативні наслідки міграції для країн-донорів робочої сили.

Поруч із законами Равенштейна та досліджень А. Сові, до класичних міграційних теорій, які з економічної точки зору описують процес міграції та зміни у демографічну відтворенні, належить *економетрична модель Е. Лі*, розроблена у 1960-х рр. Відповідно до цієї моделі, на кожній території діють декілька груп факторів міграції, які можуть створювати ефект притягування, відштовхування та тяжіння людських ресурсів (рис. 1.1).

Разом з факторами притягування і виштовхування, на міграційні процеси впливають проміжні чинники (фактори тяжіння) у вигляді міграційних бар'єрів. Міграційні бар'єри зростають зі збільшенням відстані між територіями і можуть виступати в якості головних регуляторів міграційних потоків. До них відносять транспортні витрати, законодавче регулювання процесу міграції, доступність інформації про потенційний регіон прибуття.

Е. Лі доходить до висновку, що міграція активно впливає на трансформацію освітньої структури населення територій, що залучені до

процесу переміщення, а відтак опосередковано призводить до змін у системі демовідтворення. Так, фактори притягування здійснюють більший вплив на високоосвічених людей, які до того ж мають певне становище в регіоні походження. Висока мобільність характерна для висококваліфікованих фахівців, тому що часто міграція означає просування вгору по кар'єрній драбині зі зростанням рівня доходів. Для низькокваліфікованих працівників навпаки – більше значення мають фактори виштовхування. Іншою важливою характеристикою, що впливає на схильність конкретної особи до міграції, є знаходження людини на певних етапах життєвого циклу. Так, до здійснення міграції схильні ті, хто здійснює зміну соціально-статусної позиції – особи, що завершують навчання й виходять на ринок праці, звільняються і здійснюють пошук нового місця праці або вступають у шлюб чи розривають шлюбно-сімейні відносини, виходять на пенсію [17].

Рис. 1.1. Модель факторів міграції Е. Лі

Джерело: побудовано автором за даними [16]

Про вплив міграції на функціонування та розвиток сім'ї у своїх дослідженнях описував Дж. Мінсер та Дж. Борхас – засновники *теорії економіки сімейної міграції*. Сім'я у даній концепції виступає головним об'єктом дослідження та відповідає за прийняття рішення про міграцію.

Дорослі члени домогосподарства можуть по-різному оцінювати потенційні вигоди від міграції в іншу країну. Внаслідок переїзду за кордон можуть з'явитися “залежні мігранти”, які на новому місці відчуватимуть себе гірше, ніж на батьківщині. Проте, якщо взяти до уваги міграційну стратегію сім'ї в цілому, то остання виграє, оскільки вигода, яку отримає завдяки міграції хтось із членів родини, суттєво перекриє ті втрати, яких зазнає в чужій країні інший дорослий співмешканець [18].

У своїх дослідженнях Дж. Мінсер робить висновки, що визначальним фактором міграції є очевидні сімейні обставини та територіальна близькість до джерела потенційної міграції. Так, неодружені люди більш схильні до переїзду, ніж одружені (сімейний аспект), наявність в сім'ї дітей шкільного віку знижує схильність до міграції (віковий аспект). Вчений, зазначає, що схильність до міграції знаходиться в оберненій залежності від відстані, на яку людина має намір мігрувати, причому мігранти часто обирають ті маршрути, які були освоєні їх родичами, друзями. Міжнародна міграція в рамках цієї теорії пояснюється на мікрорівні співвідношенням переваг, які очікують від переїзду в іншу країну чоловік та дружина [19, с. 188]. Дані положення мають велике значення для формулювання теорії міграційних систем, територіальний аспект формування яких буде розглянуто в підрозділі 1.2.

До класичних теоретичних підходів, які з точки зору демографічних особливостей населення певної території (вік, стать, освіту, професійні здібності) пояснюють процес міграції, можна віднести *теорію людського капіталу*.

У даному підході міграція розглядається як інвестиція в «людський капітал», що спрямована на підвищення доходів та рівня освіти. Згідно з концепцією, вірогідність міграції зменшується з віком, відображаючи менший очікуваний виграш від переїзду людей старшого покоління. Молодь більш схильна до міграції, на відміну від старшого покоління, що, зазвичай, залишається дома та дбає про сім'ю. У молоді більше шансів знайти роботу, так як вона готова працювати за меншу заробітну платню, а у старшого покоління,

загалом, менше економічних стимулів для міграції.

Мігранти з вищою освітою проявляють більшу схильність до міграції, так як вища освіта мінімізує ризики від неї, завдяки набутим вмінням збирати та обробляти інформацію. Ризики та витрати від переїзду, скоріше всього, будуть зростати з відстанню, так як інформація про умови на ринках праці буде кращою та об'єктивнішою в країнах, що знаходяться на невеликих відстанях [20].

Серед сучасних теоретичних підходів, які досліджують вплив мобільності населення на демографічне відтворення чільне місце займає *теорія третього демографічного переходу* Д. Коулмена. У своїй концепції Д. Коулмен зазначає, що міграція є визначальною складовою сучасного демографічного розвитку суспільства і її великі обсяги можуть призвести до появи ризиків, пов'язаних із заміщенням корінних жителів новоприбулими мігрантами.

Через низькі значення показників народжуваності в розвинених індустріальних країнах відбуваються швидкі трансформації в етнічному складі населення в бік його поліетнічності та мультикультуральності. Коулмен, наводячи в якості аргументів прогнози демографів, висловлює припущення, що при інших незмінних умовах, тривале збереження даних тенденцій в європейських країнах, ймовірно, призведе до того, що корінне населення в недалекій перспективі стане меншістю за оптимістичного варіанту розвитку подій та може вилитись у повному «заміщенні» місцевих мешканців більшості розвинених країн прибулим населенням за песимістичним сценарієм. Коулмен стверджує, що в майбутньому, найімовірніше, відбудеться заміна європейської цивілізації азіатською.

Для покращення демографічної ситуації вчений пропонує впроваджувати урядам заходи, які повинні створити первинні умови для зростання значень показників народжуваності серед корінних громадян, все більше залучати жінок в економічне життя з метою отримання додаткової робочої сили та проводити стримувальну міграційну політику [21].

Тези теорії третього демографічного переходу стали основою для

розбудови декількох теоретичних підходів до дослідження проблем міграції в контексті демовідтворювальних процесів:

- теорії четвертого демографічного переходу Іонцева,
- теорії «міграції-заміщення» відділу народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН;
- концепції мобільного переходу Зелінські;
- концепції регіоналізації міграції Скелдона.

На противагу головним гіпотезам «третього демографічного переходу», про негативний вплив міграції на загальний демографічний розвиток суспільства та можливі ризики заміщення корінного населення новоприбулими переселенцями, російські вчені В. А. Іонцева та Ю. А. Прохорова розробили *концепцію четвертого демографічного переходу* [22]. На думку науковців, міграція населення являє собою суто позитивне явище, яке може мати негативний характер лише у випадку неправильного розуміння її сутності і нерациональної міграційної політики. За даним підходом, міжнародна міграція може стати детермінантою формування «нового населення», основу якого складатимуть діти, народжені в сім'ях, де один з батьків є мігрантом. Формування такого нового суспільства може стати позитивним поштовхом для майбутнього демографічного розвитку світу та окремих держав. Вчені зазначають, що йдеться не просто про шлюби між людьми різної національності й етнічної приналежності, а саме про шлюби між мігрантами і корінним населенням, а головне – про дітей, які народжуються в таких сім'ях.

Згідно даного підходу, саме нове населення може володіти більш високими репродуктивними установками і відповідними якісними характеристиками, що відповідають всім вимогам розвитку світового населення в XXI ст. Так, попередні дані обстежень показали, що кількість дітей у міжнаціональних сім'ях є нижчою, ніж в країні-походження мігранта, проте значно вищою порівняно з країною-реципієнтом людських ресурсів, тобто займає так зване «компромісне» значення між середнім рівнем дітності у народів з різним рівнем народжуваності. При цьому дуже важливо відзначити,

що діти від міжнаціональних шлюбів впливають не тільки на чисельність окремих етнічних груп і населення країни в цілому, але й несуть у собі «культурні навички обох батьківських етносів». Крім того, вони більш толерантні, схильні менше акцентувати увагу на культурних відмінностях і більш схильні підкреслювати схожість різних етносів, що, по суті, і є запорукою формування «нового населення». Таким чином, діти від міжнаціональних шлюбів можуть стати основою більш здорового в усіх відношеннях суспільства, де взаємини побудовані на терпінні і взаємоповазі.

Тези теорії «третього демографічного переходу» набули подальшого розвитку у концепції «міграції-заміщення» [23], що була розроблена відділом народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН. У даному теоретичному підході науковці звертають більше уваги на позитивні моменти процесу міграції-заміщення і розглядають переміщення населення як інструмент регулювання демографічного відтворення, який перерозподіляє людські ресурси та компенсує природні втрати місцевого населення для країн з низьким рівнем народжуваності.

Відповідно до цієї концепції, під «міграцією-заміщення» розуміється потік мігрантів, якого потребує конкретна країна для того, аби запобігти скороченню загальної чисельності населення в працездатному і запобігти старінню населення в цілому.

Розвиває та уточнює теорію демографічного переходу *концепція мобільного переходу* Зелінські. У своїх дослідженнях, крім змін у рівнях народжуваності і смертності, Зелінські також враховує динаміку територіальної мобільності населення в умовах модернізації суспільства. На думку вченого, кожному демографічному переходу притаманні певні форми мобільності населення [24]:

1) традиційне суспільство з високим рівнем народжуваності і смертності – на цій стадії міграція має обмежений характер;

2) перехідне суспільство на ранній стадії, коли відбувається збільшення приросту населення – у період цієї стадії посилюється циркулярне

переміщення, міграція населення збільшується, активізуючись в усіх своїх формах (внутрішній, міжнародній та ін.);

3) перехідне суспільство на пізній стадії, коли відбувається високий, але повільніший приріст населення – інтенсивність міграційних процесів теж змінюється, зокрема знижується рівень міжнародної мобільності населення, потоки мігрантів з сільської до урбаністичних центрів уповільнюються, але залишаються на стабільному рівні, продовжується процес циркулярного переміщення;

4) розвинуте суспільство, характерне для постіндустріальної епохи – спостерігається низький рівень народжуваності і, відповідно, низький рівень приросту населення, зростає внутрішня міграція й одночасно змінює свій характер, зокрема посилюються потоки між урбаністичними центрами; посилюються циркулярні переміщення, країни, що традиційно були приймаючими, перетворюються на країни чистої імміграції;

5) надрозвинуте суспільство, яке можливе в майбутньому – у такій формі зберігається низький рівень народжуваності і низький рівень приросту населення, міграція в основному має внутрішній характер, посилюється контроль за міграційними процесами.

Саме послідовну зміну цих форм Зелінські назвав мобільним переходом. Таким чином, по мірі модернізації суспільства, не просто зростає загальна мобільність населення, але й змінюється характер міграційних процесів у залежності від проходження фаз переходу.

Новаторські ідеї В. Зелінського полягають у тому, що він визначив роль глобалізації у видозмінненні міграції та розглянув міграційні процеси в їх структурній динаміці, зв'язку з іншими процесами – як демографічними, так і соціально-економічними [25].

Теорії В. Зелінські розвинув та удосконалив Р. Скеддон, розробивши *концепцію регіоналізації міграції* [26]. Вказуючи на існування взаємозв'язку між рівнем економічного розвитку, політичною структурою та формами мобільності населення, він виділяє п'ять груп регіонів, які різною мірою

залучені до світових міграційних потоків: «старі»; «нові» регіони світового центру (Західна Європа, Північна Америка, Японія), що характеризуються високим рівнем імміграції; прилеглі до світового центру регіони (Східний Китай, Південна Африка, Східна Європа), де спостерігається одночасно імміграція та еміграція населення; зона трудової еміграції (Північна Африка, Туреччина, Мексика, Філіппіни), звідки походять потоки трудових мігрантів; «ресурсна ніша» (окремі райони тропічної Африки, Центральної Азії, Латинської Америки), де міграційні потоки чітко не окреслені.

До демографічних теорій міграції варто віднести *гендерну концепцію міграції*, яка вивчає міграційні процеси крізь призму гендерних відмінностей.

Науковці, які зосереджують свою увагу на вивченні особливостей чоловічої і жіночої міграції, дійшли до висновку, що в сучасних умовах глобалізації та старіння населення відбувається процес *фемінізації міграції*. Через трансформацію європейських ринків праці дедалі більше зростає потреба в «емоційних» професіях – нянь, вихователів, доглядальниць за людьми похилого віку, та зменшується потреба у виключно чоловічих видах зайнятості. Оскільки «емоційні» професії у великій мірі гендерно детерміновані, то чисельність жінок-мігрантів у Європі значно зростає [27]. Учені гендерного напрямку досліджень визначили, що порівняно з чоловіками жінки більш економно розпоряджаються заробітками та відсилають більшу частину свого доходу в країну походження, а також встановлюють більш суворий контроль за цільовим використанням грошових переказів для людського та економічного розвитку домогосподарств [28]. Щодо вікового розподілу мігрантів, то він є доволі рівномірним. Проте серед чоловіків істотно вища частка молоді до 30 років, а серед жінок – до 50 років, адже міграційна активність молодих жінок значно стримується народженням та вихованням дітей. Жінки старшого віку, через особливості європейських ринків праці, мають кращі можливості працевлаштуватися закордоном, у той час як у чоловіків ймовірність працевлаштування навпаки зменшується з віком.

Гендерні особливості міграції з України досліджує С. Одинець,

Г. Герасименко, О. Позняк [29, 30]. Дослідники наголошують на таких відмінностях жіночої та чоловічої міграції, як вибір країни працевлаштування, розпорядження фінансами; кількість коштів, які пересилаються в Україну тощо. Українські вчені дійшли до висновку, що жінки мігрують не тільки з метою заробляти гроші, а й дуже часто вони просто тікають від обставин (особистісних, сімейних, професійних), які склалися. Тому міграція стає для них своєрідною втечею, яка дозволить кардинально покращити життя родини, і не тільки фінансово.

Як зазначає С. Одинець, міграція для багатьох українських жінок – це колосальний життєвий переворот. Дослідниця вживає таке поняття, як «*вакцинація мобільністю*», під якою розуміє явище, в процесі якого людина отримує принципово новий досвід, після якого починає раптом переосмислювати усю себе і все прожите. Її життя починає ділитися на час до та після першого перетину кордону віддаленої країни. І хоч, на її думку, повернутися у ту саму географічну точку можна, то повернутися тією самою практично неможливо. Окрім цього, родина мігрантки також змінюється.

Вивченню особливостей впливу трудової міграції на *сімейні ролі* її учасників багато уваги приділяє В. Володько [31]. Дослідниця намагається з'ясувати структуру цих ролей у міграційний та післяміграційний періоди, а також зміни, що мають місце в сімейному житті трудових мігрантів у процесі набуття досвіду трудової міграції. У рамках прикладного дослідження В. Володько виокремлює шість головних сімейних ролей – домогосподарська, годувальна сім'ї, батьківська, голови сім'ї, репродуктивна та сексуальна. У післяміграційний період більшість респонденток поверталися до доміграційних моделей сімейного функціонування.

Процеси демографічного відтворення тісно пов'язані через міграцію з загальною економічною ситуацією в країнах-походження та країнах-поглинання людських ресурсів. *Економічні теорії міграції* у своїй суті намагаються пояснити причини міграції та стали основою для теоретичного обґрунтування нового утворення – *територіальної міграційної системи (ТМС)*,

у той час як демографічні концепції міграції швидше пояснюють наслідки міграційної активності, визначають закономірності розвитку демоподій [32].

Оскільки через перерозподіл людських ресурсів, який відбувається в межах ТМС, проходить трансформація процесів демографічного відтворення кожної країни чи регіону, що залучені до такої системи, то можна припустити, що теоретичне осмислення процесу міграції через призму дії економічних мотивів та законів, дозволить краще зрозуміти як економічні зміни опосередковано можуть впливати на інтенсивність процесів демовідтворення.

Серед теорій, котрі стали *теоретичною базою для появи ТМС*, варто відмітити: неокласичну економічну теорію, нової економіки трудової міграції, міграційних мереж, міграційних систем, інституційну, кумулятивної причинності, сегментованого (подвійного) ринку праці, соціального капіталу, світового ринку праці та синтетичну теорію міграції.

Основоположним чинником міграції за *неокласичною економічною теорією* є різниця в рівнях заробітної платні [33, с.70–71]. На думку неокласиків, диспропорції в попиті та пропозиції робочої сили, що виникають між регіонами чи державами на макрорівні, викликають різницю у заробітній платні і, тим самим, спричиняють міграцію.

Припускається, що заможні країни з обмеженими людськими ресурсами мають високі зарплати, а незаможні країни навпаки – низькі. Потенційні мігранти з менш впливових та заможних країн мотивовані йти на ризик та переїжджати до країн з кращими умовами праці. Якщо такі мотивовані особи вирішують мігрувати, пропозиція праці в країнах-постачальниках робочої сили зменшиться, а в країнах-реципієнтах навпаки – збільшиться. Таким чином, їхнє рішення стане каталізатором появи нової економічної ситуації в обох країнах. Збалансувати ситуацію можливо шляхом *коригування заробітної платні*. Згідно з цією теорією, вона має тенденцію до збільшення в країнах-донорах робочої сили, та скорочення в країнах-реципієнтах.

Міграція виступає свого роду «інвестиційною стратегією», що полягає у максимізації доходу від праці. Мігранти вираховують витрати на переїзд,

проживання, пошук місця проживання, оренду, харчування, транспортування, затрати пов'язані з вивченням нової мови, а також психологічні перешкоди в адаптації до нового культурного середовища [20].

Представники *нової економіки трудової міграції* (Стакр, Тейлор) стверджують, що сильнішим стимулом до міжнародної міграції є не різниця в заробітній платі, а *мінімізація ризиків для сім'ї*. Рішення про міграцію приймаються не окремими індивідами, а колективно на рівні сім'ї. Метою відправлення членів сім'ї на роботу за кордон є не тільки максимізація очікуваного прибутку, пов'язаного, зокрема, з грошовими переказами працюючих мігрантів, але й мінімізація ризиків, пов'язаних із недостатнім розвитком у своїй країні ринків праці, страхування, ф'ючерсів і кредитів. На макрорівні успішний економічний розвиток може виступати не стільки гальмом, скільки стимулом міжнародної трудової міграції. Представники цієї теорії підкреслюють наявність взаємозв'язку міжнародної трудової міграції і розвитку країни. Успішний економічний розвиток країн виїзду може стимулювати міжнародну міграцію, оскільки містить у собі додаткові можливості для капіталовкладень у місцеву економіку [34, с. 73].

Згідно *теорії міграційних мереж* інтенсивний міждержавний рух населення призводить до формування своєрідних спільнот мігрантів, які утворюють так звані міграційні мережі. Останні є комплексними міжособистісними зв'язками, які поєднують нинішніх, колишніх і потенційних мігрантів як в країнах-донорах, так і в країнах-реципієнтах. Більше того, ці зв'язки є не лише родинного характеру, вони включають в себе відносини з друзями чи знайомими, а інколи й з чужими людьми, виходячи з принципів етнонаціональної приналежності.

Тобто, міграційні мережі – це своєрідна форма соціального капіталу, наявність якого сприяє зниженню витрат та ризиків для міжнародного мігранта, пов'язаних з переїздом в іншу країну. Як наслідок, матеріальна, соціальна і психологічна віддача від міграції зростає, оскільки з допомогою таких мереж «нинішні» мігранти швидше знаходять роботу та житло у чужій країні. Окрім

того, це сприяє більш швидкій інтеграції у нове суспільство та задовольняє потребу в міжособистісному спілкуванні зі своїми співвітчизниками [35, с. 28].

Прихильники теорії міграційних мереж стверджують, що лише перші потоки мігрантів походять з середнього та вищого за середній класів соціальної ієрархії і відрізняються підвищеною стійкістю до стресів, високим освітнім рівнем тощо. Поступово, коли міграційні мережі розростаються та охоплюють все більшу кількість населення, витрати на переміщення падають і міграційні потоки стають менш селективними і починають представляти общину або суспільство, з яких походять мігранти. Відповідно до даної теорії, урядам країн походження та вселення мігрантів доволі складно управляти міграційними потоками, оскільки процес формування мереж знаходиться поза зоною їхнього контролю і має місце незалежно від різновиду політичного режиму. Однак деякі механізми міграційної політики (ті, які направлені на об'єднання мігрантів з сім'ями, що знаходяться на території іншої держави), все ж таки є дієвими, так як вони укріплюють міграційні мережі шляхом надання членам родинних мереж особливих прав на в'їзд у країну [36].

Глибинний аналіз теорії міграційних мереж призвів до формування *інституційної концепції міграції*. Адепти даної теорії стверджують, що з початком міжнародної міграції, поруч з присутністю міграційних мереж, відбувається *процес інституціоналізації міграції*, тобто виникають приватні та державні інституції, волонтерські організації, які безпосередньо беруть участь у регулюванні потоків мігрантів. Вони покликані задовольнити попит, створений дисбалансом між значною кількістю людей, які шукають можливості в'їзду до багатих країн, та обмеженою кількістю імміграційних віз, що пропонуються такими країнами. Такий дисбаланс і бар'єри, створювані урядами розвинутих країн для зменшення кількості іммігрантів, формують прибуткові економічні ніші для підприємців та інституцій.

У рамках інституційної теорії вчені роблять висновок, що з розвитком організацій, спрямованих на підтримку, супровід і сприяння міжнародному руху, потоки міжнародних мігрантів дедалі більше інституціоналізуються і

стають незалежними від тих чинників, що були першопричиною міграції [37].

Розвиток економічної наукової думки призвів до формування *теорії міграційних систем*, яка розглядає процес міграції між конкретними регіонами чи країнами на макрорівні та у широкому значенні цього терміну. Дана концепція включає в себе не лише міграційні потоки, що взаємопов'язані економічною, соціальною, геополітичною, культурною взаємодією країн, але й потоки капіталів, товарів, технологій та ідей. Тобто, всередині міграційних систем існують не тільки потоки людей. Вони доповнюються товарними і фінансовими потоками. грошові перекази мігрантів на батьківщину стають важливим джерелом фінансових ресурсів в країнах-експортерах робочої сили [38].

Теорія кумулятивної причинності, що є своєрідним розвитком концепції міграційних мереж, розглядає міграцію в ракурсі процесів відновлення та самопідтримки. Представники даної концепції стверджують, що кожне міграційне переміщення викликає зміни соціального контексту, в рамках якого приймаються рішення про наступні переміщення. Формується соціальна інфраструктура, як правило, стимулює подальший міграційний рух. Кумулятивна причинність доводить, що якщо первинні процеси створюють умови для наступного розвитку, то кінцевий результат набагато переважає первісний імпульс [39, с. 37].

Теорія світового ринку праці визначає, що міжнародна міграція трудових ресурсів коригується згідно попиту і пропозиції робочої сили в окремих регіонах (країнах) світу, а також відмінностями в рівнях заробітної плати. Згідно з даною теорією міжнародна міграція є наступним етапом за політичною та економічною трансформаціями глобального ринку. Процеси глобалізації породжують соціальні зміни та впливають на традиційні взаємини між роботодавцем і працівником, впроваджуючи сучасні засоби виробництва та виштовхуючи некваліфікованих працівників з робочих місць [40, с. 38].

Міжнародна міграція найчастіше виникає між колишніми колоніальними країнами та їхніми колоніями, чому сприяють давно усталені культурні,

історичні, адміністративні, інвестиційні, транспортні та інші зв'язки. Взаємодія держави із розвиненими регіонами виступає каталізатором міграції [39, с. 37].

Вершиною в розвитку наукових підходів, які з економічної точки зору намагаються пояснити міграційні процеси, вважається *синтетична теорія міжнародної міграції*, яка заснована на основі об'єднання головних тез основних сучасних економічних теорій (неокласичної економічної теорії, нової економіки трудової міграції, теорії кумулятивної причинності, міграційних мереж та інших).

На думку Д. Массея, головного автора даної теорії, міжнародні міграції виникають у процесі соціальної, економічної і політичної трансформації, яка супроводжується розповсюдженням капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) і неринкові (ґрунтуються на централізованому плануванні, з командною економікою) суспільства [41, с. 162].

Науковці стверджують, що міжнародна міграція є наслідком не відсутності економічного зростання і розвитку, а *результатом самого розвитку*. Цю сентенцію автори синтетичної теорії сформулювали як її «першу основоположну істину» [41, с. 173–174].

Про позитивний вплив міграції на демографічне відтворення країни-реципієнта вказував Дж. Саймон – автор *теорії процвітання або технологічного розвитку*. Науковець зазначає, що зростання чисельності населення є благом як на рівні країни, так і в глобальних масштабах. Міграційний приріст несе суттєвий позитивний заряд для економічного і демографічного розвитку країн, що приймають. Іммігранти та тимчасові трудові мігранти відшкодовують вартість соціальних послуг, якими користуються, за рахунок того, що самі роблять, споживають і виплачують у формі податків. Таким чином, значна кількість мігрантів може бути умовою процвітання суспільства, яке їх приймає [37].

На рис. 1.2 узагальнено теоретичне підґрунтя дослідження процесів демографічного відтворення у призмі нових концепцій міграційної активності населення, основні положення яких були розглянуті вище.

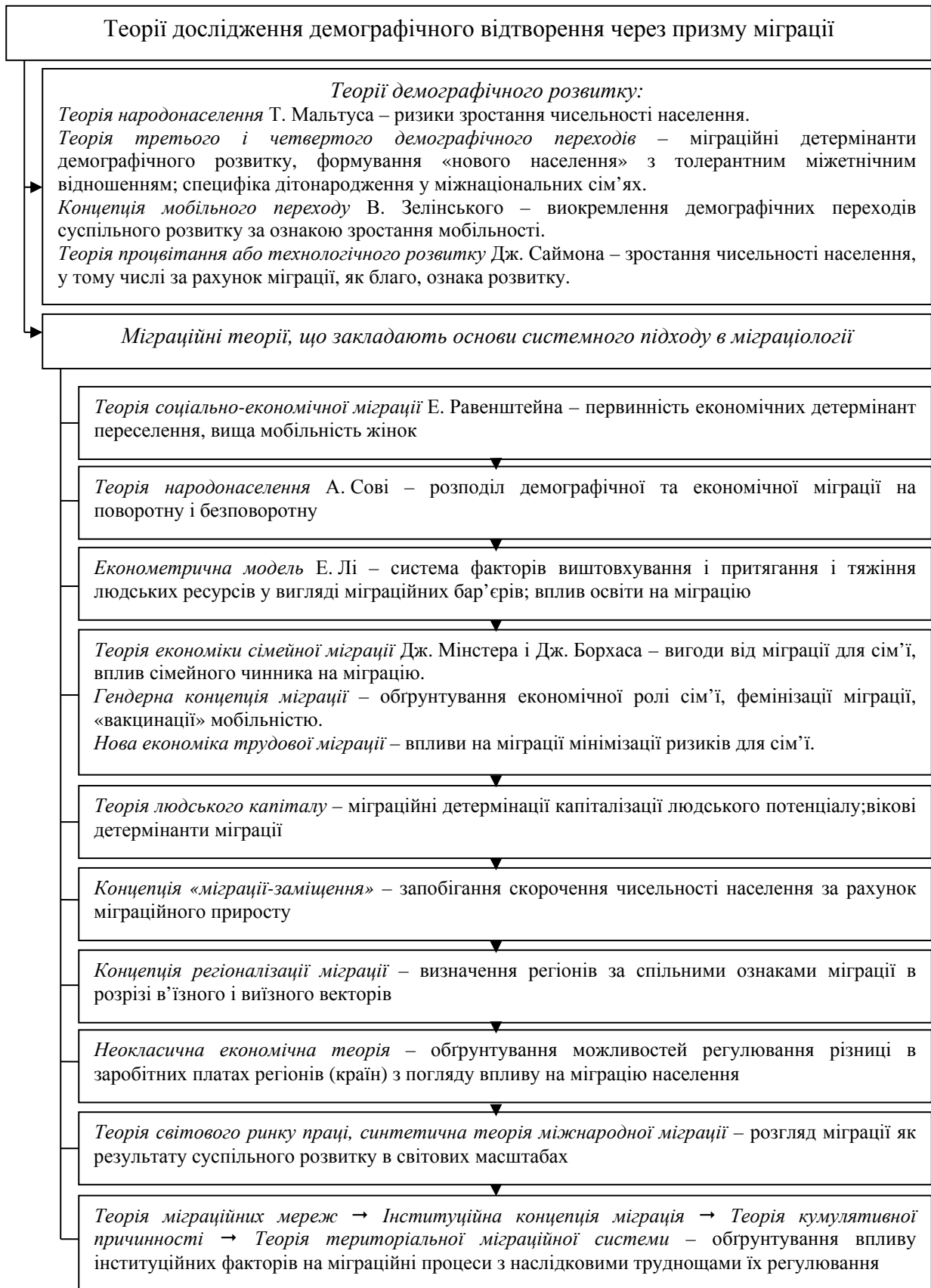

Рис. 1.2. Теоретичне підґрунтя дослідження процесів демографічного відтворення у призмі нових концепцій міграції

Джерело: узагальнено автором

Підсумовуючи, варто зазначити, що розвиток сучасних економічних концепцій міграційної активності дозволив краще зрозуміти економічні чинники виникнення міграційних подій, а в поєднанні з демографічними підходами до пояснення міграції може детермінувати вплив міграції на демографічне відтворення в умовах формування нового утворення – територіальної міграційної системи. Розвиток теорій міграційних систем створює новий актуальний фокус дослідження міграції з врахуванням впливів інституційних чинників на відповідні процеси. Тому поглиблення концептуальних засад формування ТМС через призму демовідтворення стає особливо актуальним предметом дослідження, зокрема для країн, населення яких відзначається підвищеною міграційною активністю.

1.2. Територіальні міграційні системи: поняття, функції та види

Міграція населення завжди пов'язана з функцією місця. Сукупність міграційних подій, потоків, у межах територіальних суспільних систем (ТСС) створюють нові утворення – *ТМС*. Це не лише специфічне геопросторове явище вияву людської поведінки, але й дієвий інструмент регулювання демовідтворювальних процесів ТСС.

Необхідною умовою утворення таких систем є об'єднуюча роль території, на якій розташовані (локалізовані) ці різноякісні об'єкти [42].

Генеральною передумовою і генеральним чинником формування ТМС є двоїстий характер способу реалізації комплексної потреби людини в організації своєї життєдіяльності, котрий проявляється у просторі та часі, і коли говорити мовою інституційної економіки полягає у виникненні особливого виду трансакційних витрат, пов'язаних з подоланням різниці між фізичним місцем постійного проживання і фізичним місцем реалізації економічної активності (економічної діяльності) [43].

Загальні передумови ТМС мають історичний характер і є однотипними за своїм переліком. Вони дають змогу виділити ТМС як самостійне утворення. Ці

ж передумови визначають розвиток ринку праці трудових мігрантів у цілому.

Спеціальні передумови ТМС носять адресний характер і мають чітко виражені просторово-часові горизонти дії. До їх числа відносять спільність території проживання мігрантів, систему їх розселення (мережу поселень), міграційно обумовлену інфраструктуру, час і тривалість міграційних переміщень, єдність цілей та механізмів регулювання міграційної ситуації.

Загальні і спеціальні передумови є по суті факторами-стимуляторами формування ТМС. Слід сказати, що поряд з останніми є чимало чинників з протилежним знаком дії, так званих чинників дестимуляторів, які стримують розвиток ТМС (відсутність цивілізованого ринку житла для трудових мігрантів, недосконалість систем найму робочої сили з числа трудових мігрантів, – інститут реєстрації, низька територіальна та професійно-кваліфікаційна мобільність робочої сили, практика покарань господарюючих суб'єктів за залучення робочої сили з числа трудових мігрантів, якщо робота може виконуватися місцевим населенням тощо) [44, с. 6].

ТМС – це системний прототип розвитку регіональних ринків праці. Він допомагає «організувати» процеси глобального економічного переходу України до спільного ринку і нових економічних, політичних й соціальних відносин. На фоні надзвичайно швидкого руйнування традиційних економічних і соціальних зв'язків, витіснення людей зі звичного способу життя, ТМС показують, чому з'являються нові мобільні групи носіїв трудового потенціалу, котрі власне через міграцію реалізують цілі підвищення економічного добробуту [43].

Потоки міграції виходять не з країни, регіонів, а переважно з окремих місць, де посилено відбувається процес трансформації регіонального ринку і включення його у глобальну економіку.

Існують різні підходи до визначення сутності ТМС. Серед найбільш поширених: економічний, функціональний, геопросторовий, геоекономічний, організаційно-економічний, соціально-політичний, організаційний,.

Економічний підхід. Серед вчених, котрі долучилися до розвитку теорії міграційних систем на макроекономічному рівні – П. Левітт, Дж. Фоусетт,

Д. Гурак, М. Кріц, Л. Лім та ін. Згідно їх трактуванням, міграційні системи складаються з країн (або регіонів певних країн), між якими відбувається відносно чисельний обмін мігрантів, і характеризуються наявністю відповідних механізмів, що забезпечують взаємозв'язок між активізацією потоків людей з потоками товарів, послуг, капіталу, ідей, інформації [45, с. 6] або як ринок праці, створений шляхом поєднання різних договорів та трудових угод [46, с. 35].

Суть ідеї зводиться до формування взаємозв'язків між країнами, що входять до міграційної системи. Така система характеризується не лише міграційними потоками, але й історичними, культурними, колоніальними та технологічними чинниками, а сама система функціонує у певних контекстах, зокрема політичному, економічному, соціальному та демографічному (рис. 1.3).

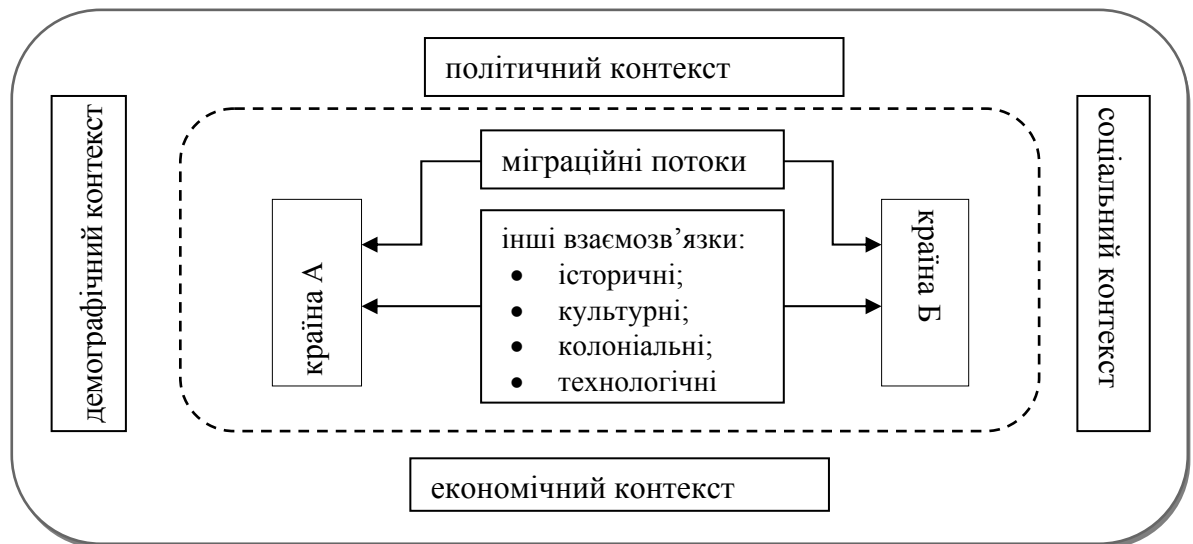

Рис. 1.3. Графічне зображення міграційної системи на макрорівні

Джерело: побудовано автором за даними [47; 48]

Основною гіпотезою теорії міграційних систем є те, що міграція змінює соціально-економічні, культурні та інституційні умови країн-походження та країн-призначення, тобто впливає на загальний простір (регіон), у межах якого відбувається міграційний процес.

Функціональний підхід О. Бейквел, запропонувавши функціональний підхід, переконував, що суть міграційної системи слід розглядати з позиції саморегульованого механізму в межах більш широкої соціальної системи [49].

Серед економічних теорій, в яких вивчалися проблеми ТМС, особливого значення набула теорія економічних мереж. У спеціальній літературі вона подається як синтетична теорія міграції Дугласа Массея [50] і покликана пояснювати суть міграції як реакції – одного з основних чинників виробництва (праці) – на такі одночасно протікаючі процеси, як глобалізація економіки, політична інтеграція, соціальна трансформація, а також їх наслідку – глобалізації й одночасної регіоналізації ринку праці. Одним з принципових положень даної теорії є те, що міграція трактується не як недолік розвитку ринку, а навпаки, наслідок його змін.

Геопросторовий підхід. Міграційна система за геопросторовим підходом розглядається як «набір певних місць, пов'язаних між собою потоками осіб, товарів, послуг та інформації, які сприяють подальшому обміну, зокрема активізації міграції між цими місцями» [51] або як певний спільний простір – територіальний та соціальний (економічний, культурний, політичний), – в якому країни виїзду і призначення поєднуються через міграцію («комплексна» міграційна теорія);

Згідно з *геоекономічним* підходом, розвинений львівською науковою школою, територіальна міграційна система визначається як фрагмент реальності, а точніше частина суспільства, що функціонує на певній території, оконтуреної політико-адміністративними границями (опорний каркас) з системоформуючим ядром – (бі-) або поліполярним центром концентрації осіб-мігрантів [46, с. 35].

За *організаційно-економічним* підходом міграційна система розглядається як сукупність ланок міграційної сфери суспільства на тому чи іншому рівні організації та розвитку міграційної активності населення (різних видів) або основних елементів у загальній мережі систем більш високого рангу з врахуванням їх правового статусу, характеру взаємозв'язків (перш за все, соціальних, трудових), форм вияву ознак системотворчого начала (відношень власності);

За *соціально-політичним* підходом міграційна система розглядається як

просторово і функціонально усталені умови, що визначають міграцію населення; процес міграційного переміщення; адаптації та облаштування, відносин і зв'язків з приводу міграції, міграційної політики [39, с. 51].

Відтак, за *організмним* підходом до визначення сутності ТМС, міграційну систему слід розглядати як живий організм, функціонування та розвиток якого залежить від наявності та інтенсивності міграційних потоків між конкретними регіонами чи державами, які формують міграційну пару.

Розвиток ТМС відбувається через формування стійких міграційних потоків між територіями окремих країн чи регіонів, які забезпечуються через здійснення міграційних подій та функціонування міграційних мереж.

ТМС мають свою *будову*, в якій можна виокремити системоформуюче ядро, опорний каркас, а також виконувані нею функції. Його ядром буде ринок праці у зв'язку з переважно соціально-трудоим характером міграційних процесів [52].

Сучасні ТМС формуються як специфічні горизонтальні та вертикальні соціальні мережі, які мають свій капітал (комунітарний і некомунітарний, діяльнісний і позадіяльнісний, речовий і неречовий), власну інституційну, соціально-економічну, фінансову архітектуру, котра визначається загальними принципами організації систем. ТМС виконують цілу низку функцій, чим впливають на розвиток інших систем суспільного середовища [43].

До основних *функцій* ТМС слід віднести:

- *мобілізаційну* – сформовані попередніми поколіннями мігрантів «міграційні канали» полегшують здійснення акту міграції наступним;
- *селективну* – полягає у відборі мігрантів у відповідності до попиту та пропозиції ринків праці приймаючої сторони, враховуючи професійно-кваліфікаційні характеристики мігрантів або стратегії розвитку держави через залучення студентів в межах україно-польської ТМС чи жінок у рамках україно-італійської ТМС.
- *перерозподільчу* – розподіл робочої сили між територіями, сферами та галузями економіки, професіями, видами та формами зайнятості;

– *демотрансформаційну* – інтенсивні міграційні потоки впливають на зміну демографічної поведінки та характеристики населення, що включене до процесу міграції, території-донора та реципієнта людських ресурсів;

– *інституційну* – у місцях призначення та походження мігрантів створюються інститути-регулятори, стимулятори, громадянського суспільства та ін., які підтримують розвиток та функціонування ТМС;

– *інноваційно-модернізаційну* – сприяють підвищенню добробуту як самих трудових мігрантів, їх родин, так й інших представників історичної батьківщини.

Формування ТМС пов'язане з такими поняттями [39, с. 51; 53; 54, с. 65–73; 55, с. 6; 56, с. 204; 57]:

– *міграція* – просторова активність (переміщення) індивіда або груп людей, що спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання. Міграція виступає механізмом, що регулює попит і пропозицію робочої сили на світовому чи регіональному ринку праці в умовах нерівномірності демографічного, економічного і політичного розвитку країн;

– *міграційна подія* – факт переміщення особи з одного населеного пункту в інший. Кількість фактичних міграційних подій, які відбулися за певний проміжок часу свідчать про міграційну активність населення;

– *міграційний потік* – масове переміщення матеріальних та людських ресурсів, який можна класифікувати за його певною приналежністю до окремих верств і прошарків населення (соціальна мобільність робочої сили, наукових кадрів), національним походженням або віросповіданням (етнічна та релігійна міграція), видом і способом виробництва (інвестиції, капітали, ресурси), а також за каналами та напрямками відтоку чи притоку. З статистичної точки зору – це фактична чисельність осіб (загальна та за окремими категоріями), які пересуваються міграційним коридором з метою постійного або тимчасового поселення, за певний проміжок часу;

– *міграційний потенціал* - можлива на певний момент кількість населення, яка може виїхати з країни проживання за умови збереження значущості і

структури виштовхуючих і утримуючих чинників. Його величина визначається демографічною ємністю і установками на виїзд з держави проживання;

– *міграційні канали* як способи (технологія) виїзду робочої сили з країни (в тому числі напрямом);

– *міграційна мережа* – сукупність міжособистісних зв'язків, що з'єднують мігрантів, колишніх мігрантів та немігрантів у просторах країни походження та призначення через родинні зв'язки, дружбу. Ці зв'язки підвищують ймовірність міжнародного руху завдяки нижчим витратам та ризикам руху, і збільшують очікувану чисту віддачу від міграції. З часом міграційна поведінка поширюється назовні та охоплює ширші сегменти відсилаючої країни; просторово і функціонально усталені канали міграції, розвиток яких супроводжується формуванням інфраструктури спеціального призначення (транспорт, грошові перекази, соціальне обслуговування);

– *інфраструктура ТМС* – система об'єктів загального і спеціального призначення з реальним або віртуальним місцезнаходженням у межах такої системи, які визначають умови життєдіяльності мігрантів, а також можуть пропонувати послуги для постійного населення. Як правило, інфраструктурні об'єкти ТМС фізично розташовуються на територіях донора чи реципієнта, хоча в умовах інформаційного суспільства свої послуги вони часто пропонують і з використанням електронних технологій. Тому їх просторова приналежність в окремих випадках може бути умовною;

– *міграційний простір* – канали еміграції-імміграції, які можуть використовуватися тривалий час у певному напрямі та характерні тільки для конкретного виду та способу соціальних переміщень. Міграційні потоки людей, спрямовані з однієї держави в іншу, торують для нащадків стійкі імміграційні шляхи, забезпечують їм культурний і родинний обмін; географічна проекція поширення діяльності особи мігранта з урахуванням комунікаційних зв'язків;

– *міграційний коридор* – інституційне середовище регулювання (забезпечення, координації та контролю) міграційних потоків, яке включає інфраструктуру уповноважених інституцій та організацій, систему

законодавчих вимог, міжнародні угоди та відрізняється специфічними кількісними та структурними параметрами потенційних міграційних потоків;

– *міграційні мотиви* – сукупність детермінантів, пов’язаних з факторами середовища, що викликають реакцію людини та спричиняють її організовану та цілеспрямовану діяльність з виконання міграційного переміщення. Зауважимо, що дане середовище викликане детермінантами, які діють у країнах чи регіонах пов’язаних міграцією, а також у сформованих між країнами міграційних коридорах;

– *міграційна пара* – це комбінація країни (регіону) походження та країни (регіону) призначення мігрантів, між якими історично сформувався міграційний коридор зі специфічними кількісними та структурними параметрами, яка характеризується особливим інституційним, соціо-демографічним, фінансово-економічним, етнічно-культурним та іншим середовищем міграційних процесів. Зазначимо, що дві країни можуть утворювати дві міграційні пари, які характеризуватимуться різними міграційними потоками (за обсягами та структурою, інтенсивністю, циклічністю), різним інституційним середовищем (адже міграційна політика країни формується окремо з питань еміграції та імміграції, надання притулку тощо), різними соціально-демографічними передумовами та кон’юнктурою ринку праці.

Структуру традиційної (односторонньої) ТМС за інституційно-управлінським підходом можна узагальнити схематично (рис. 1.4).

Генеральним чинником формування та розвитку сучасних ТМС є не просто потреба населення у зміні місця його проживання, а зміні місця його доступу до праці [44, с. 4].

Суть концепції ТМС полягає у тому, що у країнах (регіонах) з надлишковою робочою силою спостерігається низька заробітна плата, високий рівень безробіття, тоді як регіони з недостатньою робочою силою характеризуються високим рівнем зарплати. Розмір заробітної плати виступає як основний міграційний мотив (чинник виштовхування) у регіонах

походження мігрантів і основний фактор тяжіння у регіонах призначення.

У результаті нерівномірності в соціально-економічному розвитку двох ТСС виникають інтенсивні потоки мігрантів між двома країнами міграційної пари в межах визначеного між учасниками ТМС на законодавчому рівні міграційного коридору. У країні, яка поглинає людські ресурси, поступово розростається міграційна мережа, формується відповідна інфраструктура та умови для розвитку конкретної ТМС. До трудової міграції додається освітня, сімейна та ін. підвиди міграції. У результаті перерозподілу населення зменшується пропозиція робочої сили та підвищується зарплата у бідних на капітал країнах, у той час як у багатих на капітал країнах відбуваються протилежні процеси.

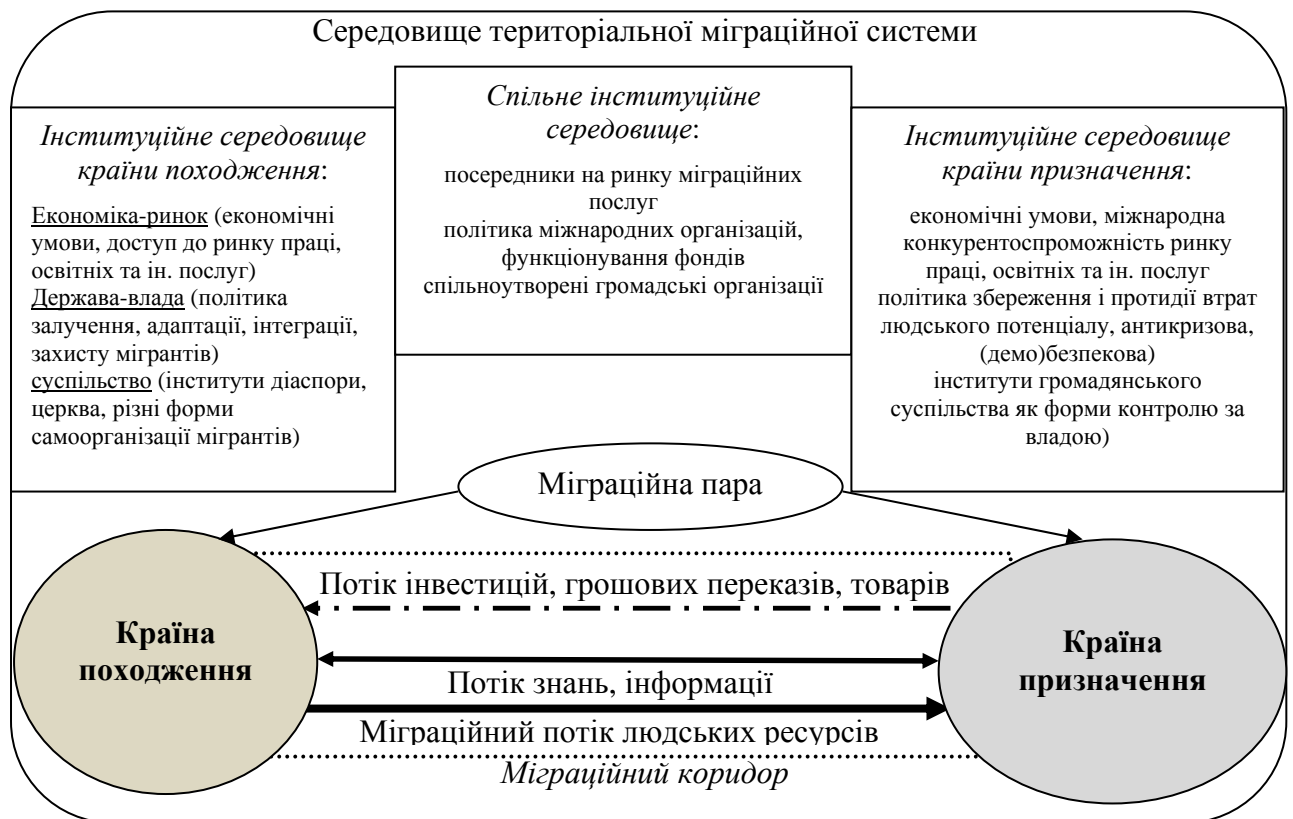

Рис. 1.4. Структура традиційної (односторонньої) ТМС: інституційно-управлінський підхід

Джерело: авторська розробка

Потоки інвестицій рухаються у протилежний від потоків трудових мігрантів бік, а саме з багатих на капітал країн до бідних. Фактором, що приваблює інвестиції, виступає підвищений, за міжнародними стандартами,

температур прибутків із капіталу у бідних країнах. Рух капіталу включає також людський капітал, тобто переміщення висококваліфікованих працівників із багатих до бідних на капітал країн, які сподіваються отримати високі прибутки зі своїх навичок у бідному на людський капітал оточенні [58, с. 18]. Міграція населення та інвестицій між двома країнами міграційної пари відбувається в межах певного міграційного коридору, який визначають на законодавчому рівні держави-учасники ТМС.

Оцінити рівень інтенсивності міграційних процесів в конкретній ТМС можна використовуючи *статистичні дані та розрахункові показники*, такі як [59, с. 127–128, 60]:

1. *Коефіцієнт інтенсивності механічного руху* – відношення чисельності мігрантів у конкретний період у певній адміністративно-територіальній місцевості до загальної чисельності населення цієї території (конкретного населеного пункту, регіону, країни) за той самий період.

2. *Коефіцієнт інтенсивності вибуття населення* – відношення числа вибулих з певної територіально-адміністративної місцевості (держави, регіону) у певний період до середньорічної чисельності населення місцевості, з якої виїхали (вибули) мігранти.

3. *Коефіцієнт інтенсивності прибуття населення* – відношення числа прибулих на певну територіально-адміністративну місцевість (країну, регіон) до середньорічної чисельності населення певної країни (регіону), в яку прибули мігранти.

4. *Сальдо міграції (чиста або нетто-міграція)* – різниця між числом прибуття і числом вибуття за певною територіально-адміністративною місцевістю (державою, регіонами) в аналізованому періоді.

5. *Коефіцієнт чистої міграції* – різниця між коефіцієнтами прибуття і вибуття.

6. *Брутто-коефіцієнт механічного руху українців* – відношення чисельності етнічних українських мігрантів у конкретний період у певній

адміністративно-територіальній одиниці до загальної чисельності населення цієї території.

7. *Нетто-коефіцієнт механічного руху* – відношення чисельності мігрантів у конкретний період у певній адміністративно-територіальній одиниці до загальної чисельності населення цієї території. Нетто-коефіцієнт не враховує мігрантів, які відмовилися від громадянства в користь громадянства приймаючої держави і за офіційною статистикою вважаються громадянами іншої держави з корінням країни-донора.

8. *Коефіцієнт ефективного міграційного приросту* – частка економічно активного населення в загальному міграційному прирості.

9. *Коефіцієнт якості міграційного приросту* як частка в міграційному прирості кваліфікованої робочої сили, що має суттєвий стаж роботи (не менше п'яти років) за спеціальністю, а також володіє сертифікатом професійної підготовки за фахом (диплом, атестат, свідоцтво).

Кожна міграційна пара в конкретній ТМС вирізняється між собою певним набором характеристик, які формуються під впливом історичних, географічних, демографічних, економічних, законодавчих особливостей країн чи регіонів, що включені у процес міграції. Це дозволяє *класифікувати ТМС* за різними ознаками їх вияву (рис. 1.5) [61]:

1. *За масштабом територіальної організації зв'язків:*

- локальна – стійкі міграційні зв'язки встановлюються в межах конкретної області чи району через формування агломерацій та урбаністичних центрів довкола великих міст визначеного регіону;
- глобальна – міграційна система через взаємопов'язані зв'язки включена в процес обміну людськими ресурсами, товарами та грошовими трансфертами на глобальному рівні.

2. *За геополітичною роллю в суспільному поділі праці:*

- міжрегіональні – в межах країни утворюються центри притягання робочої сили, що висмоктують людські ресурси з менш привабливих для працевлаштування периферійних територій;

- міждержавні – у міграційні процеси залучені дві країни, які утворюють міграційну пару, де одна з них традиційно виступає донором робочої сили, а інша реципієнтом;
- міжконтинентальні – кінцева мета інтенсивних міграційних потоків є переселення не так у конкретну країну, як на привабливий для проживання континент. Прикладом таких міграційних систем є Афроевропейська та Афразійська ТМС;
- світова – об'єднює в собі всі міждержавні та міжконтинентальні ТМС світу.

3. *За вектором організації міграційних потоків в межах «міграційної пари»:*

- одностороння – одна країна чітко виступає донором робочої сили, а інша – реципієнтом. Прикладом такої ситуації є україно-німецька, україно-польська, польсько-німецька, америко-мексиканська ТМС;
- двостороння (у процес міграції залучені мігранти з двох регіонів, країн чи континентів міграційної пари в межах ТМС, наприклад, Євроамериканська).

4. *За швидкістю змін:*

- динамічна – абсолютна чисельність мігрантів, що залучені до розвитку ТМС, зростає щороку стабільно високими або навіть наростаючими темпами. Ринок праці країн міграційної пари перебуває в стані дисбалансу. З однієї сторони, брак робочої сили в державі, яка відчуває голод трудових ресурсів, призводить до зростання рівня зарплат, а з іншої, надлишок людських ресурсів в іншій, стимулює в населення еміграційні настрої в бік ресурснодефіцитної країни. Поруч з активізацією переселенських рухів між обома державами, розростаються міграційні мережі та інститути, які регулюють та підтримують формування ТМС;
- статична – потреба в додатковій робочій силі покривається прибуттям сталої кількості мігрантів, що утримує ринок праці обох країн міграційної пари в стані рівноваги. Ситуативно, країна, яка традиційно приваблива для емігрантів в результаті економічних та демографічних змін, може переходити з ролі донора до реципієнта людських ресурсів і навпаки.

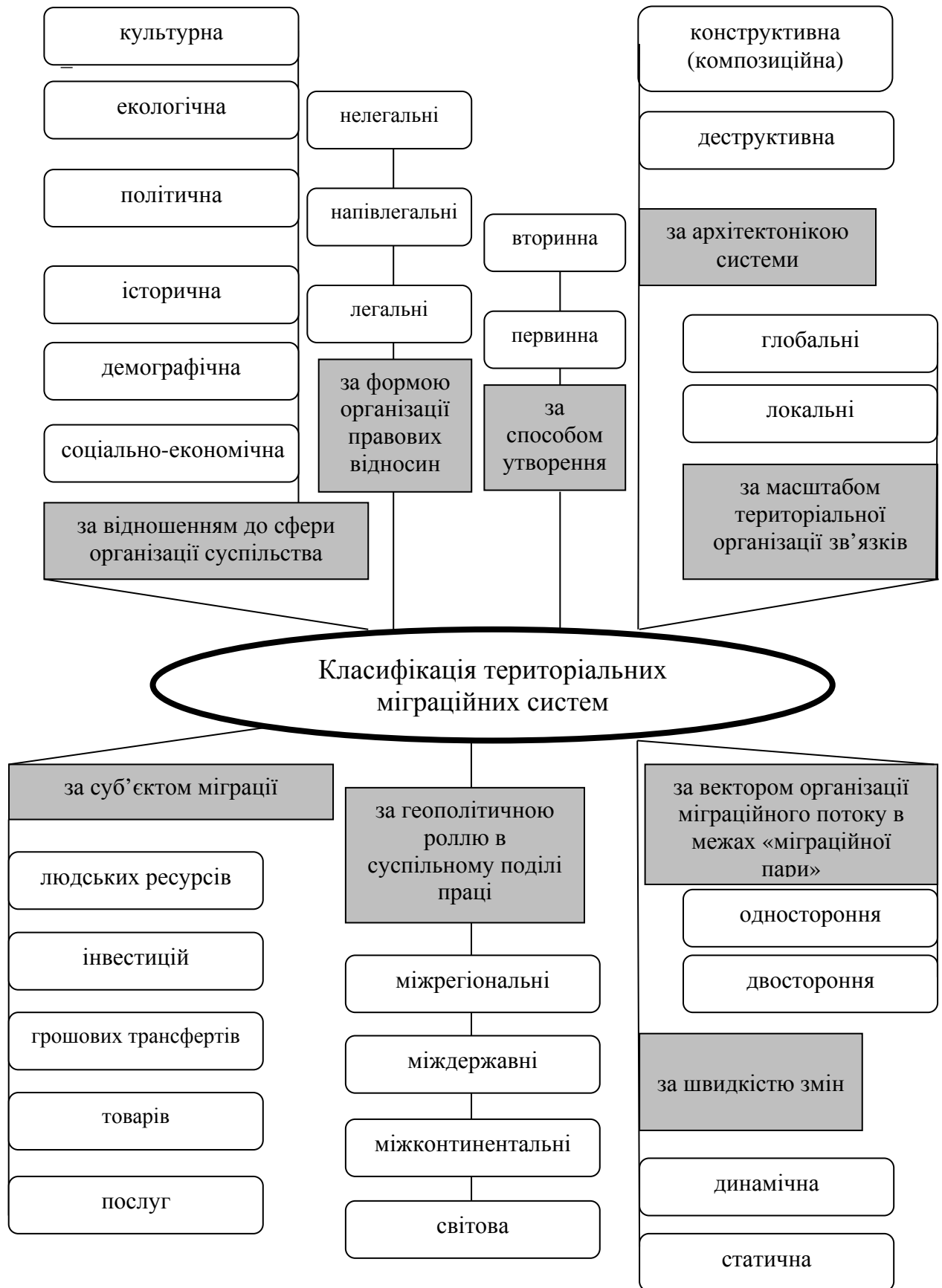

Рис. 1.5. Класифікації ТМС

Джерело: побудовано автором

5. За архітектонікою системи:

- деструктивна – процеси, які відбуваються в системі відбуваються хаотично, без певної логіки та системності, міграційні потоки некеровані. Такий стан справ підвищує ризики руйнування всієї ТМС й утворення нових міграційних систем і зв'язків;
- конструктивна (композиційна) – процеси, які відбуваються в системі пов'язані між собою, мають причинно-наслідкові зв'язки.

6. За формою організації правових відносин:

- легальні – міграційні потоки між учасниками ТМС на законодавчому рівні урегульовані відповідними нормативно-правовими документами, які заохочують та спрощують механізм перетину кордону та адаптації переселенців. Більшість мігрантів здійснюють переїзд у рамках закону, так як члени ТМС мають спільні інтереси в реалізації міграційної активності населення;
- напівлегальні – держави-учасники ТМС, користуючись законодавчими інструментами впливу, обмежують переміщення окремих небажаних верств потенційних мігрантів через запровадження квот, робочих віз, дозволів на працю. У такій ситуації частина мігрантів намагається отримати відповідні дозвільні документи, однак здійснивши акт міграції, часто перебуває на межі нелегальної міграції по завершенні дії таких документів.
- нелегальні – офіційні міграційні потоки абсолютно неурегульовані, обмежені чи заборонені законодавчими актами країнами учасниками ТМС. Мігранти проникають на бажану територію проживання, користуючись послугами контрабандистів. Перебуваючи у нелегальному стані намагаються одержати статус біженця або політичний притулок.

7. За способом утворення:

- первинна – формування міграційних зв'язків та мереж, як правило, відбувається з країнами чи регіонами, які пов'язані між собою спільними кордонами та вигідним географічним місцем знаходження. Прикладами таких

ТМС на міждержавному рівні є україно-польська, україно-російська, україно-угорська ТМС.

– вторинна – інтенсивний розвиток первинних ТМС призводить до формування нових розширених ТМС, які в економічному плані характеризуються порівняно кращими умовами економічного розвитку, а в географічному – більш віддалені від початкового місця проживання мігрантів. Типовим прикладом є україно-німецька ТМС, яка за способом свого утворення – частково похідна від україно-польської ТМС.

8. *За відношенням до сфери організації суспільства:* економічна, демографічна, історична, соціальна, політична, екологічна, культурна.

9. *За суб'єктом міграції в ТМС:*

– ті, в яких переважає переміщення людських ресурсів, як необхідна умова для розвитку таких утворень;

– ті, в яких переважає переміщення інвестицій, грошових трансфертів, товарів та послуг, що виступають головними економічними наслідками функціонування ТМС.

На формування кожної ТМС одночасно діють декілька *факторів*, частку впливу яких важко виміряти математично. Проте економічні фактори поруч з демографічними особливостями конкретного регіону чи країни займають вагомую частку. Їх дослідження на прикладі конкретних ТМС дозволить визначити вплив на демографічне відтворення.

1.3. Підходи до регулювання демографічного відтворення в умовах сучасного розвитку територіальних міграційних систем

У силу своєї інерційності, демографічні процеси відносяться до таких, що багато у чому визначають розвиток інших взаємопов'язаних процесів, зокрема можуть виступати демографічними передумовами формування ТМС. В умовах підвищеної міграційної активності сучасного населення XXI ст., потреба в регулюванні процесів демографічного відтворення ще більше актуалізується.

Серед підходів до регулювання процесів демографічного відтворення виділимо: управлінсько-цільовий, демографічний, економічний, нормативно-правовий.

Управлінсько-цільовий підхід регулювання процесів демографічного відтворення здійснює держава через досягнення цілей та виконання завдань сформованої демографічної політики.

Відсутність дієвих управлінських важелів впливу держави на зміну тенденцій природного та механічного відтворення населення ТСС, підвищує ризики невизначеності щодо майбутнього розвитку економіки, ставить під сумнів якість економічних програм та прогнозів територій, що залучені до формування ТМС. Неконтрольований розвиток демографічних процесів, в умовах встановлення ТМС, може порушувати демосоціальну та економічну рівновагу окремих місць, як ТСС, так і ТМС.

Державне регулювання демографічних процесів можемо розглядати, як цілеспрямований, обґрунтований процес управлінського впливу суб'єктів управління (органів виконавчої влади, що регулюють демографічні процеси) на об'єкти управління (демографічні процеси та ситуації, зокрема народжуваність, смертність, природний приріст, відтворення населення, міграції населення) за допомогою комплексу економічних, адміністративно-правових, виховних методів впливу, що можуть реалізовуватись у прямій та опосередкованій формі для формування позитивних та подолання негативних демографічних тенденцій та демографічних криз [6].

Під *демографічною політикою* в «економічній енциклопедії» розуміють систему загальноприйнятих на рівні управління і концептуально об'єктивних засобів, за допомогою яких держава та її соціальні інститути, передбачають досягнення встановлених якісних та кількісних цілей демографічного розвитку, що відповідають перспективним цілям соціально-економічного розвитку держави загалом [62, с. 306–307]. В «енциклопедії державного управління» демографічна політика зазначається як сукупність цілеспрямованих заходів держави, її органів та інших суспільних інститутів з метою досягнення оптимальної кількості населення, а також його структури та територіального

розміщення [63, с. 444].

Суб'єктом демографічної політики є держава в особі державних органів влади. *Об'єктом* демографічної політики є процеси народжуваності і смертності, умови та рівень життя, сімейно-шлюбні відносини, процеси міграції населення, формування трудових ресурсів і демографічні аспекти зайнятості. Демографічна політика повинна бути спрямована на підтримку того типу відтворення населення, що сприяє поліпшенню його якості та структури [64, с. 197].

Держава не може безпосередньо впливати на репродуктивну поведінку населення за допомогою таких інструментів, як примус, заборона, вона лише може створити найкращі умови для того, щоб вплинути на демографічну поведінку населення, використовуючи різноманітні механізми, які виступають основою регулювання демографічних процесів [65, с.16].

Під *механізмом державного регулювання* розуміють сукупність практичних засобів, заходів, важелів та стимулів, що дають змогу державі впливати на демографічні процеси з метою їх регулювання [66]. Розрізняють економічний, організаційний та нормативно-правовий механізми державного регулювання демографічних процесів.

Економічний механізм – включає сукупність економічних методів, способів, форм та інструментів впливу на демографічні процеси та реалізовується через економічні стимули до народження шляхом надання прямої грошової допомоги (допомоги на дітей, одноразової допомоги в разі народження дитини, оплачуваної відпустки вагітним жінкам та післяпологової відпустки, пільгових позик молодим сім'ям), дотації з Держбюджету або місцевих бюджетів (обслуговування немовлят, забезпечення місцями у дитячих садках на пільгових умовах), непрямих грошових допомог (знижок і пільг переважно багатодітним сім'ям при одержанні житла, встановлення нижчої квартплати), податкові пільги багатодітним сім'ям, сім'ям, які виховують дітей-інвалідів [64, с.199].

Організаційний механізм державного регулювання демографічних

процесів – (об’єкти, суб’єкти державного управління, їх цілі, завдання, функції, методи управління та організаційні структури, а також результат їх функціонування), а саме: Міністерство охорони здоров’я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство фінансів, Державна міграційна служба, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство соціальної політики, Міністерство юстиції, регіональні державні органи з питань міграції та інші.

Нормативно-правовий механізм державного регулювання демографічних процесів включає нормативно-правове забезпечення [67]: закони і постанови Верховної ради України, укази Президента, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, а також методичні рекомендації та інструкції. Зокрема, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року» від 24.06.2006 № 879; закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII; національний проект «Нове життя нова якість материнства й дитинства»; постанова Кабінету Міністрів України про Програму «Українська родина» від 14 березня 2001 р. № 243; розпорядження Кабінету Міністрів України про затвердження «Концепції безпечного материнства» від 29 березня 2002 р. № 161-р; постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1849 про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров’я нації» на період до 2015 р., розпорядження Кабінету Міністрів України про затвердження «Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» від 11 січня 2018 р. № 10-р, постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 172 «Деякі питання забезпечення дитини при народженні одноразовою натуральною допомогою «пакунок малюка».

Увага демографічної політики, більшою мірою, зосереджена на інтенсивність процесів природного демографічного відтворення, проте в умовах формування ТМС, важливим напрямом державного регулювання є міграція, яка одночасно – об’єкт управління, і демографічної, і міграційної

політик та виступає важливою складовою формування кількості населення, його структури, демографічної ситуації в районах вибуття та прибуття, та визначає просторове переміщення населення територією відносно місця проживання з перетином адміністративних меж, з поверненням до постійного місця проживання або без повернення.

В умовах формування ТМС заходи та цілі демографічної політики повинні тісно корелювати та узгоджуватись з напрямками міграційної та соціально-економічної політики, як окремої країни, так і між усіма державами-учасниками ТМС.

Відзначимо, що міграційна політика відображається через вплив держави на міграційні процеси шляхом їх регулювання. Вона є елементом політики народонаселення і, водночас, як один із засобів проектування бажаного населення і робочої сили – частиною соціально-економічної та демографічної політики, інструментом досягнення її цілей [68].

Міграційна політика в загальному розумінні є системою спеціальних національних законів, а також міграційних угод з регулювання міграційних потоків, обмеження припливу або відтоку біженців та нелегалів і стимулювання припливу економічно ефективного людського капіталу, у першу чергу, наукових кадрів і висококваліфікованих фахівців різних галузей [69, с. 55].

Міграційна політика, як інструмент реалізації демографічної, через заходи держави, сприяє залученню або стримуванню міграцій певних категорій мігрантів та впливає на зміну демографічних характеристик населення територій, що залучені до міграційних процесів. В умовах глобалізації та формування ТМС відбувається поступовий перехід від розуміння міграційної політики як такої, що здійснюється в інтересах окремих країн, до політики у сфері міграції, що забезпечує стабільність та демографічний розвиток країн і призначення, і походження мігрантів.

Відтак, реалізація демографічної політики через відповідні механізми здійснює вплив в більшій мірі на інтенсивність процесів природного демографічного відтворення в той час як міграційна – через регулювання

кількісно-якісного складу міграційних потоків створює можливості або перешкоди для формування нових ТМС, а відтак опосередковано впливає на процеси демографічного відтворення (рис. 1.6).

Рис. 1.6 Демографічна та міграційна політики країн-учасників ТМС у контексті впливу на демовідтворювальні процеси

Джерело: побудовано автором

Необхідною умовою швидкого розвитку ТМС є її легалізація, через створення системи інститутів, які регулюють процес її формування та функціонування, створюють законодавчі межі та бар'єри в розростанні міграційних мереж.

Глобалізаційні процеси, як чинник розвитку ТМС різного геополітичного

рівня, створили сприятливі умови для розробки спільних або взаємопов'язаних міграційних політик ТМС міждержавного рівня.

Спільна міграційна політика виражається через:

– міжнародні угоди та рішення щодо регулювання міграційних потоків країн-учасників ТМС: угода про правила місцевого прикордонного руху, соціальне та пенсійне забезпечення мігрантів, взаємне працевлаштування працівників, взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і вчені звання, співробітництво і взаємодопомогу у митних справах, наукове співробітництво і стажування та інші;

– розробку спільних заходів для максимального збільшення соціальних, культурних та економічних вигод від міграції (збір, застосування та поширення пов'язаної з міграцією інформації; спільне проведення конференцій, семінарів та інших дій з технічного співробітництва з міграційних питань);

– створення сприятливих умов для розбудови широкої мережі інститутів громадянського суспільства.

Динаміка розвитку процесів демографічного відтворення в умовах формування ТМС тісно пов'язана з економічним, правовим, соціокультурним середовищем перебування мігранта, його демографічними характеристиками та чинниками, що стимулюють або стримують інтенсивність міграційних потоків між територіями, що входять до міграційної системи. Постійний приїзд чужоземців, для прикладу, омолоджує статевовікову структуру мігрантів та місцевого населення приймаючої країни, а з іншої – здійснює негативний вплив на зміни у демографічних процесах території-донора. Відтак регулювання демографічного відтворення у ТМС тісно пов'язана, як з чинниками формування даного утворення, так і демографічними характеристиками осіб, що задіяні до процесу міграції.

Демографічний підхід до регулювання відтворення населення дозволяє визначити як зміна демографічних характеристик окремих груп переселенців впливає на інтенсивність процесів демовідтворення країни-донора та реципієнта людських ресурсів.

Населення включене у процес міждержавної чи міжрегіональної міграції, володіючи певним набором демографічних характеристик (стать, вік, сімейний стан) в межах конкретної ТМС творить нову систему демографічного відтворення, якій притаманні свої особливості та риси (рис. 1.7) [70].

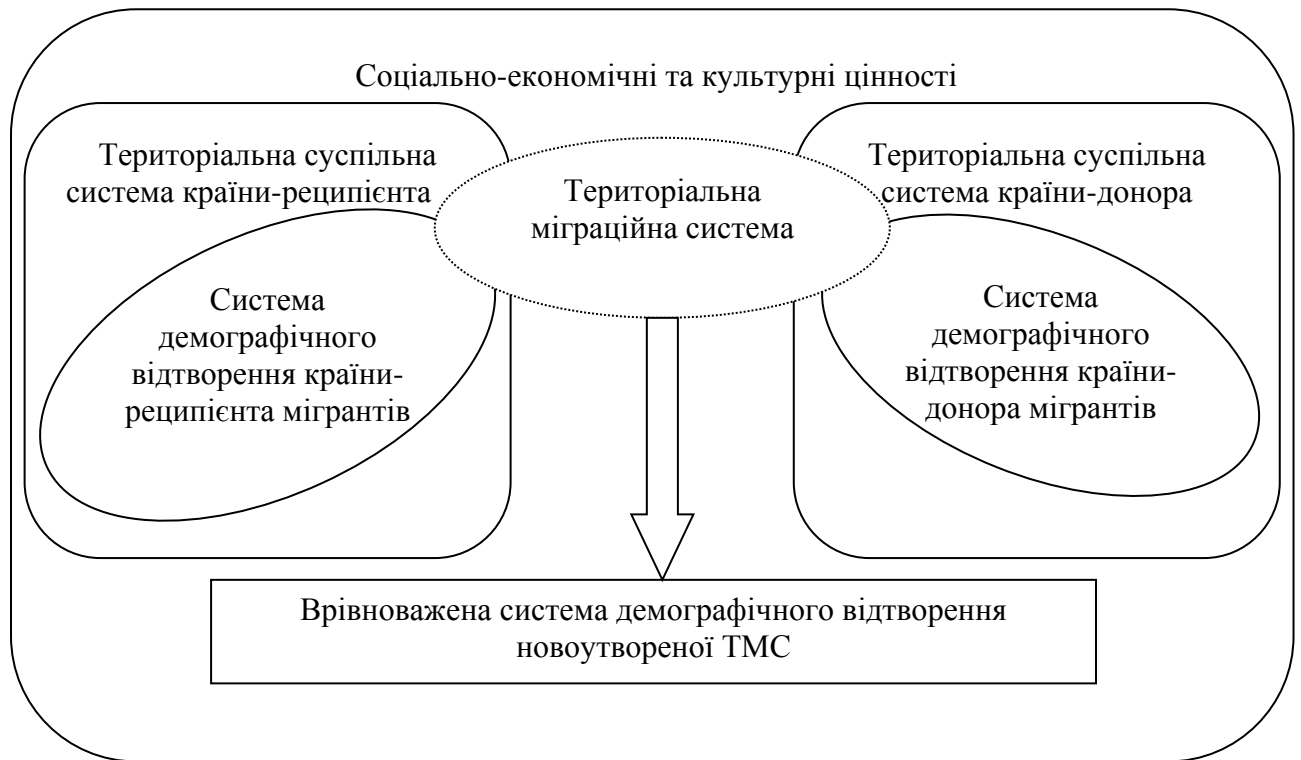

Рис. 1.7. Логіко-структурна схема формування врівноваженої системи демографічного відтворення ТМС

Джерело: побудовано автором

Оскільки традиційно одна з країн повинна виступати донором людських ресурсів, у той час, як інша – активним реципієнтом, то вплив на демографічне відтворення буде різним для країни еміграції та імміграції.

Зосередимо увагу на *демографічних наслідках формування ТМС* між двома країнами (рис. 1.8).

Іммігранти впливають на збільшення росту населення в країні, яка поглинає людські ресурси двома шляхами: механічно – просто через фізичне прибуття, та через народжуваність [71].

Рис 1.8. Вплив функціонування традиційної ТМС на демографічне відтворення

Джерело: побудовано автором

Огляд можливостей міграції впливати на демографічні зміни у цілому світі або його регіонах, базується на положенні, що мігранти є потенційними агентами розповсюдження сучасних прогресивніших демографічних тенденцій – а зниження народжуваності є однією з них – серед немігрантських спільнот у країнах походження [72].

Оскільки в міграційні процеси втягуються головним чином працездатні жителі, особливо молодь, населення в районах значного припливу зростає більш швидкими темпами, і, як наслідок, формується вікова структура, що характеризується високою часткою молодих вікових груп, відбувається омолодження вікової структури населення. І, навпаки, в районах з постійним відтоком населення скорочуються темпи його приросту, нерідко відбувається абсолютне скорочення чисельності, спостерігається старіння. Вплив міграції на процес старіння населення здійснюється не тільки в статичі (як збільшення в населенні частки осіб похилого віку), але і в динаміці – через зміну режиму відтворення, перш за все зниження рівня народжуваності. Роль міграції у відтворенні населення не обмежується лише впливом на статевовікову структуру населення, так як і самі мігранти виступають безпосередніми учасниками відтворювальних процесів [73].

З огляду на розбіжності в рівні міграційної активності чоловіків і жінок можлива диспропорція в статевому складі населення в районах виходу і вселення мігрантів. У випадку, якщо чоловіки беруть участь у міграційних процесах значно активніше, ніж жінки, міграція веде до «вимивання» чоловічого населення з районів вибуття, зате в районах прибуття чисельність чоловіків вища [74, с. 64].

Вплив міграції на смертність населення теж неоднозначна. З одного боку, міграційний відтік веде до старіння населення і відповідно – до підвищення смертності, з огляду на те, що рівень смертності населення похилого віку завжди вище в порівнянні з молодим. З іншого боку, в результаті міграційного відтоку населення у пенсійному віці відбувається зниження смертності населення регіону, оскільки вона відбувається в іншому місці [73].

Міграція опосередковано впливає на можливості функціонування інституту сім'ї. Адже сім'я виступає головним драйвером демографічного зростання населення як соціальний осередок відтворення поколінь.

Взаємозв'язок міграційних та демографічних процесів проявляється в багатосторонньому впливі міграції на сім'ю – її формування, зміну

життєвого циклу вже сформованої сім'ї, якість сімейного функціонування, репродуктивну поведінку та, як наслідок, на фізичну можливість до відтворення роду [75, с. 74].

Найгіршим результатом мігруючого заробітчанства, з точки зору демографії, варто вважати розрив сімей. Неповні молоді сім'ї втрачають здатність виконувати покладену на них репродуктивну та виховну функції й приносити демографічну користь суспільству. У результаті таких процесів молоді сім'ї залишаються розірваними, діти – без належного нагляду та виховання з боку безпосередніх батьків [76].

В умовах формування ТМС з'являється новий тип сучасної сім'ї – транснаціональна або дистантна сім'я. Під цим поняттям розуміємо сім'ю, яка одночасно проживає в двох країнах і продовжує підтримувати свої стосунки на відстані.

Через підтримування мігрантом різного роду зв'язків із залишеною родиною (приїзди мігранта додому, відвідування його родичами у гостьовій країні, телефонні зв'язки, інтернет-зв'язок) місце народження мігранта та місце його проживання зливається в єдине поле соціальної дії. Тобто сучасна людина може одночасно жити в двох і більше світах, формуючи своєю діяльністю «транснаціональний простір» [35,с.49].

Вплив ТМС на трансформацію сучасної сім'ї виявляється через фізичний та психологічний розрив між членами сім'ї, що підриває можливості до природного відтворення та несе ризики подальшого руйнування дистантних сімей. Постійна безпосередня відсутність батьків чи одного з них у житті дітей та підлітків, ускладнює процес виховання, адже дійсно мігрант може впродовж життя переїжджати між двома або й більше державами, працювати в одній країні, а рости дітей зовсім в іншій, що призводить до зростання випадків девіантної поведінки у дітей мігрантів [35, с. 50].

Міграція, змінюючи екістико-поселенську структуру в бік її урбанізації, призводить до змін у репродуктивній поведінці. У мігрантів, що прибувають з села в місто, змінюється спосіб та стиль життя, формується міське мислення,

Пріоритет створення сім'ї відходить на другий план. Економічна незалежність, кар'єрний ріст стають першочерговими завданнями в досягненні особистості. Крім того труднощі адаптації до нових умов можуть змушувати мігрантів утриматися від вступу в шлюб та народження дітей.

Важливим аспектом соціально-економічного впливу міграції є також зміна якісного складу населення за рівнем освіти, який трансформується в залежності від величини і значення результативності міграції, тобто від рівня освіти мігрантів у складі міграційного приросту або відтоку.

Еміграція, поряд зі зменшенням рівня народжуваності, збільшенням рівня смертності, деформацією вікової структури населення у бік старіння є одним із чинників демографічної кризи у регіоні, який виступає донором людських ресурсів. Як варіант боротьби з депопуляцією актуальним способом вирішення проблеми є залучення іммігрантів, причому для країн, де переважають економічні причини еміграції, масова імміграція може приходити лише із країн з ще нижчим рівнем економічного розвитку. Для останніх еміграція, своєю чергою, у випадку перенаселених країн, є вже не складовою демографічної кризи, а одним з небагатьох способів її розв'язання [71, с.136].

Крім того, міграція має великий вплив на соціальну інфраструктуру, розміщення і розселення населення, його етнічний склад [73].

Результати теоретичних напрацювань щодо питання впливу ТМС на демографічне відтворення підтверджують роботи італійських науковців А. М. Бірінделлі та К. Боніфация [77, с. 45]. Вчені визначили головні демографічні наслідки функціонування Італійської міграційної системи:

- деформація статевої структури в бік зростання чисельності чоловіків, так як на них припадало 64% всіх мігрантів;
- омолодження вікового складу мешканців Італії. Середній вік італійського населення 45,1 років, в той час як чужоземців – 34 роки.
- зміна екістико-поселенської структури через нерівномірний територіальний розподіл мігрантів в різних районах країни.

Зіткнувшись із проблемою старіння населення Швейцарія для збереження демовідтворювального потенціалу створила сприятливі умови для залучення в Швейцарську міграційну систему жінок дітородного віку. Так, одружившись зі швейцарцем жінка автоматично набувала громадянство Швейцарії [77, с. 45].

Сучасна трудова міграція має економічну природу. Відтак, повинна регулюватися економічними методами. *Економічний підхід* до регулювання демовідтворювальних процесів може здійснюватися через проведення виваженої економічної політики, яка впливатиме на зміну значень економічних факторів, що виступають стимулятори або дестимуляторами розвитку міжтериторіальних переміщень окремих груп населення в певному періоді часу. Ситуація на ринку праці країн ТМС, яка відображається через полярні значення показників оплати праці, рівня безробіття та зайнятості, виступає генеральним чинником загальної трудової міграції. Проте потреба в кадровому забезпеченні вакансій окремих галузей економіки, може створювати попит на статеводетерміновані професії. Зокрема, потреба в переважно жіночих професіях – медсестрах, швеях, фармацевтах, доглядальницях, покоївках, нянях, косметологах, секретарях, сприяє зростанню частки жінок у міграційному потоці ТМС та структурі населення приймаючої сторони. Попит на здебільшого чоловічі професії – будівельників, слюсарів, архітекторів, шахтарів сприяє зростанню чоловічої міграції, як наслідок погіршує функціонування інституту сім'ї країни-донора, безпосередньо впливає на демовідтворювальний потенціал населення. До ТМС, де в абсолютній більшості переважають жінки, можна віднести україно-італійську, частково україно-іспанську ТМС, до переважно чоловічих ТМС відноситься україно-російська ТМС.

Результати розвитку економіки та престижу країни на міжнародній арені відображаються теж через освітню міграцію. Високі стандарти якості життя, освітніх послуг, наявність перспектив працевлаштування по завершенні навчання сприяють притягуванню студентів та формуванню сучасних освітніх ТМС. В умовах боротьби розвинених держав за висококваліфікованими кадрами, актуальність дослідження даного аспекту міграції стає все більш

очевидною. Втягування молоді до освітніх ТМС при погіршенні значень показників економічного розвитку країни-донора, підвищує ризики втрати демографічно активного населення, унеможлиблює економічне та демографічне зростання. Типовими прикладами освітніх ТМС можна вважати україно-польську, частково україно-німецьку. Зважаючи на демографічну та працевиробничу кризу, через вплив поляків на ринки праці інших країн ЄС, Польща проводить політику залучення мігрантів з близького прикордоння, особливо у молодому студентському віці.

Нормативно-правовий підхід до регулювання демовідтворення тісно пов'язаний з економічним та управлінським та створює правові можливості для розвитку ТМС або штучно створює бар'єри та межі її формування через потенційні негативні наслідки результатів її функціонування.

На міжнародному рівні загальні стандарти міграції регулюють міжнародні організації: Міжнародна організація з міграції (МОМ), Міжнародна організація з праці (МОП) та ін. Безпосередньо питань міграції та регулювання ТМС стосується [78, с. 98]:

1. Конвенція № 97 «Про працівників-мігрантів», яка зобов'язує надавати можливість працевлаштуватись мігрантам, які законно перебувають на території іншої країни, без дискримінації за ознакою національності, раси, релігії або статі іммігрантам, та зобов'язує створити умови не менш сприятливі ніж ті, які існують для власних громадян, у питаннях заробітної плати, умов праці, членства у профспілках, проживання;

2. Конвенція № 143 «Про зловживання в галузі міграції і забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення».

3. Конвенція № 118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення»;

4. Конвенція № 152 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення»;

5. Конвенція про гідну працю домашніх працівників, значна частина яких є мігрантами.

Крім загальних міжнародних інструментів, існують також численні двосторонні міждержавні угоди, спрямовані на регулювання певних конкретних міграційних питань, які стосуються візового та прикордонного контролю, порядку реадмісії, сприяння поверненню нелегальних мігрантів на батьківщину, питанням громадянства. Домовленості про працевлаштування можуть вирішувати питання певних категорій мігрантів (медперсоналу, сільгосппрацівників, шахтарів, нянь, доглядальниць, працівників робітничих професій чи висококваліфікованих осіб) і таким чином впливати на демовітворювальну та професійну структуру населення, враховувати зміни на ринку праці (зокрема, шляхом щорічного встановлення квот), справедливо розподіляти відповідальність між країнами призначення та походження щодо організації рекрутування, інструктажу, переїзду, соціального захисту мігрантів [78, с. 104].

Одночасно з активізацією міждержавної міграції населення розпочинається процес її *інституціоналізації*, як в країні еміграції, так і в країні імміграції людських ресурсів. З однієї сторони, поступове формування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, які об'єднують навколо себе представників однієї національної меншини, допомагають призвичаїтися до умов та правил життя на теренах нової територіальної суспільної системи, а, з іншої сторони, саме вони виступають головними стимуляторами посилення міждержавних міграційних та економічних зв'язків, призводять до формування нового утворення – міграційної системи, яка обмежується кордонами територіальних суспільних систем країни-донора і країни-реципієнта, сприяють кількісному зростанню мігрантів та омолоджують вікову структуру переселенців.

Діаспора може існувати тільки в інституційних формах громадянського суспільства. Інакше вона розчиняється – припиняє своє існування. Тільки той етнос, що виявляє стійкість до асиміляції може створити діаспору.

Україна впродовж ХХ ст. традиційно виступала донором робочої сили та в міру географічної багатовекторності міграційних потоків створила численні прохідні та прозахідні ТМС та широку дієздатну «діаспорну мережу» в них.

Варто відзначити, що східний вектор міграції в основному орієнтований на Росію та істотно відрізняється від західного як за складом мігрантів (на схід мігрує більше чоловіків, що зайняті на будівництві та важких роботах у промисловості), так і за специфікою післяміграційної поведінки. Та обставина, що значна частина трудових мігрантів у Європі закріплюється й намагається отримати громадянство, призводить до виникнення низки специфічних не тільки соціальних, а й політичних, правових проблем. Водночас Східні мігранти, як правило, повертаються в Україну [79].

Проте в умовах погіршення військово-політичних відносин України з Росією та загострення боротьби європейських держав за висококваліфіковані кадри, що напряду відображається через спрощення вимог щодо працевлаштування вихідців з України в Німеччині з 1 березня 2020 року, на особливу увагу заслуговує теоретичне осмислення причин формування саме *україно-німецької територіальної міграційної системи (УНТМС)*, яка є привабливим середовищем зайнятості, розвитку і проживання наших громадян та, на сьогоднішній день виступає серед європейських держав головною країною призначення мігрантів.

Відтак, звуживши об'єкт дослідження навколо питань пов'язаних з формуванням ТМС між Україною та Німеччиною, спробуємо теоретично виокремити ефекти та втрати країн у результаті розвитку УНТМС [80].

Внаслідок посилення міграційної активності в УНТМС, крім перерозподілу людських ресурсів, відбувається процес накопичення людського капіталу в місцях його ефективнішого використання.

Країни-учасники міграційної системи можуть отримати економічні, демографічні, соціальні, політичні вигоди, так і втрати від залучення додаткової робочої сили на місцевому ринку праці (рис. 1.9).

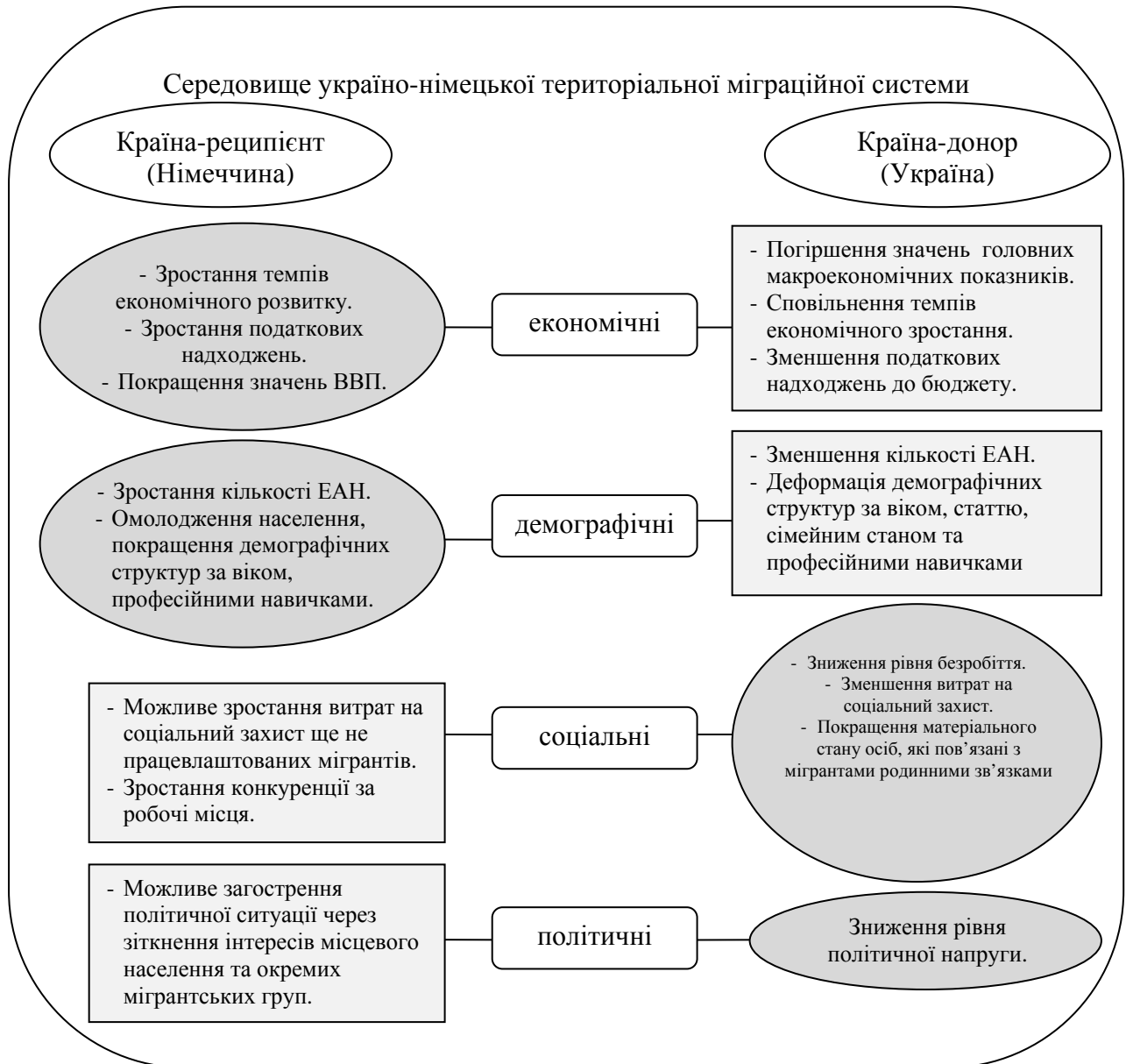

Рис. 1.9. Особливості вияву суспільних ефектів функціонування УНТМС

Джерело: побудовано автором

Примітка: ЕАН – економічно активне населення;

- втрати для країни; - ефекти для країни-реципієнта та країни-донора.

Оскільки у процесі міграції беруть участь здебільшого особи у молодому репродуктивному, економічно активному віці, демографічні наслідки відображаються у покращенні статевовікової та працересурсної структури населення приймаючої сторони, зростанні значення показників народжуваності при одночасній деформації демографічних структур за віком, статтю, сімейним станом та професійними навичками у регіонах-донорах міграційної системи.

Економічні вигоди від міграції отримують теж мігранти через вищі рівні доходів у місцях кращого економічного розвитку ТМС. Економічні вигоди і втрати від формування УНТМС можна вираховувати в кількісному вимірі як на рівні держави, так і на особистісному. У випадку УНТМС, Україна традиційно виступає донором людських ресурсів, в той час як Німеччина – активним реципієнтом. Втрачаючи людський капітал ймовірність економічного зростання для країни-донора зменшується при одночасному зростанні можливостей для розвитку економіки країни, яка поглинає людські ресурси. Очевидно величина доходів та заробітної плати виступає головним вимірником ефективного використання людських знань і навичок та стає основною при прийнятті рішення про переїзд у іншу частину УНТМС.

Наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. зміна геополітичної ситуації в Європі внаслідок розпаду Радянського Союзу, посилення глобалізаційних процесів призвели до переосмислення способу життя населення у всіх розвинених країнах світу, а як наслідок – до зростання мобільності населення. Саме соціальні інститути, які активно формувалися впродовж ХХ ст. були головними драйверами активізації та зміцнення міграційних зв'язків і стали поштовхом до формування сучасної україно-німецької міграційної системи.

Розбудова системи інститутів громадянського суспільства, які забезпечують життєдіяльність української громади в Німеччині та німецької – в Україні – це основні інституційні фактори і наслідки формування УНТМС.

Практично всі осередки української діаспори мають схожу структуру. У кожній федеральній землі діють українські організації, що консолідують місцеву громаду, та виконують презентаційну функцію по відношенню до німецького суспільства і пов'язують українців даної землі зі співвітчизниками як в інших частинах Німеччини, так і в інших державах світу. До таких організацій належать політичні, церковні, наукові, культурно-просвітницькі та інтеграційні (тобто ставлять перед собою завдання сприяти інтеграції українців в суспільство приймаючої країни). Існують організації, які займаються і інтеграційної, і культурно-просвітницькою діяльністю [81, с. 218].

На сьогоднішній день столицею української міграції залишається Баварія та м. Мюнхен. Тут зосереджена діяльність численної кількості громадських організацій, а саме об'єднання українських жінок, Пласту, Спілка української молоді в Німеччині, Союз українських студентів, Товариство «Україна», Український інститут освітньої політики, Товариство «Рідна Школа», Українське лікарське товариство, діє українська суботня школа при товаристві «Рідна Україна» (додаток В, Д) [82, 83]. Баварія залишається не лише адміністративним, а й науковим та освітнім центром життя українців у Німеччині. Робота українського вільного університету (УВУ) – єдиного університету поза межами України з українською мовою викладання, з правом присвоєння вчених ступенів магістра та доктора наук сприяє інтеграції молодих мігрантів у спільноту приймаючої сторони. УВУ відіграє роль провідного науково-дослідного центру українознавчих студій в Євросоюзі, виступає своєрідним інтелектуальним мостом між Україною, Німеччиною та країнами ЄС [84].

Значну роль у житті української громади традиційно продовжує відігравати інститут церкви. На території Німеччини функціонує більше 100 українських релігійних громад з центрами в Берліні, Брауншвейгу, Гамбурзі, Ганновері, Мюнхені, Нідерхайме, Нюрнберзі, Регенсбурзі, Ульмі, Франкфурті-на-Майні, Фрайбурзі, Штутгарті та Дюссельдорфі. Зареєстровано близько 50 парафій УГКЦ, 8 парафій УАПЦ.

У Гамбурзі та деяких інших землях Північної Німеччини під впливом місцевого населення популярністю теж користується Євангельська церква Німеччини та інші церковні союзи, що входять до неї.

Українська церква в Німеччині, виконуючи просвітницьку функцію, займається наданням стипендій для школярів і студентів з малозабезпечених сімей, багато українців відвідують її недільні школи для бажаючих вивчати світську і церковну історію Німеччини та України, німецьку мову. Фактично вона виступає неофіційним освітнім центром, який виконує функції зберігання, розповсюдження і популяризації національної мови та культури в середовищі

українців. У досягненні цієї мети допомагають школи, бібліотеки, музичні колективи та інші менш значущі соціальні інститути.

Інтеграція українців в життя німецького суспільства поруч з новими особистими здобутками несе з собою ризики втрати національної ідентичності та свідомості індивіда як українця. Особливо гостра дана проблема стоїть перед молодими поколіннями. Саме розвиток інституту шкільництва покликаний вирішувати проблему збереження потенціалу української нації.

На початку 2000-х рр. українські школи працювали у всіх німецьких містах, де знаходилися великі українські громади: в Берліні, Гамбурзі, Мюнхені, Новому Ульмі, Бамберзі, Дрездені, Ляйпцігу, Ганновері, Дюссельдорфі, Майнці, Тюбінгені, Фрайбурзі, Гейдельберзі (додаток Е) [85].

У місцях щільного проживання українців в ФРН знаходиться шість генеральних консульств України (Берлін, Гамбург, Лейпциг, Майнц, Мюнхен, Франкфурт-на-Майн, Бонна) [82]. Вони представляють інтереси України та українців на території Німеччини, надають юридичний та правовий захист громадянам України і таким чином у свій спосіб сприяють адаптації кожного індивіда у приймаючому соціумі.

Незважаючи на велику кількість інституцій, які покликані забезпечувати життєдіяльність громади українських мігрантів у Німеччині, загроза втрати своєї національної ідентичності залишається актуальною. За даними Федерального статистичного офісу за роки незалежності близько 60 тис. українських переселенців відмовились від українського громадянства в користь німецького. Як зазначають місцеві активісти громадських організацій: «Приїжджають українці з різних регіонів і в них немає спільного почуття родини... Україна далеко, проблеми в кожного свої і, власне, пошук цієї спільної ідеї – це і є такий камінь спотикання, який досі в нас присутній. Крім того надто сильно відчуваються «тертя» між поколіннями 40-річних і молодих студентів» [86]. Наявність великої кількості громадських організацій дають позитивний вплив на збереження історичної пам'яті. Проте розпорошеність та неузгодженість дій різних українських товариств, при зростанні рівня

байдужості частини українців до збереження своєї національної ідентичності в умовах посилення глобалізаційних процесів, пришвидшують процес інтеграції та підвищують ризик асиміляції з місцевим населенням.

Поруч з інститутами, які відповідають за збереження національної автентичності українців у Німеччині та їх інтеграції, варто виділити й такі, які стимулюють процес міграції та демографічного оновлення населення у країні-реципієнті.

Уряди Польщі, Німеччини та інших європейських держав усвідомлюють, що подальший розвиток їх економіки можливий лише із залученням нової робочої сили та реалізації наявного людського потенціалу. В умовах постійного старіння населення і загостренні проблем пов'язаних із демографічним відтворенням, конкуренція передових економік світу за трудові ресурси набирає нових обертів. За даними Міжнародного кадрового порталу «HeadHunter Україна», кількість пропозицій про роботу від іноземних компаній у 2016 році зросла у 1,5 разу порівняно з 2015 р., і у 2017 р. ця тенденція тривала [87]. Ставка в основному робиться на більш мобільне молоде населення, яке швидко здатне пристосовуватись до змін в середовищі перебування.

Німеччина проводить активну політику залучення кваліфікованих та перспективних осіб-мігрантів, а саме студентів. Німецький уряд шукає заміну своїм студентам методом спрощення правил вступу для іноземців, зокрема через скасування плати за навчання. Німецькі вузи паралельно проводять потужні рекламні кампанії на українському освітньому ринку, агітуючи наших абітурієнтів і студентів вступати до них. На території України сформувалися численні інститути-стимулятори мобільності населення, які представляють велику кількість як комерційних фірм-посередників так і керованих державою, що полегшують процес еміграції і за додаткову оплату сприяють у працевлаштуванні чи навчанні у Німеччині, займаються виготовленням дозвільних документів, знайомлять з правилами життя у німецькому суспільстві. До числа найвпливовіших інформаційних державних посередників

належить Німецька служба академічних обмінів (DAAD), яка представляє об'єднання німецьких вишів та студентських організацій. Метою діяльності даної організації в Україні виступає інформування та консультація про систему вищої освіти у ФРН, про можливості навчання у Німеччині та отримання стипендії [88].

Німецьким громадським товариствам притаманний високий рівень організованості та ієрархічної структурованості головних інститутів, які забезпечують функціонування німців на території України (рис. 1.10).

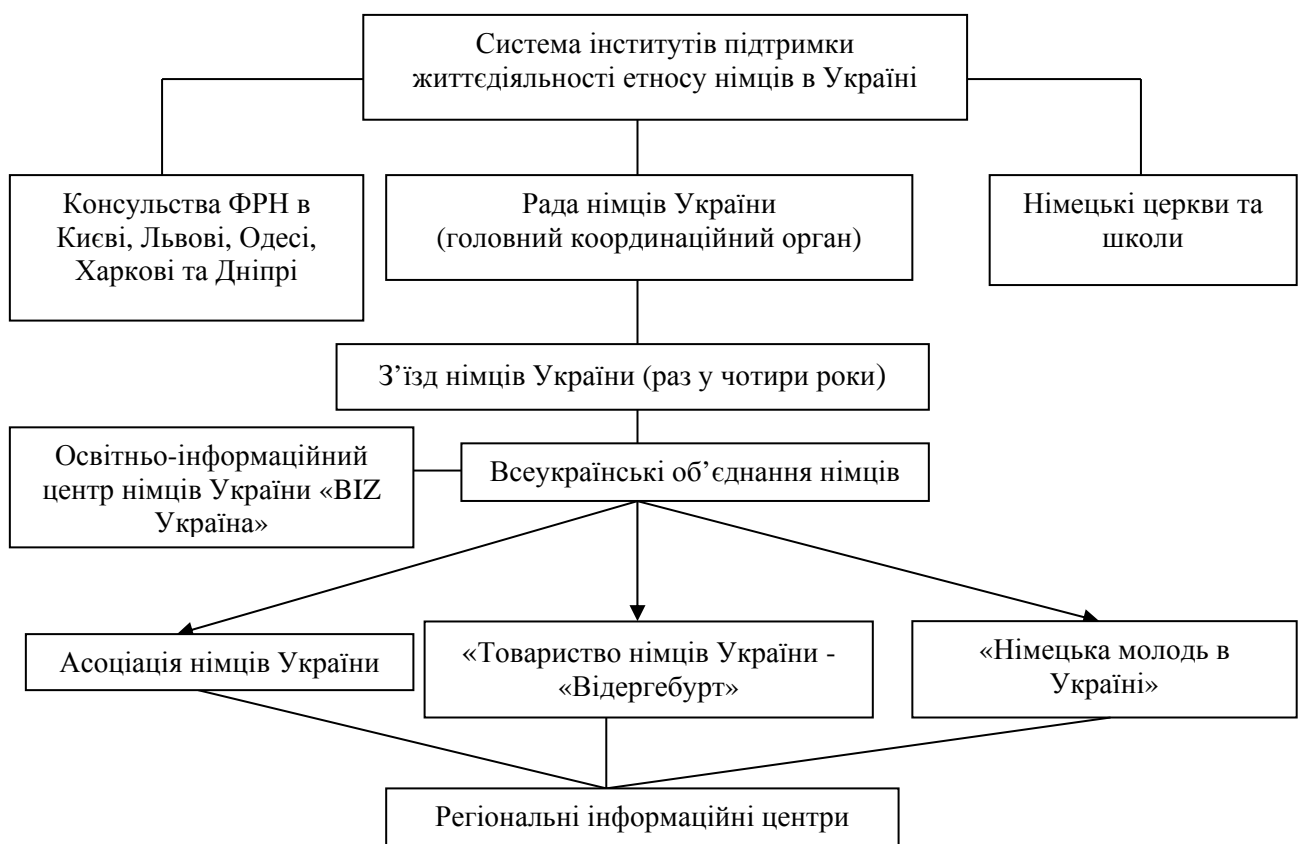

Рис. 1.10. Система інститутів, що забезпечують функціонування етносу німців в Україні

Джерело: побудовано автором

В Україні працює близько 170 німецьких громадських організацій. Головним представницьким та координаційним органом німецької меншини в Україні виступає Рада німців України. Вона консолідує дії німецьких громадських організацій України для належного представлення інтересів

німецької спільноти України в стосунках з органами державної влади й місцевого самоврядування, з підприємствами, установами та організаціями. Захищає громадські, економічні, соціальні й політичні інтереси німців, сприяє розвитку національно-культурних, освітніх, мовних проєктів, а також збереженню традицій, звичаїв, народних обрядів, мистецьких та інших цінностей [89].

Займаючись культурно-просвітницькими питаннями німців в Україні, Рада німців бере активну участь у соціальних проєктах, сприяє налагодженню економічного та бізнес партнерства між містами Німеччини та України, створює можливості для обміну молодих людей, дозволяє вивчати досвід Німеччини у питаннях соціально-економічного розвитку.

Важливу роботу у вирішенні цих завдань теж відіграють всеукраїнські об'єднання: Асоціація німців України, Міжнародна громадська організація «Товариство німців України – «Відергебурт», Всеукраїнське Об'єднання «Німецька молодь в Україні» [90].

Асоціація німців України являє собою всеукраїнську спілку громадських організацій, яка об'єднує німецькі громадські організації, легалізовані у встановленому Законом порядку. До складу Асоціації входять понад 111 товариств німців України. У понад 60 населених пунктах України працюють німецькі центри зустрічей, де вивчається німецька мова та історія, працюють гуртки декоративно-прикладного мистецтва, театру, танців, співу та ін. У місцях порівняно щільного проживання німців офіційно зареєстровано близько 20 парафій німецької лютеранської церкви [91].

Найважливішим завданням для всіх німецьких організацій є залишатися містком між українським та німецьким народами, їхніми багатовіковими економічними та культурними зв'язками.

Напроти вагу українським громадським організаціям в Німеччині, аналогічні німецькі товариства в Україні виконують функцію не лише збереження своєї національної автентичності у вигляді культури, мови, а й намагаються залучити досвід, інвестиції, налагодити економічне

співробітництво та зв'язки між обома державами, сприяють у виїзді до Німеччини для навчання, стажування чи праці як етнічних німців, так і звичайних громадян України.

Така багатоваріантна мета функціонування представництв німецьких організацій в Україні призвели до формування цілою низки інституцій-стимуляторів економічного співробітництва між обома державами, чільне місце серед яких займають [92]: Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ), Німецько-українська промислово-торговельна палата, Німецько-український агрополітичний діалог, Німецький фонд міжнародного правового співробітництва, Кредитна установа для відбудови, фонд Ганса Зайделя, фонд Фрідріха Еберта, фонд Фрідріха Науманна та ін.

Основна мета діяльності даних інституцій: прищепити європейські стандарти та демократичні принципи роботи, змінити пострадянський спосіб мислення.

Все вищесказане дозволяє зробити висновок, що українці в Німеччині та німці в Україні створили потужну систему інституцій, які забезпечують існування діаспор в обох країнах. Наявність широкої мережі інститутів та міграційного досвіду зі сторони українців призводить до наростання обсягів «ланцюгової міграції». У той час як діяльність німецьких інститутів на території України створюють базу для міграції людських ресурсів до Німеччини і капіталу з інвестиціями зі сторони Німеччини до України.

УНТМС безперечно є доволі специфічним дослідницьким аналітичним об'єктом, оскільки такого роду дослідження мають враховувати значні розриви між країнами за показниками соціально-економічного розвитку, а також вплив інституціоналізованих міграційних мереж з регулярними переміщеннями осіб, які володіють високим інтелектуальним потенціалом. Необхідно вивчати не лише економічні наслідки таких переміщень, але й їх вплив на процеси демографічного відтворення.

Висновки до розділу 1

У теоретичному розділі дисертаційної роботи з метою формулювання теоретико-методологічних засад вивчення процесу демографічного відтворення, визначено понятійно-термінологічний апарат дослідження. У ході формулювання авторської дефініції демографічного відтворення, розглянуто еволюцію сприйняття демографічного відтворення. Зазначено, що демографічне відтворення – складний соціально-демографічний процес відновлення покоління людей, який виникає і модифікується (трансформується) під впливом сукупності відносин їх життєдіяльності (демографічних, сімейно-організаційних, соціально-економічних, етнокультурних, геопросторових та ін.), і котрі забезпечують певний режим зміни чисельності та складу покоління (його статевовікової, професійної, соціально-економічної, екістико-поселенської та ін. структур).

Розглянуто основні підходи до дослідження процесів демовідтворення: статистичний, процесний, географічний, комплексний та системний. Визначено, що досягнення найкращих результатів при вивченні процесів демографічного відтворення можна отримати, використовуючи системний підхід, за яким об'єкт дослідження розглядається як цілісна система.

Узагальнено та систематизовано основні теорії і концепції, у фокус яких входить теоретико-методологічне обґрунтування впливу міграції на зміну режиму демографічного відтворення. Особлива увага приділена демографічним теоріям, до яких віднесені теорія народонаселення Т. Мальтуса, теорія третього і четвертого демографічного переходів, концепція мобільного переходу В. Зелінські та ін. Визначено, що економічні теорії міграції у своїй суті намагаються пояснити причини міграції та стали основою для теоретичного обґрунтування нового утворення – територіальної міграційної системи (ТМС), у той час як демографічні концепції міграції швидше пояснюють наслідки міграційної активності, визначають закономірності розвитку демоподій.

Окрему увагу приділено теорії людського капіталу, зокрема положенням сутності соціальних зв'язків. Звідси виникла необхідність розгляду теорії міграційних мереж і концепції міграційних систем. Теоретико-методологічний огляд також доповнено сутнісним розкриттям положень концепції економіки сімейної міграції, теорій сегментованого (подвійного) ринку праці, світового ринку праці, кумулятивної причинності, синтетичної теорії міграції, «виштовхування-притягання», концепції транснаціональної міграції та ін.

Розглянуто концептуальне забезпечення та підходи до визначення сутності територіальних міграційних систем, зокрема виділено геопросторовий, функціональний, макроекономічний, гео економічний, організмний. Обґрунтовано структуру ТМС, в якій виокремлено системоформуюче ядро, яким виступає ринок праці з соціально-трудоим характером міграційних процесів, й опорний каркас.

З метою системного вивчення ТМС, визначено функції та розширено класифікацію видів ТМС з врахуванням таких критеріальних ознак, як суб'єкт міграції, вектор організації міграційних потоків в межах «міграційної пари», форма територіальної організації зв'язків, геополітична та геопросторова ознака, критерій розвитку ТМС, архітектоніка системи, форма організації правових відносин, способом утворення, відношення до сфери організації суспільства. Зокрема, за відношенням до сфери організації суспільства можна розрізняти економічну, демографічну, історичну, соціальну, політичну, екологічну, культурну ТМС.

Побудовано логіко-структурну схему формування врівноваженої системи демографічного відтворення ТМС. Обґрунтовано, що населення включене у процес міждержавної чи міжрегіональної міграції, володіючи певним набором демографічних характеристик (стать, вік, сімейний стан) в межах конкретної ТМС творить нову систему демографічного відтворення, якій притаманні свої особливості та риси. Теоретично осмислено наслідки впливу розвитку ТМС на демографічне відтворення країни-донора та реципієнта.

У ході дослідження розглянуто підходи до регулювання демографічних процесів. Особлива увага приділена управлінсько-цільовому, демографічному, економічному, нормативно-правовому, інституційному.

Підсумовано, що за управлінсько-цільовим підходом увага демографічної політики, в більшій мірі, зосереджена на природних процесах демографічного відтворення, проте в умовах формування ТМС, важливим напрямом держаного регулювання є міграція, яка одночасно – об'єкт управління, і демографічної, і міграційної політик, виступає важливою складовою формування кількості населення, його структури, демографічної ситуації в районах вибуття та прибуття, та визначає просторове переміщення населення територією відносно місця проживання з перетином адміністративних меж, з поверненням до постійного місця проживання або без повернення.

За інституційним підходом разом з активізацією міждержавної міграції населення розпочинається процес її інституціоналізації, в країні походження та державі призначення людських ресурсів. З однієї сторони, поступове формування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, які об'єднують навколо себе представників однієї національної меншини, допомагають при звичаїтис до умов та правил життя на теренах нової місця проживання, а, з іншої сторони, саме вони виступають головними стимуляторами посилення міждержавних міграційних та економічних зв'язків, стимулюють демографічний розвиток ТМС, сприяють кількісному зростанню мігрантів та омолоджують вікову структуру переселенців.

На прикладі формування УНТМС узагальнено систему інституційного забезпечення розвитку даної ТМС, яка включає широку мережу інститутів громадянського суспільства, що забезпечують життєдіяльність української громади в Німеччині та німецької – в Україні.

Основні результати проведеного дослідження опубліковані в працях [9; 12; 32; 61; 70; 76; 80].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНО-НІМЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

2.1. Демографічне відтворення та міграційна активність населення в Україні та Німеччині: компаративний аналіз

Розвиток інформаційного суспільства та нових технологій в умовах поширення глобалізації, нові способи та філософія життя спричинили трансформації демографічної поведінки населення у розвинутих країнах світу. Скорочення темпів народжуваності та зростання частки старшого населення призвели до загострення проблем, пов'язаних з демографічним відтворенням, як наслідок, виникнення демографічних криз у європейських країнах. Україна та Німеччина мають схожі тенденції демографічного розвитку, які залежать також і від соціально-економічного стану країн. На основі офіційних даних Державної служби статистики України, статистичного офісу Німеччини та статистики Європейського Союзу проведемо компаративний аналіз демографічних процесів України та Німеччини.

Показовим показником оцінки відтворення населення є його чисельність, аналіз динаміки якого за 1991-2018 рр. показав, що кількість населення України щорічно зменшувалася у середньому на 266 тис. осіб за рахунок від'ємного значення природного (-250 тис. осіб) та міграційного приросту (-16 тис. осіб). У Німеччині за 1991-2018 рр. чисельність населення скорочувалася на 130 тис. осіб за рік за рахунок низьких значень природного відтворення (табл. 2.1), а з врахуванням механічного руху, навпаки, зростала в середньому на 290 тис. осіб за рік. Міграція у ФРН виступає чинником стимулювання та пожвавлення демографічного відтворення, зокрема фактором оптимізації демовідтворювальної структури населення, зменшення виявів негативних наслідків демографічної кризи на ринку праці [93]. Кількість населення

Німеччини за досліджуваний період збільшилася на 2,7 млн осіб або 3,1 % у 2018 р., а в Україні, навпаки, зменшилася майже на 9,4 млн осіб або на 18 %.

Таблиця 2.1

**Основні показники демографічного відтворення України та Німеччини,
2000–2018 рр.**

	Україна					Німеччина				
	2000	2010	2015	2018	2018/2000	2000	2010	2015	2018	2018/2000
<i>Показники чисельності та структури населення</i>										
Кількість населення, млн осіб	49,1	45,8	42,8	42,2	0,861	82,2	81,8	82,2	83,0	1,009
Кількість населення у економічно активному віці, тис. осіб	36,1	34,6	31,8	31,4	0,869	60,7	59,4	58,9	59,4	0,979
Частка дітей у віці 0-14 років до загальної чисельності населення, %	17,9	14,2	15,1	15,5	0,866	15,5	13,4	13,2	13,6	0,877
Частка осіб у віці старшому за економічно активний, %	8,5	10,2	10,5	10,1	1,188	10,9	13,9	15,0	14,8	1,358
Частка жінок у репродуктивному віці 15-49 рр. до загальної чисельності жінок, %	46,7	44,3	41,9	40,4	0,865	47,9	47,8	45,3	44,1	0,921
<i>Показники народжуваності та тривалості життя</i>										
Сумарний коефіцієнт народжуваності, ‰	1,12	1,45	1,51	1,30	1,166	1,38	1,39	1,50	1,56	1,133
Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	7,8	10,9	9,6	7,9	1,013	8,9	8,1	9,0	9,5	1,067
Коефіцієнт природного приросту, ‰	-7,6	-4,4	-4,3	-6,0	0,789	-1,1	-2,3	-2,3	-2,0	1,818
Середня очікувана тривалість життя при народженні дівчинки, років	73,6	75,5	76,3	76,7	1,042	80,8	82,6	83,1	83,3	1,031
Середня очікувана тривалість життя при народженні хлопчика, років	62,4	65,3	66,4	66,7	1,069	74,8	77,5	78,2	78,5	1,049
Загальний коефіцієнт смертності, ‰	15,4	15,3	13,9	13,9	0,903	10,1	10,4	11,3	11,5	1,139
Загальний коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року	11,9	9,1	7,9	7,4	0,622	4,1	2,8	2,9	3,0	0,732
<i>Показники шлюбності та розлучуваності</i>										
Загальний коефіцієнт шлюбності, ‰	5,6	6,7	7,8	6,0	1,071	5,1	4,7	4,8	5,4	1,059
Загальний коефіцієнт розлучуваності, ‰	3,7	4,0	3,3	3,9	1,054	2,4	2,3	2,0	1,8	0,750
<i>Показники міграції</i>										
Сальдо міграції, тис. осіб	-133,6	16,1	14,2	18,6	-	167,1	127,7	1139,4	399,7	2,392

Джерело: побудовано автором на основі даних [94; 95]

Результати табл. 2.1 та рис. 2.1 засвідчили, що проблеми депопуляційних процесів в Україні набагато більші, ніж у Німеччині. Інтенсивність скорочення чисельності населення України за рахунок від'ємного приросту коефіцієнта природного відтворення у 4 рази вища, ніж у Німеччині.

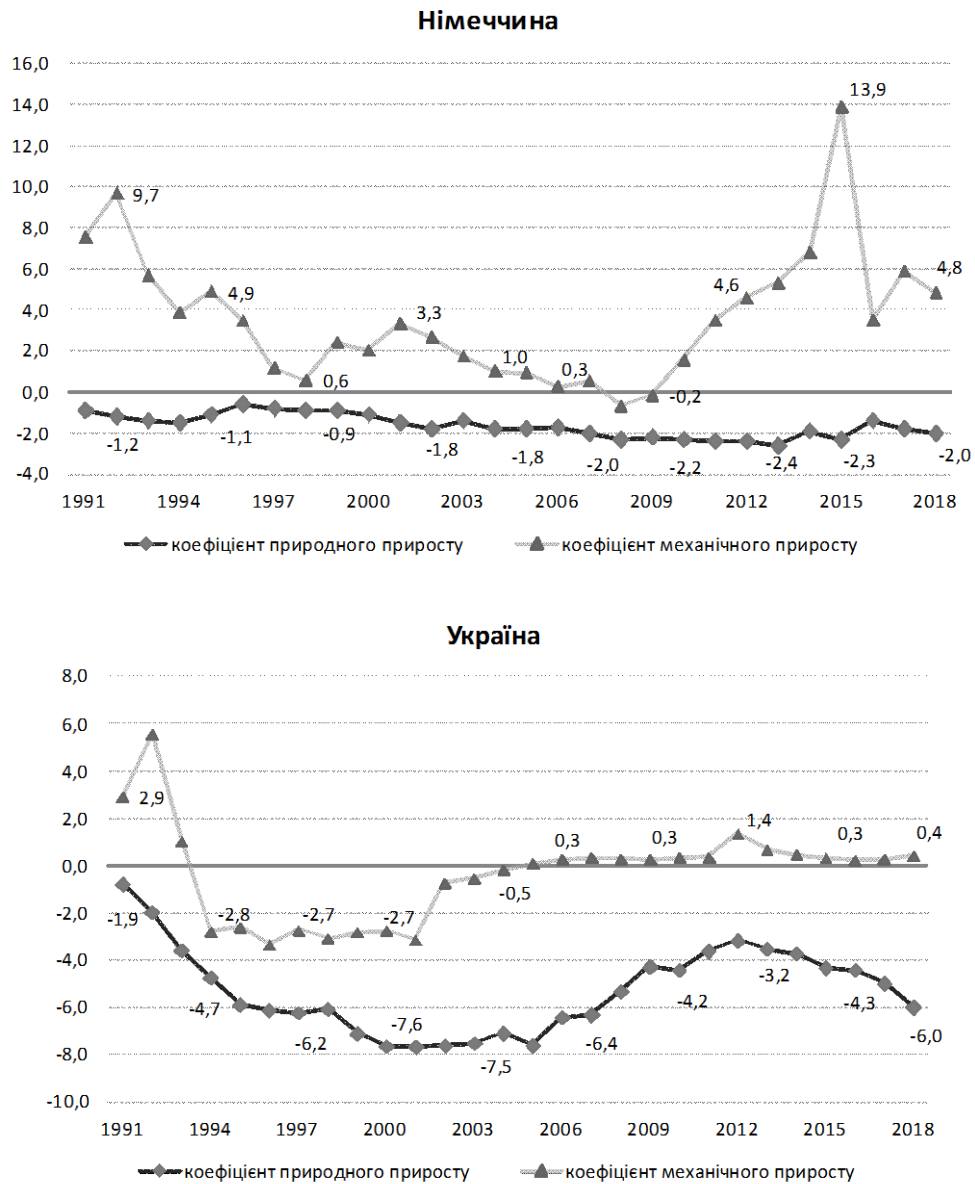

Рис. 2.1. Загальні коефіцієнти природного та міграційного приросту (скорочення) в Німеччині та Україні, 1991–2018 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [94; 95]

Незважаючи, що кількість населення за досліджуваний період у Німеччині зростає, а в Україні зменшилась в абсолютних показниках, вікова структура населення обох країн зазнала значної деформації, у т. ч зростання

частки старшого населення [96]. У Німеччині аналіз темпів приросту частки окремих вікових груп у загальній сукупності населення за 1991–2018 рр. (1991 р. – базовий) показав, що питома вага осіб у віці старшому за 70 років зросла майже на 60 %, а в Україні – на 40 % (рис. 2.2), при одночасному зменшенні частки дітей на 20 % та 30 % відповідно. Зміни частки чисельності економічно активного населення не призвела до структурних зрушень вікової структури населення України та Німеччини.

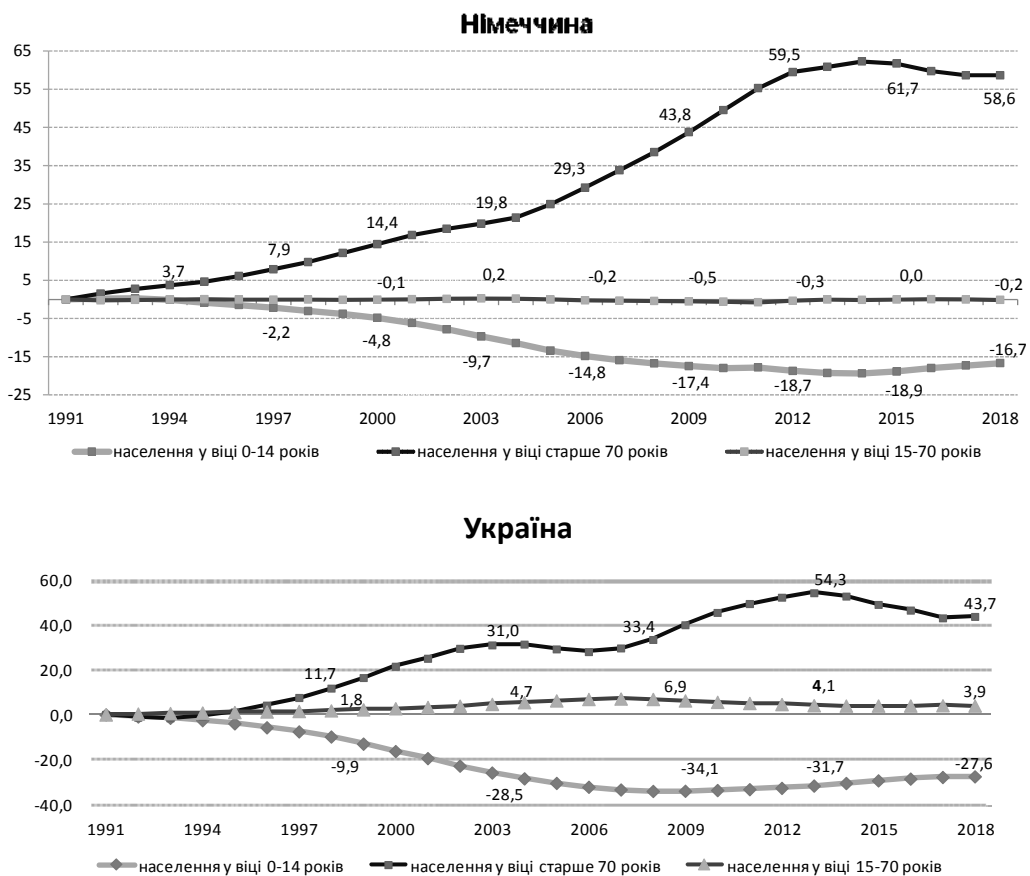

Рис. 2.2. Темпи приросту частки окремих вікових груп у загальній сукупності населення Німеччини та України, 1991–2018 рр.

Примітка: (1991 р. базовий)

Джерело: побудовано автором на основі даних [97; 98]

В Україні позитивну, але повільнішу, порівняно з Німеччиною, динаміку зростання частки людей похилого віку у загальній структурі, можна пояснити високим показником смертності осіб працездатного віку та, як наслідок, низької середньої очікуваної тривалості життя. Так, у Німеччині у 2018 р. даний

показник становив 78,1 років для чоловіків і 83,6 років для жінок, у той час як в Україні – 66,8 років та 76,7 років відповідно (табл. 2.1).

Зауважимо, що потенціал природного відтворення населення країни залежить від статевовікової структури її мешканців, чисельності жінок репродуктивного віку, демографічної поведінки населення, способу життя, світосприйняття, цінностей тощо.

Зменшення частки дітей у загальній віковій структурі свідчить про низький рівень сумарного коефіцієнта народжуваності (СКН) та зміни в демографічній поведінці населення (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Сумарні коефіцієнти народжуваності в Україні та Німеччині, 1991–2018 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [99; 100]

Нагадаємо, що для самовідтворення населення країни значення СКН повинно коливатися у межах 2,1–2,2 дитини (в стандартних умовах), а при значних деформаціях статевовікової структури – 2,3–2,4 дитини на одну жінку фертильного віку. Натомість, середні величини досліджуваного індикатора за період 1991–2018 рр. в Україні та Німеччині були тотожними та досягнули позначки 1,35–1,36 дитини. За рахунок зростання частки іноземців в загальній структурі населення Німеччини у 2015–2018 рр. значення СКН досягло 1,56 в той час як в Україні продовжує демонструвати стійку тенденцію до зменшення.

Сім'я зазнала значних трансформацій внаслідок зміни господарських формацій (переходу від аграрного до індустріального), а згодом і постіндустріального суспільства. За часів аграрної економіки сім'я відігравала роль виробничого колективу, була школою життя та інститутом соціального забезпечення, осередком дозвілля та задоволення сексуальних потреб, місцем соціально-психологічної розрядки. Сім'ї виконували традиційні функції економічного забезпечення, спряли соціалізації молоді, опікувалися старшим поколінням та народжували стільки дітей (за високого рівня смертності), скільки було необхідно для фізичного виживання людства. Властиві минулому родинні цінності значно підсилювали репродуктивні мотиви, так як розмір сім'ї безпосередньо визначав її добробут та потужність з точки зору сімейного виробництва. Короткий період соціалізації дітей, їх активна участь у домашніх справах, у виробництві – заохочували до багатодітності, оскільки користь від дітей була набагато більшою за витрати. Сімейна економіка, влада родинних зв'язків, багатодітність, зв'язок із землею та пріоритет старших поколінь забезпечували у минулому стійкість сім'ї. Але згодом – за часів індустріалізації – сім'я втратила свої виробничі функції. Через особливості нових форм організації виробництва та праці члени сім'ї стали незалежними один від одного, а системи соціального забезпечення мінімізували ризик знедоленої старості. Усе це призвело до того, що «... економічна цінність дітей стала не просто нульовою, а від'ємною величиною» [101].

Порівняно високі значення сумарного коефіцієнта народжуваності на початку 90-х років в Україні (1,78 у 1991 р., 1,68 у 1992 р.) – результат згасаючого впливу політики колишнього Радянського Союзу. «Залізна завіса» між капіталістичними європейськими державами та Радянським Союзом перекриваючи людський, інформаційний, культурний обмін призвела до штучної консервації в розвитку демографічних процесів населення України та відставання від західноєвропейських тенденцій не лише в економічному, світоглядному плані, а також – в демографічному. Так, період початку демографічної кризи в Німеччині припав на поч. 1970-х рр., тоді як в Україні –

лише через 20 років, у 1990-х рр. ХХ ст. Очевидно, що відкриття кордонів та падіння штучних бар'єрів розвитку в країнах колишнього соціалістичного табору призвели до лавиноподібного та надшвидкого проникнення європейських цінностей та спровокувало виникнення глибоких та затяжних криз у різних її проявах. У II пол. 2000-х рр. показники демографічного розвитку дещо врівноважились, відставання скоротилось, проте все ще присутнє.

Зауважимо, що можливості природного відтворення населення залежать від кількості жінок репродуктивного віку. Аналіз зміни частки жінок у репродуктивному віці до загальної сукупності жіночого населення показав чіткі тенденції до поступового зменшення величини даного індикатора в Україні та Німеччині (рис. 2.4).

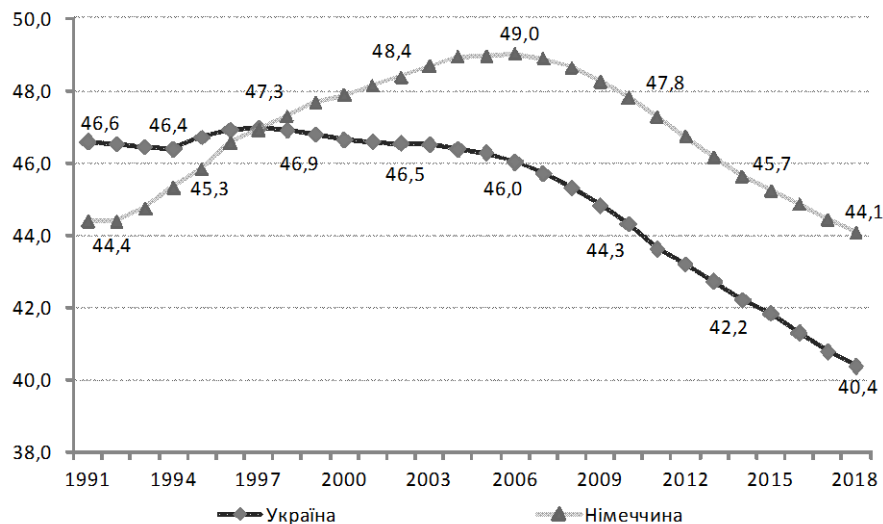

Рис. 2.4. Частка жінок фертильного віку до загальної чисельності населення жіночої статі в Україні та Німеччині, 1991-2018 рр.,%

Джерело: побудовано на основі даних [97; 98]

Зростання значення даного показника в Україні до 2005 р. є наслідком демографічного вибуху 80-х років ХХ ст., а також збільшення кількості тих дівчат репродуктивного віку, які народилися у цей період. Ця ситуація вплинула на зростання величини СКН. Тому деяке перевищення інтенсивності відтворення населення України, порівняно з Німеччиною, у II пол. 2000-х років пов'язано не з якісними величинами показників народжуваності, а з

особливостями вікової структури населення, а саме зростанням чисельності жінок репродуктивного віку, у т.ч. жінок у віці 20–35 років. У 90-х рр. Україна володіла значним відтворювальним потенціалом та порівняно з Німеччиною характеризувалася кращими значеннями основних демографічних показників. Однак, Україна нині перейшла у фазу все наростаючої депопуляції.

Україна, як учасник глобалізаційних процесів, приймає традиції, способи та ритми життя сучасного інформаційного та мобільного суспільства. Очевидно, що потреба економічного добробуту, кар'єрного зростання, гідних умов життя стали пріоритетними, а сімейні цінності та потреба у народжуванні дітей – актуальними тільки тоді, коли особисті цілі та прагнення будуть досягнуті. Зважаючи, що часові параметри природного відтворення людського організму обмежені, кількість багатодітних сімей почала різко скорочуватись, а середній вік народження першої дитини – зростати. Сучасні вияви демографічної поведінки населення спричинили трансформацію структури народжуваності за віком матері (табл. 2.2). Україна в цих процесах демонструє нижчі тенденції, але має також і спільні з європейськими державами тренди.

Таблиця 2.2

**Структура народжуваності дітей за віком матері в Україні та Німеччині,
1992-2018 рр., %**

Вікові групи, років	1992		2002		2012		2015		2018	
	Україна	ФРН	Україна	ФРН	Україна	ФРН	Україна	ФРН	Україна	ФРН
до 19	18,3	3,1	14,3	3,1	6,6	1,8	6,0	1,7	4,8	1,4
20–24	42,1	20,4	40,6	16,0	29,0	11,7	26,6	9,6	22,4	9,0
25–29	22,7	38,7	27,2	27,0	34,1	27,0	33,7	27,0	32,0	24,8
30–34	11,9	27,5	12,6	33,2	20,2	35,1	22,2	35,8	26,1	36,7
35–39	4,0	8,7	4,3	17,6	8,5	19,2	9,5	21,0	11,8	22,7
40–44	0,9	1,5	1,0	3,0	1,5	4,8	1,9	4,6	2,6	5,1
45–49	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,3	0,1	0,3	0,3	0,4
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: побудовано автором на основі даних [102; 103]

У Німеччині за останні десятиліття, 1991-2018 рр., середній вік матері зростав. Так, у 2018 р. на противагу 1991 р. зміна становила 4 роки (з 28 до 32 років), а в Україні значення даного показника у 2018 р. рівне 28 років і

демонструє тенденцію до зростання. Поруч зі зміною середнього віку матері трансформувалася структура народжуваності за віком матері. Дослідження структури народження дітей за віком матерів в Україні та Німеччині (табл. 2.2) показують, що у 1992 р. кожна п'ята мама в Україні народжувала дитину у віці до 20 років, тоді як у Німеччині – кожна 33. У віці від 30 років в нашій державі народжувалося лише 15 % дітей, тоді як у ФРН – практично 40 %.

Аналіз зміни темпів приросту (1992 р. базовий) частки дітей народжених жінками у розрізі основних вікових груп показав, що в перші роки незалежності України деформація структури народжуваності була незначною (рис. 2.5).

Проте з 2005 р. структурні зміни стали більш помітними, демонструючи тенденцію зростання старших вікових груп у віці 30-34 років та 35-39 років (щорічно на 4 % і 6 % відповідно), а також зменшення чисельності молодших вікових груп у віці до 20 років та 20–24 років (щорічно на 7 % і 4 % відповідно). Частка дітей, народжених матерями у віці 25–29 років змінила тренд зі зростання до зменшення у 2014–2018 рр. Можна припустити про продовження або посилення такої тенденції, що відтворює загальноєвропейські тренди.

У Німеччині зміна структури народжуваності за віком матері в бік його старіння розпочалася у 70-х роках ХХ ст., а у 1992–2018 рр. набула рис завершального етапу трансформації. Аналіз темпів приросту частки дітей народжених жінками у розрізі основних вікових груп показав, що найбільше зростання (у 2,2 разів) частки народження дітей в одній з найстарших вікових груп 35-39 років. Відповідно до отриманих результатів можна констатувати, що потенціал молодших вікових груп, як до зростання, так і до зменшення деформації вікової структури народжуваності, уже практично вичерпаний, а тому зміни незначні. Так, у 2018 р. у ФРН кожна п'ята мама народила дитину у віці 35-39 років, тоді як в Україні – кожна десята (рис. 2.5).

Соціально-економічні перетворення та затяжна економічна криза 90-х років ХХ ст. одночасно мали вплив кількісну складову відтворення в Україні, але не змінили при цьому вікової структури народжуваності.

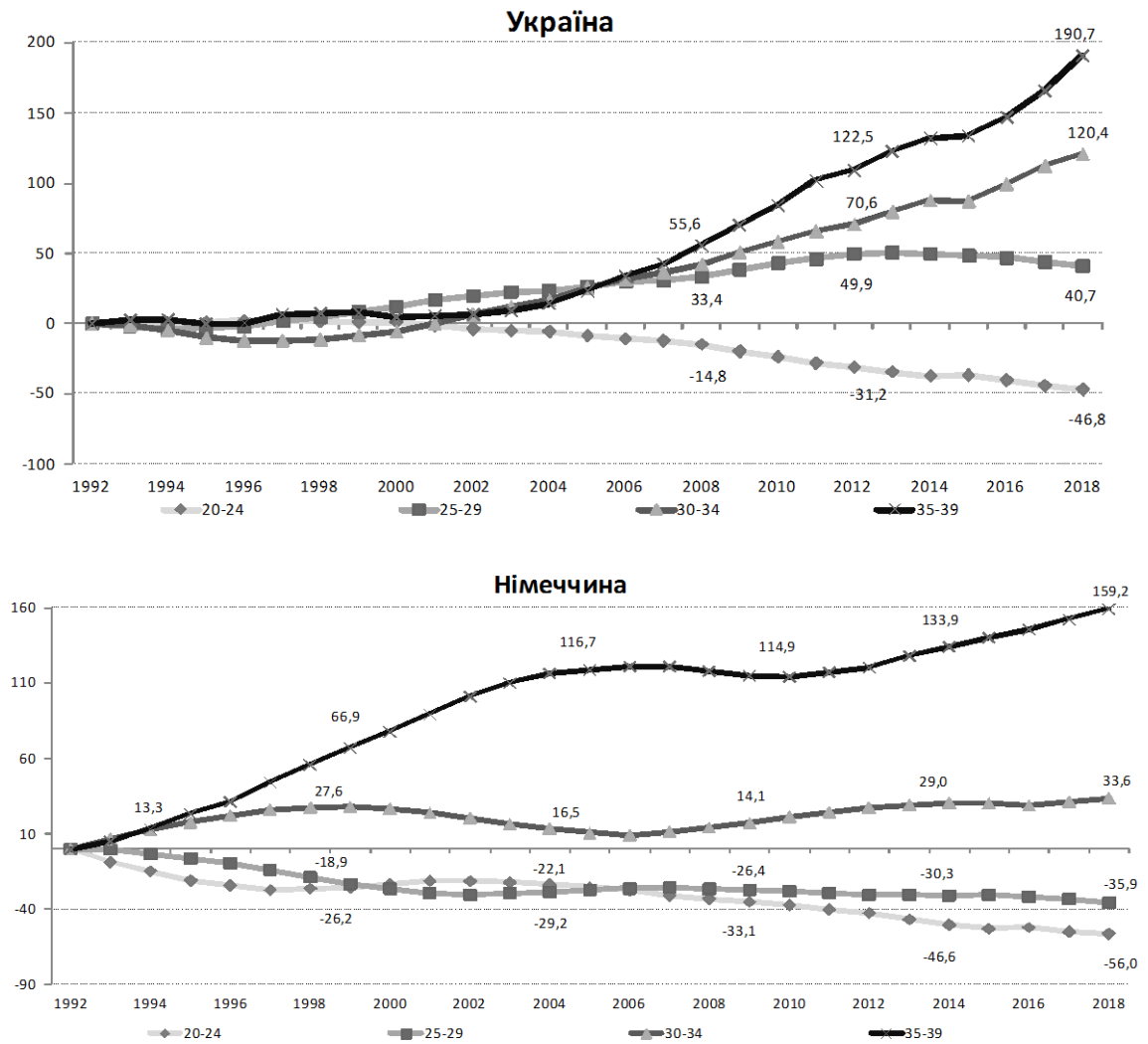

Рис. 2.5. Темпи приросту частки дітей народжених жінками основних вікових груп в Україні та Німеччині, 1992-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [102; 103]

* 1992 рік – базовий

Відкриття кордонів, активізація міграційних процесів та зростання мобільності населення, зміна екістико-поселенської структури в бік її урбанізації, розвиток жорстких ринкових відносин на територіях колишнього пострадянського простору, призвели до швидкого поширення ідей та прагнень європейського способу життя, прискоривши процес зміни соціальної ролі жінки в суспільстві, і наклавши, таким чином, свій відбиток на демографічну поведінку молодого покоління. Порівняльний ретроспективний аналіз вікової структури народжуваності за віком матері в Україні та Німеччині дозволяє зробити припущення, що в наступні два десятиріччя структура народжуваності

в Україні продовжуватиме деформуватися до того часу, допоки не вичерпає свій фізіологічний потенціал до старіння та нагадуватиме сьогоднішню у Німеччині.

Як відомо, значення коефіцієнта природного приросту населення залежить не лише від усталених тенденцій народжуваності, але від змін у системи індикаторів збереження та максимального продовження тривалості життя. Аналіз показників середньої тривалості життя при народженні дитини, загальних та окремих вікових коефіцієнтів смертності населення у Німеччині та Україні дозволили виявити суттєві розбіжності у їх відносних та абсолютних вимірах, порівняти тренди ретроспективного розвитку.

Загалом значення показників смертності та тривалості життя в Україні є нижчими, ніж у Німеччині, проте окремі їхні значення в динаміці демонструють тенденції до зменшення розриву. Так, рівень дитячої смертності у віці до одного року в Україні у 2018 р. порівняно з 1991 р. зменшився вдвічі, з 14 до 7 випадків на 1 тис. новонароджених, а рівень загальної смертності майже не змінився (табл. 2.1).

Середня тривалість життя в Україні та Німеччині характеризувалася тенденцією до зростання. У Німеччині висхідний тренд простежувався постійно і за останні майже 60 років значення даного показника зросло на 12 років, а в Україні періоди зростання чергувалися цілими десятиліттями застою та депресивних ям, що призвело до зростання очікуваної тривалості життя за досліджуваний період лише на три роки. Станом на 2018 рік середня тривалість в Німеччині – на 9 років довша ніж в Україні (рис. 2.6).

Варто відзначити, що до об'єднання Німеччини, розрив у показниках тривалості життя в Федеративній Республіці Німеччина і Німецькій Демократичній Республіці становив близько 3,5 роки у чоловіків і близько трьох років у жінок. Після возз'єднання країни в 1990 р. завдяки ефективним реформам, насамперед у сфері охорони здоров'я, і, як наслідок, швидшому зниженню смертності населення на східних територіях, розрив у показниках тривалості життя значно скоротився. Як зазначають дослідники, Східна

Німеччина майже наздогнала Західну за рівнем тривалості життя, але відмінності в поведінкових практиках та способі життя все одно зберігаються. За рівнем тривалості життя Україна посідає друге місце знизу серед європейських країн і поступається лише Росії, де показники ще гірші, зокрема у чоловіків [104, с. 28–29].

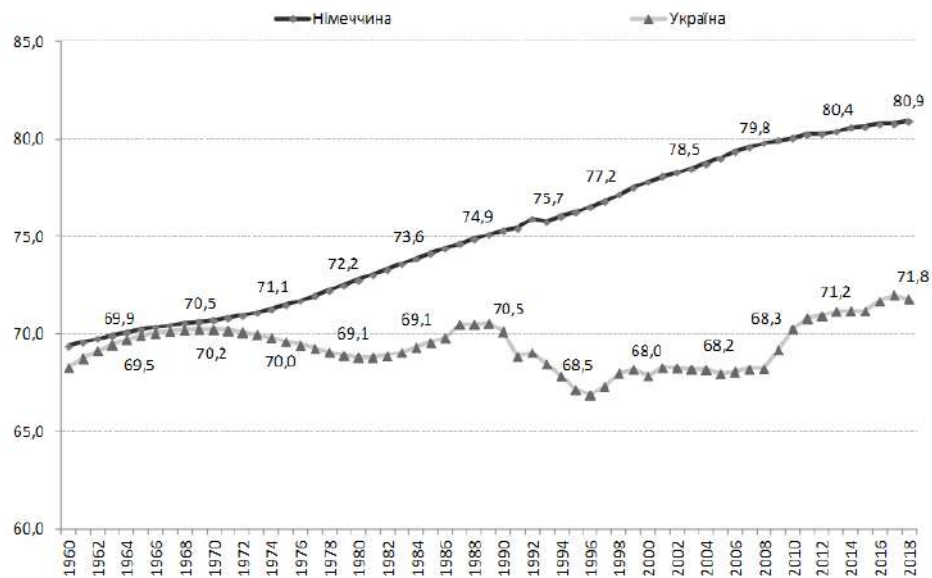

Рис. 2.6. Середня очікувана тривалість життя при народженні дитини в Україні та Німеччині, 1960-2018 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [95; 105]

У країнах ЄС в результаті поступового витіснення екзогенних причин смерті ендегенними процес вимирання поколінь усе тісніше пов'язується з постарінням: відбувається суттєве зменшення смертей у старші вікові групи. В Україні поки що не відбулося суттєвих якісних зрушень у формуванні нового режиму смертності, тобто такого що створює передумови для значного підвищення тривалості життя і, як наслідок, стимулювання прогресивних змін у зайнятості населення та соціально-економічних характеристиках. Відтак масштабна передчасна смертність чоловіків зумовлює не лише значні кількісні втрати чоловічого населення, але виступає фактором зменшення фонду робочого часу, обмежує формування трудового потенціалу та призводить до значних економічних втрат [106].

Результати досліджень підтверджують наявність демографічних проблем, пов'язаних з ризиками відтворенням корінного населення в Україні та Німеччині. Людство в історії переживало не одну демографічну кризу через епідемії, війни, стихійні лиха тощо. Особливість сучасного періоду полягає в тому, що потенціал природного демографічного відтворення та збереження корінного населення вичерпується. Це означає, що подальше збереження існуючих тенденцій природного відтворення населення при максимального сприятливих умовах життя та економічного розвитку, безпеки, соціального забезпечення та гарантій в подальшому не зможуть вирішити проблему збереження чисельності населення, а призведуть лише – до все наростаючої та неминучої структурної вікової деформації, старіння населення, дефіциту робочої сили. У Німеччині імміграція стала головним драйвером вирішення проблеми демографічного відтворення.

Нагадаємо, що починаючи з 1971 р., ця країна ввійшла в стан депопуляційних процесів внаслідок від'ємного природного приросту, а сприятлива міграційна політика впродовж кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. дозволила зберегти незмінною чисельність населення в країні.

Згідно офіційних даних статистичного офісу Німеччини у 2018 р. кожен п'ятий житель цієї країни мав статус мігранта. Зі 83 млн мешканців близько 9,6 млн іноземців і ще близько 11,2 млн осіб, які прийняли німецьке громадянство. Лише у 2015 р. сальдо міграційного приросту становило 1139,4 тис. осіб, що свідчить про високу міграційну привабливість країни. Значний приплив кадрів до Німеччини та їх часткова натуралізація вплинула на відтворення всіх мешканців держави та наклала свій відбиток у статево-віковій структурі населення.

Порівняльний аналіз статевовікової піраміди України та Німеччини дозволив графічно підтвердити проблеми демографічного відтворення молодого населення у віці 10–25 років в Україні (рис. 2.7). Значний спад чисельності осіб у даних вікових групах дозволяє зробити висновки, що без залучення додаткових людських ресурсів та наявній репродуктивній поведінці

населення, виникають ризики погіршення значень показників демовідтворення у недалекому майбутньому, як наслідок, посилення кризових явищ в демографічній та економічній сфері.

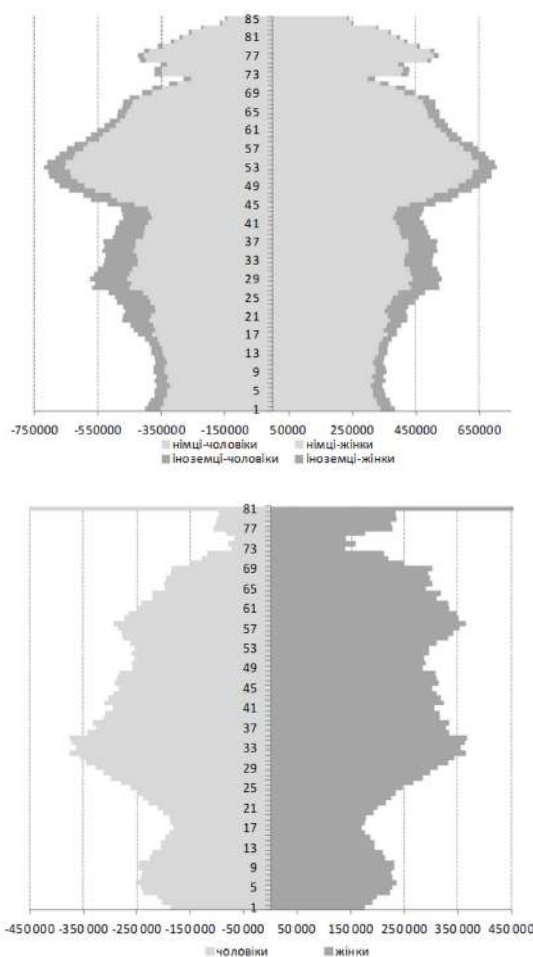

Рис. 2.7. Статевовікова піраміда населення в Україні та місцевого населення і чужоземців в Німеччині, 2018 р.

Джерело: побудовано на основі даних [97; 98]

Натомість у всіх вікових групах населення Німеччини є значна кількість іноземців (рис. 2.7), величина частки яких залежить від віку та статі. Відсутність значних коливань в статевовіковій піраміді ФРН свідчить, що постійне прибуття чужоземців згладжує негативний ефект депопуляційних процесів. Традиційно найвищі значення у студентському та працездатному віці від 18 до 40 років (рис. 2.8). Результати розрахунків показали, що кожний четвертий чоловік та п'ята жінка у віці 18-40 років є громадянами іншої держави. Лише у віці понад 70 років чисельність іноземців порівняно незначна.

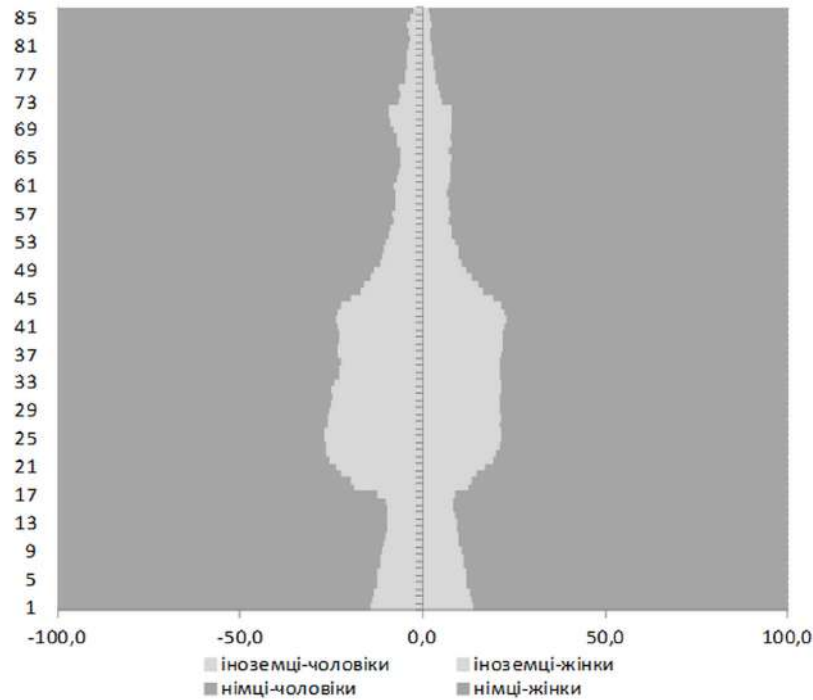

Рис. 2.8. Частка чужоземців у загальній структурі місцевого населення Німеччини у розрізі однорічних вікових груп, 2018 р., %

Джерело: побудовано на основі даних [97]

Можна стверджувати, що чисельність дітей у віці до 14 років за рахунок присутності міграції зросла в середньому на 11 %, жінок фертильного віку – на 19 %, економічно активних осіб – на 16 %, в той час, як у віці старшому за економічно активний – лише на 3 %. Приплив молодих та працездатних осіб у репродуктивному віці значно омолодив вікову структуру корінних мешканців Німеччини, збільшивши працересурсний та демовідтворювальний потенціал країни.

Серед корінних мешканців Німеччини нараховується 11,2 млн осіб, які були громадянами інших держав, але офіційно прийняли німецьке громадянство. При віднесенні даної когорти населення Німеччини до іноземців, частка дітей та осіб у віці до 45 років зменшилась би на 40 % та 30 % відповідно. Отже, міграція в Німеччині є необхідною умовою та демографічним чинником стабільного існування суспільства та розвитку економіки.

Для підтвердження тези залежності розвитку німецької економіки від механічного приросту населення наведено окремі статистичні дані. Без

імміграційних процесів у 1991–2018 рр. скорочення чисельності населення Німеччини було б на 18,6 млн або 23 %, що унеможливило економічне зростання Німеччини.

Міграційне сальдо у Німеччині за 1991–2018 рр., крім кризових років (2008–2009 рр.), мало додатні значення. Кількість іноземців у загальній структурі мешканців країни зростала впродовж досліджуваного періоду та у 2018 р. збільшилась до 12 %. З врахуванням механічного приросту кількість населення зросла на 8219 тис. осіб.

Міграційна система Німеччини, поглинаючи значну частину світових людських ресурсів, характеризується багатовекторними інтенсивними міграційними потоками та складною структурою. Близько 75 % теперішніх іноземців, які проживають на території Німеччини, є з країн Європейського союзу, 16 % – країн Азії та близько 5 % – з Африки. У період загострення військово-політичної ситуації у Сирії та Лівії зростає частка мігрантів виключно з країн Близького Сходу. Як наслідок, за рахунок міграційної активності населення в Німеччині посилюється поліетнічна ситуація, що порушує етнічну структуру країни та підвищує ризики виникнення міжетнічних непорозумінь та конфліктів, які не сприяють ефективному функціонуванню ТСС національного чи регіонального рівня [107].

Зважаючи, що середній вік постійного населення Німеччини 45 років, то іноземців становить 37 років, а вік іммігрантів з країн Африки та Азії – 31 та 32 роки відповідно. Іноземні громадяни мають позитивний вплив на демографічне відтворення у частині збереження кількісного потенціалу населення, покращення вікової структури, а також стимулювання зростання репродуктивного потенціалу. Так, у Німеччині частка жінок дітородного віку серед іноземців у 1991–2018 рр. була незмінною і становила 61–63 %, а серед корінного населення частка жінок репродуктивного віку зменшувалася (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Показники природного відтворення населення Німеччини в розрізі іноземного та місцевого населення, 2000-2018 рр.

	Місцеве населення					Іноземне населення				
	2000	2005	2010	2015	2018	2000	2005	2010	2015	2018
Сумарний коефіцієнт народжуваності, ‰	1,31	1,29	1,37	1,43	1,45	1,84	1,66	1,61	1,96	2,1
Частка жінок дітородного віку, %	45,4	44,8	42,6	39,5	37,8	61,6	63,0	63,0	63,6	61,3
Середній вік, у т. ч. серед жінок	41,2	42,3	43,5	44,2	47,4	32,6	35,6	38,5	37,9	37,6
чоловіків	43,0	43,9	45,0	45,6	48,6	32,2	35,3	38,3	38,8	38,0
	39,4	40,7	42,1	42,8	46,2	32,9	35,9	38,6	38,1	37,3
Середній вік емігрантів, у т.ч. серед жінок	-	-	-	-	-	-	35,2	36,7	33,1	34,8
чоловіків	-	-	-	-	-	-	33,6	35,7	32,3	34,0
	-	-	-	-	-	-	36,1	37,4	33,7	35,4
Середній вік іммігрантів, у т.ч. серед жінок	-	-	-	-	-	-	28,9	29,3	28,3	30,6
чоловіків	-	-	-	-	-	-	27,3	27,8	27,8	29,5
	-	-	-	-	-	-	30,2	30,3	28,6	31,3

Джерело: побудовано на основі даних [94]

У 2018 р. значення частки жінок дітородного віку серед корінних громадян Німеччини досягнуло критичної позначки 37,8 %, що практично на 40% менше, ніж серед мігрантів. Зберігаючи репродуктивний потенціал, іноземне населення активно впливає на відтворення всього населення країни, покращуючи значення показників народжуваності. Порівняльний аналіз значення СКН серед корінних мешканців та мігрантів показав, що серед іноземців його величина за 1991–2018 рр. на 40 % вища, ніж серед корінного населення. Очевидно, мігранти адаптувалися та асимілювалися до нових умов проживання протягом деякого часу зберігає демографічні традиції та поведінку країни-походження. У 2018 р. 1,3 млн

осіб або 15 % всієї сукупності іноземців припадало на дітей, які народилися у Німеччині в сім'ях колишніх переселенців.

Статевовіковий аналіз структури прибуття та вибуття мігрантів за 2005–2018 рр. дозволив виявити гендерні та вікові особливості. Так, найбільш чисельною когортою у німецькій міграційній системі є чоловіки. Середній вік мігрантів-жінок є на два роки молодший ніж чоловіків. Середній вік прибуття чоловіків є 30 років, а жінок – 28 років. На 40 жінок, які переїхали на постійне місце проживання в Німеччину, припадає 60 чоловіків. Приблизно 50 % осіб-мігрантів у Німеччині є у віці 20-35 років. Вікова структура осіб, які покинули територіальні межі Німеччини зміщена на 6 років в бік старших вікових груп. Середній вік жінок-емігрантів, які офіційно виїхали з країни у 2004–2018 рр., був 34 роки, а чоловіків – 36 років. Детальний аналіз значення механічного приросту в розрізі окремих вікових груп свідчить про підсилення ефекту позитивного внеску міграції у трансформацію вікової структури населення за рахунок значного притоку молоді у віці 20-30 років та зменшення чисельності мешканців у більш старших вікових групах.

Міграційні рухи спричиняють зміну не лише статевовікової структури населення, але й екістико-поселенської структури країни, створюючи центри притягання та виштовхування людських ресурсів. Традиційно для Німеччини найвища частка іноземців припадає на південні федеральні землі, а саме Баварію, Баден-Вюртемберг, Гессен та міста-держави Берлін та Гамбург (рис. 2.9).

На відміну від Німеччини, в Україні протягом 1994–2004 рр. чисельність населення внаслідок переважаючої трудової міграції зменшувалася всередньому на 111 тис. осіб щороку. Стабільна економічна ситуація у 2000-х рр. сприяла зменшенню рівня міграційної активності населення, тому міграційне сальдо протягом 2006-2018 рр. мало невеликі додатні значення.

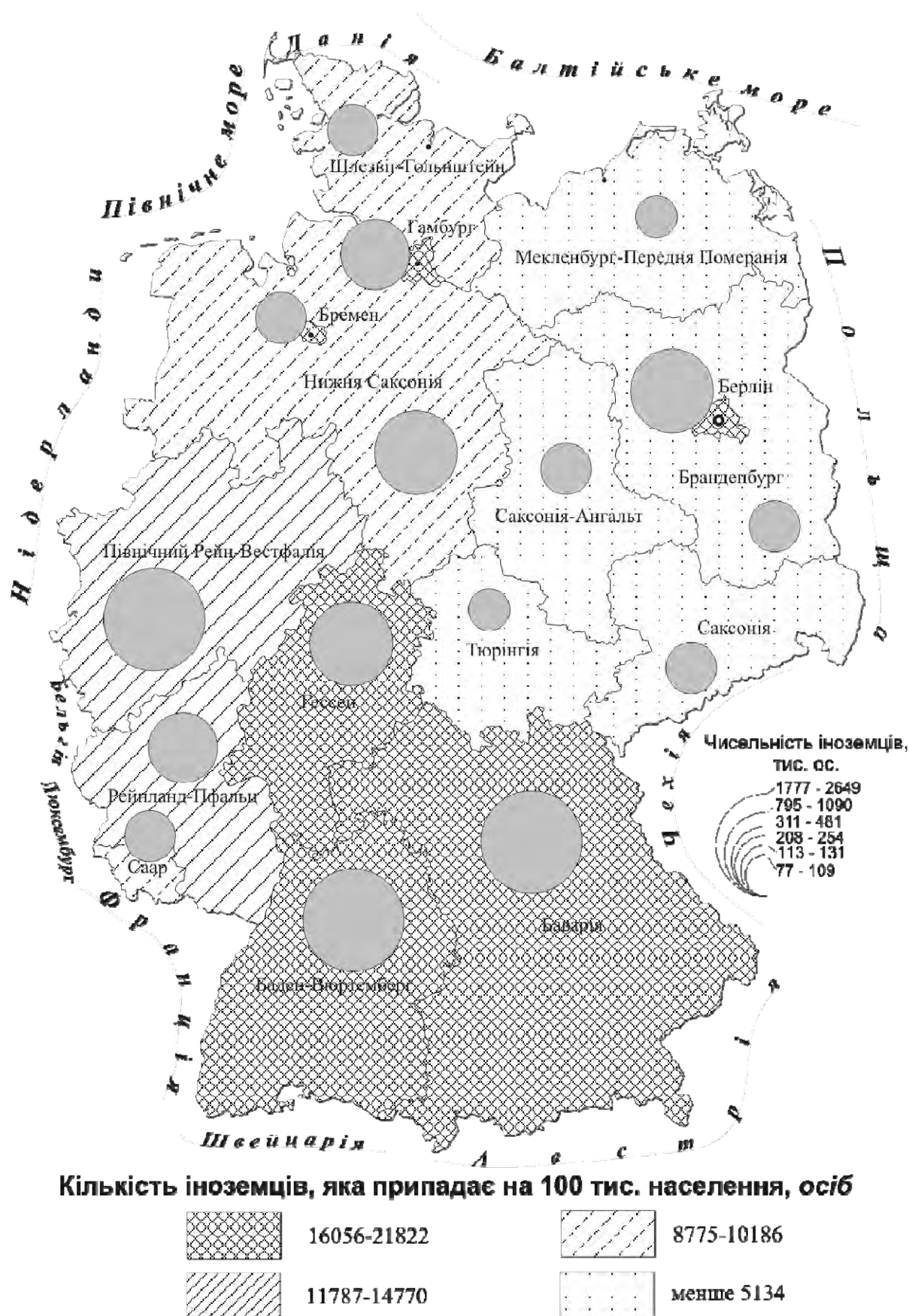

Рис. 2.9. Чисельність іноземного населення (на 100 тис. населення) у Німеччині: у розрізі федеральних земель, станом на 1 січня 2019 р.

Джерело: побудовано на основі даних [108]

За 1991–2018 рр. в Україні з врахуванням від’ємного сальдо міграції чисельність мешканців країни скоротилася на 0,5 млн осіб. Однак варто враховувати і факт неповноти обліку статистики України, недосконалість українського законодавства. Так, під час першого всеукраїнського перепису населення 2001 р. з’ясувалося, що реальні втрати населення в результаті еміграції за кордон впродовж 1990-х років були принаймні в 1,7 рази більшими, ніж зафіксовані поточним обліком. Тіньова зайнятість українців за кордоном, недовіра до державних структур через тотальну корупцію, бюрократизм, податковий тиск створили статистичний вакуум щодо реальної кількості українських мігрантів за кордоном. Хоча в Україні є додатне сальдо міграцій, країна продовжує втрачати населення через міграції, а додатне значення даного показника можна пояснити лише тим, що прибуття населення реєструється завжди, ніж вибуття [109].

Інтенсивні міграційні потоки в Україні сформували центри притягання та відштовхування людських ресурсів, змінивши поселенську структуру розселення в бік її урбанізації та творення міських агломерацій [110]. Територіальний аналіз рівня прибуття та вибуття міжнародних мігрантів у 2002–2018 рр. у розрізі областей України дозволив виявити найпривабливіші зони поселення (рис. 2.10). Це Одеська (200 осіб на 100 тис. населення), Харківська область і м. Київ (157 осіб та 184 особи на 100 тис. населення відповідно). У списку найменш бажаних для проживання опинилися області Західної України (Закарпатська, Рівненська, Тернопільська, Львівська, Хмельницька, Волинська) [111].

Найактивніші еміграційні настрої зберігалися у індустриальних східних областях України та у м. Києві. Так, у Луганській області щороку офіційно за кордон виїжджало близько 100 осіб на 100 тис. населення, у м. Києві та Харківській – 90 осіб, у Запорізькій – 70 осіб на 100 тис. населення.

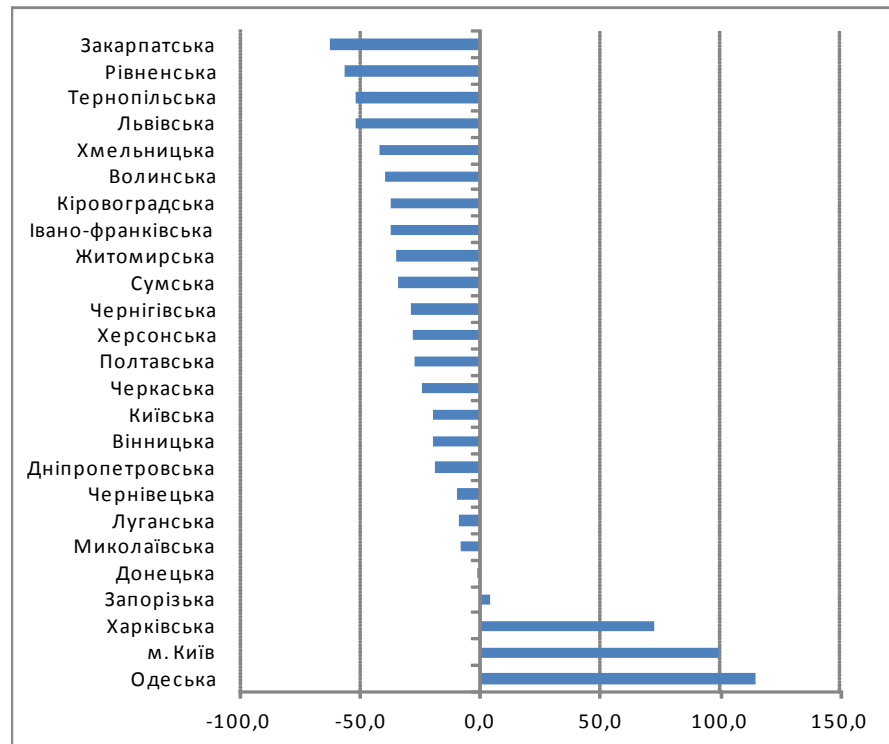

Рис. 2.10. Абсолютне відхилення кількості прибулих мігрантів в Україну від середнього значення по Україні: регіональний аспект, 2002–2018 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано на основі даних [95]

У 2002–2018 рр. за даними офіційної статистики на територію України з інших держав приїхало близько 602 тис. осіб, в той час як виїхало 440 тис. осіб.

Разом зі зміною екістико-поселенської структури впродовж 1993–2016 рр. змінювався географічний вектор української закордонної міграції в бік західного спрямування (рис. 2.11) [112].

Протягом 1994–2016 рр. частка мігрантів, що виїжджають на постійне місце проживання в країни Європейського Союзу, зростає в 12 разів (з 3 % у 1994 р. до 37 % у 2016 р.), а частка еміграції до Російської Федерації зменшилась до 31 %. У структурі еміграції частка осіб, які виїжджають з України в країни СНД зменшилась удвічі, з 80 % у 1994 р. до 40 % у 2016 р. Пік активності еміграційних процесів до країн Америки припав на поч. 2000-х рр. Найбільша частка еміграції у ці країни була у 2003 р. і становила близько 16 % від загальної емігрантів.

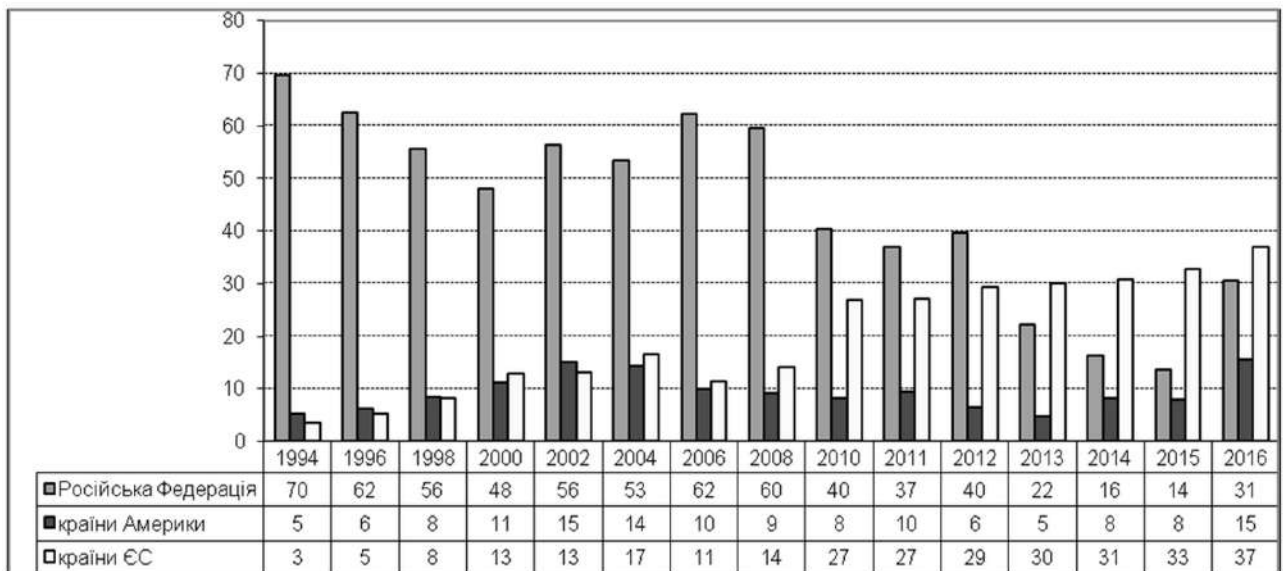

Рис. 2.11. Географічна структура еміграції населення України, 1994–2016 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [113]

Міграційні системи України та Німеччини можна вважати комплементарними, оскільки Україна виступає донором робочої сили, а Німеччина – реципієнтом. За даними ООН Україна за величиною емігрантів посідає восьме місце в світі, тоді як Німеччина за кількістю іммігрантів – четверте, поступаючись США, Саудівській Аравії та Російській Федерації [114].

Євроінтеграційні прагнення України підсилили інтенсивність міграційних потоків до країн Західної Європи, зокрема Німеччини, і призвели до формування сучасної україно-німецької територіальної міграційної системи.

2.2. Україно-німецька територіальна міграційна система: передумови встановлення, стан та тенденції демографічних змін

ТМС можуть бути різними за масштабами і характером функціонування. Регіони України формують численні міграційні системи прозахідного та просхідного векторів, які відрізняються між собою динамікою, частотою, метою міграцій. Вітчизняні науковці більшу увагу приділяють сформованим україно-російським, україно-польським міграційним системам, що закономірно

в силу спільності кордонів держав (регіонів), які їх формують. Однак, аналізуючи географічну структуру міграції з України, важливо диференціювати фокус досліджень на інші держави, що є привабливими середовищами зайнятості, розвитку і проживання наших громадян.

Процес формування міграційних зв'язків між територіями України та Німеччини має історичне підґрунтя та відбувався не лише з активізацією територіальних переміщень населення, а й одночасно з міграцією способу господарювання, традицій, культурних цінностей, способу мислення й управління, відображався в архітектурі та релігійних надбаннях, впливав на демографічну ситуацію і поведінку двох націй. Саме ці взаємовпливи заклали основи економічної спорідненості та психологічної подібності, яка внаслідок географічної близькості, розвитку економічних відносин та особливостей функціонування внутрішнього ринку праці двох країн, сформувала так звані центри притягання і відштовхування людських ресурсів. Іншими словами, вони призвели до створення сучасної архітектури УНТМС.

Як пише І. Івахнюк, для цілої низки міграційних систем найважливішим стимулюючим фактором їх формування і розвитку були історичні зв'язки між країнами [115]. Глибинний аналіз історичних міграційних взаємозв'язків між сучасними територіями України та Німеччини (додаток Ж), засвідчив, що однією з найдавніших «національних меншин», які проживали на теренах України, були стародавні германці – готи, які з'явилися на сучасних українських землях ще у III–V ст. н. е. [116]. Історично до XX ст. можна виділити дві хвилі міграції німців на територію сучасної України: X–XIII ст. у часи існування Київської Русі і Галицько-Волинського князівства та II пол. XVIII – поч. XX ст. у період розподілу території сучасної України між Російською та Австро-угорською імперіями.

Серед стимулюючими факторів (рис. 2.12), які створили сприятливе міграційне середовища для міграції німців до України в цей період можна визначити [116]:

Рис. 2.12. Чинники міграції німців на територію України у II пол. XVIII – поч. XX ст.

Джерело: побудовано автором

- політико-юридичні причини: роз'єднаність німецьких територій, гніт володарів німецьких земель, служба в армії, ворожі окупації, військові побори, особливості спадкового права, яке передбачало, що все майно за німецьким законодавством переходило по смерті батька в руки лише найстаршого сина;

- причини економіко-демографічного плану: висока народжуваність серед населення і як наслідок нестача землі на батьківщині, свавілля великих земельних магнатів, часті неврожаї, великі податки;

- релігійні причини, суть яких полягає у релігійних переслідуваннях представників протестантських церков: баптистів, менонітів, лютеран.

Результати великого перепису населення Російської імперії 1897 р. дозволили зробити висновок щодо географічного розподілу німців та німецьких поселень на території України, які підпорядкувалася царському уряду, а також сформуванню соціально-демографічний портрет типового німця-переселенця. Найбільша кількість німців проживала у Волинській губернії (більше 170 тис. осіб або 35 % німців України). Густо заселеними теж були губернії південної

України – Херсонська, Катеринославська, Таврійська, де проживало 25 %, 17 % та 16 % представників цієї нації відповідно (рис. 2.13).

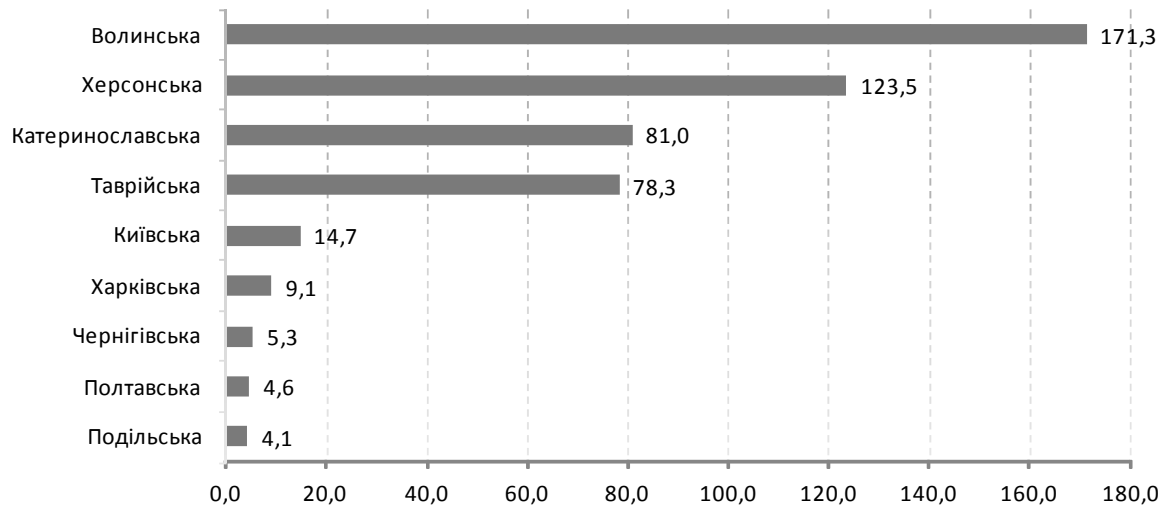

Рис. 2.13. Територіальний розподіл німців, які проживали на території України в розрізі губерній Російської імперії у 1897 р., тис. осіб.

Джерело: побудовано автором за даними [117]

Порівняльний аналіз вікової структури німецьких переселенців та всього населення на прикладі Волинської губернії теж дозволив виявити деякі відмінності. Так, вікова структура населення німецьких колоній більш молода, а тому характеризується вищими показниками демографічного відтворення. Як видно з рис. 2.14, частка німців у віці до 10 років на 15% перевищує аналогічне значення по всій сукупності населення, у віці 10-19 років практично співпадає, а у віці 20–29 років дещо відстає від загальних тенденцій по губернії. Такі високі показники відтворення німецького населення можна пояснити сприятливим економічним кліматом, який створювали уряди Російської та Австро-Угорської імперій, а також вищим рівнем соціально-економічного, медичного розвитку та загальним способом життя даних поселень. Так, для прикладу, рівень грамотності серед німців Волинської губернії у 1897 р. становив 59,2 %, у той час як по всій сукупності населення – лише 21,1 % [117]. Більше 90 % німців – протестанти, а тому дотримувалися законів свого віросповідання. Основний рід занять – сільське господарство (понад 65 % у Волинській губернії).

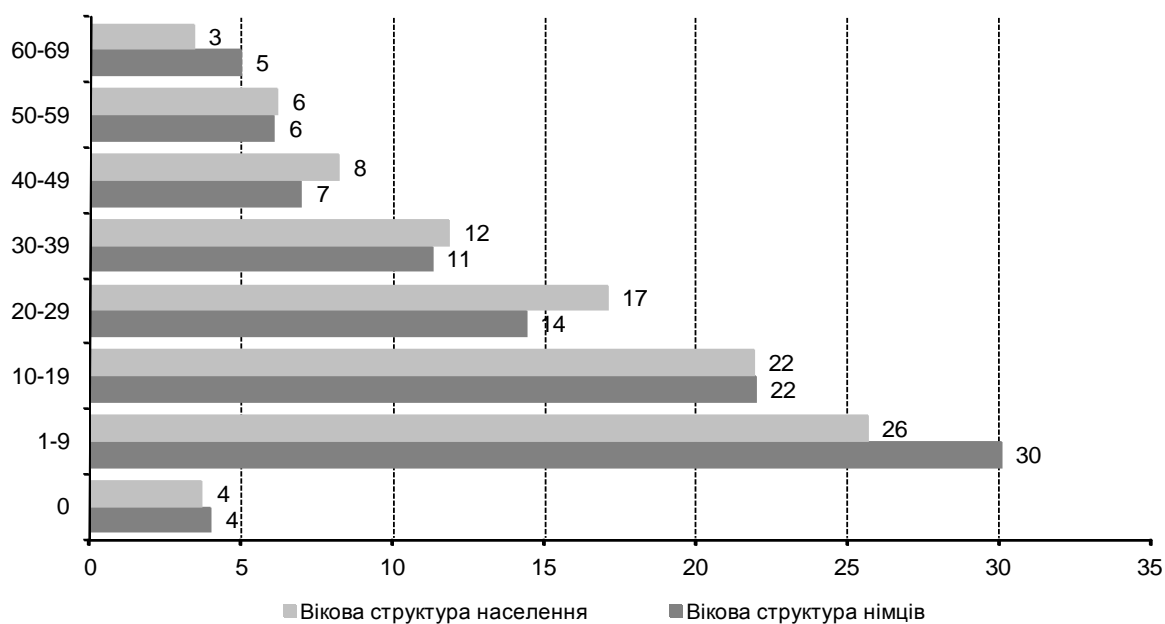

Рис. 2.14. Порівняльна вікова структура німців та всього населення, яке проживало на території Волинської губернії за переписом населення 1897 р., %
Джерело: побудовано автором за даними [117;118]

Розвиток та інституціоналізацію життя німецької громади дещо призупинили події 1914–1918 рр., а повністю знищила II світова війна. За оцінками демографів (рис. 2.15) на території України до 1939 р. проживало близько 880 тис. німців, у той час як по її завершенні у 1959 р. – 23,2 тис. осіб.

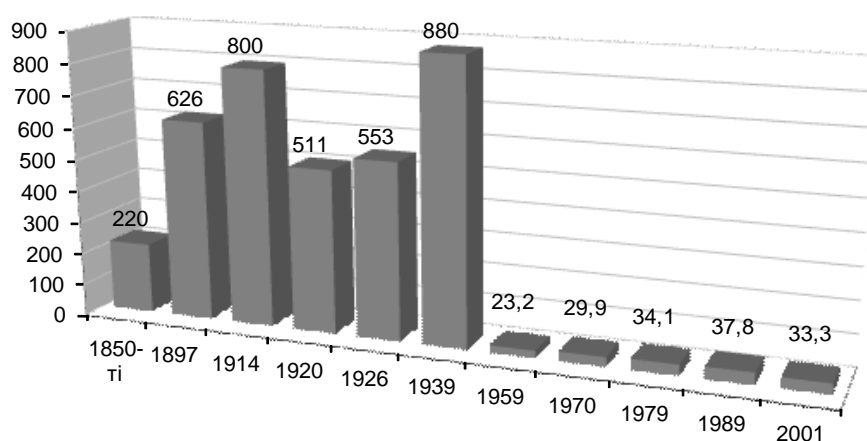

Рис. 2.15. Історична динаміка чисельності німців на території сучасної України за експертними оцінками та офіційними переписами населення, тис. осіб
Джерело: побудовано автором за даними [117; 119; 120]

Іншими словами кількість жителів цієї етнічної групи, яка масово проживала на території України, зменшилась майже у 38 разів [121].

Німці, згідно пакту Молотова-Ріббентропа та інших указів Радянського Союзу, були депортовані в Сибір, німецькі поселення, школи та інші соціальні установи ліквідовані, кордони закриті, а міграційні зв'язки розірвані. Друга половина 40-х – 80-ті роки ХХ ст. стали в історії німців тихим періодом боротьби за свої політичні і національні права.

Наведені вище факти дозволяють говорити про те, що вже з давніх часів між німецькими та українськими землями створювалися та руйнувалися своєрідні праміграційні зв'язки і системи. Проте вектор міграції населення був спрямований не лише з заходу на схід, а й зі сходу на захід.

Процес формування модерних міграційних зв'язків між Німеччиною і Україною з території України розпочався в другій половині ХІХ ст. Відбувався в декілька хвиль, які хронологічно можна розділити на основні чотири (табл. 2.4) [122].

Таблиця 2.4

**Періодизація міграційних процесів з України до Німеччини
у ХІХ – поч. ХХІ ст.**

Хвилі міграційної активності	Часовий період	Причини міграції	Особливості
I	Друга половина ХІХ ст. – поч. ХХ ст.	економічні	Міграція мала сезонний характер, поширена маятникова міграція, відсутність стійких діаспорних громад
II	Міжвоєнний період (1918-1939 рр.)	політико-економічні	«Ельдорадо української міграції», інституціоналізація української діаспори, Берлін – столиця українських мігрантів
III	Повоєнний період (1945-1990 рр.)	військово-політичні	Мюнхен – громадська, наукова столиця української діаспори, бурхливий розвиток інститутів діаспори у 1945-1950 рр., застій у 1950-1990 рр.
IV	Період незалежної України від 1991 року	економічні	Швидке зростання чисельності української громади, відродження громадської активності українців, посилення інтенсивності економічних зв'язків та співпраці

Джерело: побудовано автором

Етап першої хвилі – друга половина XIX ст. – поч. XX ст.

В умовах швидкого індустріального й аграрного розвитку Німецької імперії, будівництва залізниці, попит на робочу силу значно перевищував її пропозицію. Зважаючи на це в другій половині XIX ст. Німецька імперія, перетворившись на працедефіцитну державу, стала одним з найбільш привабливих місць тимчасової трудової міграції [123, с. 21].

Згідно з досліджень російського історика О. Косован, у 1909–1913 рр. з Австро-Угорщини та Російської імперії до Німеччини прибуло 188929 українців для роботи в аграрному секторі і 145778 українців, які бажали отримати місця праці на німецьких промислових підприємствах. Тимчасова трудова еміграція з Російської та Австро-Угорської імперій не призвела і не могла привести до формування на території Німеччині стійких діаспорних громад, однак можна припустити, що масові виїзди в цю країну мали значення свого роду «розвідки» для наступних поколінь емігрантів [81, с. 52].

Етап другої хвилі – Міжвоєнний період (1918–1939 рр.).

Результатом завершення Першої світової війни став розпад чотирьох імперій Європи. Національно-визвольні революції призвели до створення низки нових держав. Програш у боротьбі за незалежність України та її поділ між Радянським Союзом та Польщею стали основними причинами еміграції еліти нації та виникнення другої хвилі масових переміщень українців.

Очевидно, що основними мотивами виїзду українців за кордон після Першої світової війни були більше політичні, ніж соціально-економічні.

Так, у 1919 р. в Німеччину перебралися лідери Української та Західноукраїнської Народних Республік, Української держави Скоропадського, ветерани армії, політики, дипломати, діячі культури. Вони осіли в Берліні, Лейпцигу, Дрездені, Фрайбурзі, Марбурзі, Мюнхені, Кельні [81, с. 86].

За оцінками Д. В. Бурім, в Німеччині в 20-30-х рр. проживало близько 15–20 тис. українців, які не враховували чисельності сезонних емігрантів з Польщі та емігрантів з паспортами третіх країн [124].

Еміграція міжвоєнного періоду була не найчисленнішою, але саме з нею більшість дослідників асоціюють процес створення української громади в Німеччині, так як ця частина мігрантів була найбільш активна.

У цей час починають створюватися основні *праїнститути-регулятори сучасної україно-німецької територіальної міграційної системи*. Інституційною столицею українців стає Берлін, а іншими словами цей період називають ще «Золотим часом української міграції», або «Ельдорадо української діаспори» [125]. У 20–30-х рр. була створена Спілка об'єднаних громадських і добродійних українських організацій, діяли українські видавництва «Український прапор», «Українська молодь», «Хліборобська Україна», «Українське слово», «Знання – то сила», «Ратай», «Українське книгознавство». У Берліні з ініціативи П. Скоропадського створено Український науковий інститут, основною метою якого був розвиток української науки і культури в структурі загальноєвропейських наукових досягнень і просування їх в німецькомовному суспільстві, а також допомога українським студентам, які проходять навчання в німецьких вищих навчальних закладах.

Етап третьої хвилі – Повоєнний період (1945–1990 рр.).

Загострення військово-політичної ситуації у кінці 30-х років ХХ ст. та Друга світова війна (1939–1945 рр.) призвели до активізації міграційної активності населення та виникнення так званої «третьої хвилі міграції» українців до Німеччини. Особливістю третьої хвилі міграції було те, що більшість українців потрапили на територію Німеччини в роки Другої світової війни або «добровільно-примусово» як гастарбайтери і військовополонені, тобто були примусово переселені, або як політичні біженці, рятуючи своє життя від політичних репресій. Згідно офіційних даних Радянського Союзу, лише з окупованої території УРСР було перевезено на примусові роботи більше 2 млн українців [81, с. 135]. За дослідженнями В. Маруняка чисельність українців в Німеччині станом на початок 1946 р. становила трохи більше 177 тис. осіб, а в наступні роки до 1950 р. зменшилась практично на дві третини

до 55 тис. осіб внаслідок репатріації на територію Радянського Союзу або подальшої міграції населення до країн західної Європи та Америки (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Кількість українців у Німеччині в 1946–1950 рр., осіб

Зони	Роки				
	1946	1947	1948	1949	1950
Американська	104024	85646	78504	56611	39359
Британська	54580	44987	35108	24923	12983
Французька	19026	9922	6130	4074	2841
Німеччина (разом)	177630	140555	119742	85608	55183

Джерело: побудовано автором за даними [126]

Варто відзначити громадську активність українців, які проживали у повоєнні роки у Німеччині. За зведеними даними з Американської, Британської та Французької зон окупації Німеччини у 1946–1950-х рр. тут діяло 64 дитячі садки, 90 народних шкіл, 33 гімназії, близько 150 парохій і 90 церковних братств. У навчальних програмах зустрічалися не тільки загальноосвітні предмети, а й такі дисципліни, як каліграфія, історія української армії, геральдика та ін. [81, с. 144].

Війна сповільнила розвиток наукових центрів і вищих навчальних закладів української громади в Німеччині. Внаслідок поділу Берліну між західними європейськими країнами та Радянським Союзом, новим сприятливим міграційним, політичним, науковим центром тяжіння українства стає Баварія, а столицею – м. Мюнхен. У 1945 році при підтримці міністерства освіти Баварії, мерії Мюнхена та тимчасового американського керівництва сюди переносять Український вільний університет з Праги, який і сьогодні вважається єдиним університетом в світі поза межами України з українською мовою викладання [84]. У 1945-1946 рр. в Баварії відкрилась Українська Вільна Академія Наук з такими найважливішими відділами: передісторії, історії та теології літератури, мовознавства, мистецтвознавства, педагогіки і психології, книгознавства, біології і медицини [127]. Також діяла Українська економічна вища школа,

Українська православна богословсько-педагогічна академія, Греко-католицька богословська семінарія та ін.

Загалом у перші повоєнні роки на території Німеччини діяло більше 62 громадських організацій, налічувалось близько 639 філій, а членами їх було більше 42 тис. українців.

Під впливом важких умов життя, відсутності головного міграційного фактора-притягання (зайнятості населення та поширення масового безробіття, невизначеного правового статусу) чисельність українців у Німеччині поступово зменшується. Скориставшись тим, що Канада, США, Англія, Франція, Австралія широко відкрили двері для іммігрантів, українці почали масово емігрувати з Німеччини до інших держав. Так, за три роки, з 1954 по 1957, до США з Німеччини переселилося близько 8 тис. осіб, в Канаду – 3 тис. осіб, в Австралію і Нову Зеландію – 2 тис. осіб, до Бразилії – 7 тис. осіб, в Аргентину – 6 тис. осіб, до Венесуели – 2 тис. осіб, а 14,5 тис. осіб виїхали в інші країни Європи.

У 1950-тих рр., однак, починають викристалізовуватись два основні ядра або два центри українських громад – у Мюнхені і в Дюссельдорфі. У південній частині Німеччини концентрується стара її частина (не більш 7 тис. осіб.) Друге ядро починає формуватися в північно-західних районах ФРН, де відбувалося відродження промислового комплексу Німеччини. У 1950–1980-і рр. воно було дуже нечисленним: налічувало близько 10 тис. осіб [81].

Відносну пасивність української діаспори в Німеччині та зменшення її кількісного потенціалу в 50-х–80-х роках можна пояснити закриттям кордонів та створення так званої «залізної завіси». Відсутність прямих економічних зв'язків між Україною та Німеччиною через прикордонну та ідеологічно-нездоланну ізоляцію, яка перекривала людський, інформаційний та культурний обміни між країнами Західної Європи і Радянським Союзом, призвели до консервації розвитку україно-німецької міграційної системи та вивели її в стан очікування сприятливих умов.

Етап четвертої хвилі – Період незалежної України з 1991 року.

Падіння «залізної завіси», розпад адміністративно-командної економіки Радянського Союзу призвели до зміни геополітичної ситуації в світі [128]. На політичній карті Європи з'явилися нові незалежні держави, серед яких Україна зайняла чільне місце. Проте успадкувавши неефективні методи управління командної економіки, Україна на порозі своєї незалежності стикнулася з важкими викликами. Екстенсивний тип економічного зростання, який проявлявся в нераціональному використанні засобів виробництва і природних ресурсів, технологічній прив'язаності промисловості до підприємств інших союзних республік колишнього Радянського Союзу, призвели до суттєвого відставання рівня розвитку української економіки від економік країн Західної Європи.

Більшість суб'єктів державної економічної влади, що могли функціонувати за умов командної системи, виявилися генетично нездатними до здійснення економічної політики у перехідній економіці за посилення ролі приватного інтересу [129]. Моральна застарілість технологій в умовах високої енергозатратності і неефективного виробництва стали основними причинами початку системної трансформаційної економічної кризи, погіршення кон'юнктури в економіці в цілому, зменшення купівельної спроможності населення, значного рівня інфляції, нестабільності на фінансовому та валютному ринках, посилення конкуренції на ринку праці, поширення тіньової зайнятості [130, с. 29].

Парадоксальність новітньої економічної міграції у тому, що якщо попередні хвилі масового переселення українців припадали на добу бездержавності України, а головними мотивами виступало збереження життя, то четверта хвиля виникла в часи української незалежності, а основною причиною був пошук можливостей економічного виживання та працевлаштування.

Популярність Німеччини як країни-реципієнта робочої сили і мігрантів склалася з декількох чинників. По-перше, у 1990-ті рр., особливо в перші роки після возз'єднання Німеччини, її імміграційне законодавство було одним з

найліберальніших в Європі. По-друге, у цій державі багато років існувала українська громада. Саме присутність родичів, знайомих, які володіли інформацією про стан справ на ринку праці ФРН, виступали головними в ролі каталізатора реалізації міграційних подій.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що як німці, так і українці внаслідок історичних територіальних переміщень суттєво вплинули не лише на демографічне відтворення місцевого населення, а спричинили поштовх у зміні способу господарювання, культурних цінностей, здійснили корективи в процесі формування екістико-поселенської структури та сприяли економічному розвитку обох націй. Сьогодні україно-німецькі взаємовідносини ввійшли в нову фазу бурхливого розвитку, створили великі можливості для взаємовигідного розвитку через формування сучасної україно-німецької міграційної системи.

Проведений огляд історичних та ретроспективних передумов щодо формування УНТМС підтверджує давню традицію міграційних переміщень між Україною та Німеччиною, що набули системних ознак. Це актуалізує дослідницький фокус саме на дану міграційну систему з погляду оптимізації наслідків міграційних переміщень, у тому числі в контексті впливу на процеси демовідтворення.

За результатами досліджень МОМ серед потенційних українських мігрантів Німеччина (ФРН) займає друге місце (після Польщі) в списку найбільш бажаних країн для працевлаштування за кордоном. Третина респондентів серед різних варіантів обирають Німеччину як країну бажаної трудової міграції [131]. При цьому, основним pull-фактором (фактором притягування) українських мігрантів є порівняно високі значення показників оплати праці у країнах-реципієнтів. Порівняльний аналіз статистичних даних, які відображають ситуацією на ринку праці України та Німеччини дозволяють зробити висновки про значні відмінності в економічному розвитку обох держав.

Характерною рисою німецького ринку праці є постійне зростання потреб у кадрах. Так, лише за 2015–2017 рр. за федерального статистичного офісу чисельність вакансій зросла більш ніж на 25 % до 1,174 тис. осіб [132].

Основним фактором притягування людських ресурсів у Німеччині традиційно виступають полярні значення показників оплати праці (табл. 2.6) [133].

Таблиця 2.6

Компаративний аналіз соціально-економічної ситуації на ринку праці в Україні та Німеччині, 2010-2018 рр.

Показники	Роки						Відхилення
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018/2010
Німеччина							
Середня заробітна плата, євро/міс.	1741	1929	1985	2030	2094	2157	1,24
Оплата праці мігрантів, євро/міс.	1449	1484	1651	1676	1736	1813	1,20
Оплата праці українців, євро/міс.	1232	1376	1420	1594	1660	1715	1,35
Рівень безробіття, %	7,6	5	4,6	4,1	3,8	3,4	0,50
Мінімальна оплата праці, євро/міс.	-	-	1360,0	1360,0	1414,4	1414,4	-
Індекс інфляції, %	101,1	100,9	100,3	100,5	101,8	101,7	1,13
Співвідношення середнього рівня оплати праці до заробітної плати зайнятих українців у Німеччині	1,41	1,40	1,40	1,27	1,26	1,26	-
Україна							
Середня заробітна плата, євро/міс.	213,6	221,4	173,1	183,2	236,8	275,8	1,11
Рівень безробіття, %	8,8	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	1,03
Мінімальна оплата праці, євро/міс.	82,5	77,5	50	49	106,7	115,8	1,40
Індекс інфляції, %	109,1	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	2,87
Україна/Німеччина							
Співвідношення заробітної плати зайнятих в Німеччині до середнього рівня оплати праці зайнятих в Україні	8,2	8,7	11,5	11,1	8,8	7,8	-
Співвідношення заробітної плати зайнятих українців у Німеччині до середнього рівня оплати праці зайнятих в Україні	5,8	6,2	8,2	8,7	7,0	6,2	-
Співвідношення рівня безробіття в Україні до Німеччини	1,2	1,9	2,1	2,4	2,6	2,7	-
Співвідношення рівня мінімальної заробітної плати в Німеччині та Україні	-	-	27,1	27,9	13,3	12,2	-

Джерело: побудовано автором за даними [134; 135]

За 2006–2018 рр. рівень середньої заробітної плати українців, які проживають у Німеччині майже у 5 разів перевищував загальноукраїнські значення. Для прикладу, в 2006 році український мігрант у Німеччині отримував за свою працю 1048 євро або 6641 грн при обмінному курсі 6,33 гривні за євро, в той час як в Україні – 1041 грн. У 2018 р. – 1715 євро або 55 тис. грн при середній заробітній платі в Україні в 8865 грн.

Кризовий стан ринку праці в Україні призвів до погіршення кон'юнктури в економіці в цілому, зменшення купівельної спроможності населення, значного рівня інфляції, нестабільності фінансового та валютного ринків, посилення конкуренції на ринку праці, поширення тіньової зайнятості з 3,0 млн осіб у 2000 р. до 4,3 млн осіб у 2015 р.

Нестабільна економічна ситуація, девальвація національної валюти у 2010-2018 рр. призвели до зростання середньої заробітної плати в Україні в євро на 11 %, в той час як у Німеччині – на 24 %. Це свідчить про наростання розривів в рівнях оплати праці та зростання ролі даного чинника у формуванні україно-німецького міграційного потоку.

Українці, покидаючи Батьківщину, виконують здебільшого менш оплачувану роботу, а тому середній рівень заробітку німецьких українських мігрантів порівняно невисокий і коливається у межах 35-40 % від заробітку звичайного німецького працівника (рис. 2.16).

Варто відзначити, що в останні роки простежується тенденція до вирівнювання рівнів заробітної плати між мігрантами та місцевими мешканцями, що свідчить про інтелектуалізацію праці українських мігрантів. Так, доходи українських заробітчани зросли практично 65 %, в той час як серед корінних жителів – лише на 35 %. Загалом середній рівень матеріальної винагороди за виконану працю в Німеччині у 2018 р. є у 8 разів вищий ніж в Україні.

Другим важливим індикатором, який відображає реальний стан справ на ринку праці виступає рівень безробіття. Динаміка зміни значень даного показника в обох країнах демонструє спільні тенденції до зменшення. Проте

Україна відстає з швидкістю у два в даному плані. Рівень безробіття в Німеччині на фоні постійного зростання чисельності вакансій – знижується. Навіть в найважчі для країн Європейського Союзу роки 2012-2013 рр., коли рівень безробіття невпинно зростав, у ФРН – продовжував набирати менших значень. Німецька економіка забезпечує існування майже 4,8 млн робочих місць в інших країнах ЄС [136].

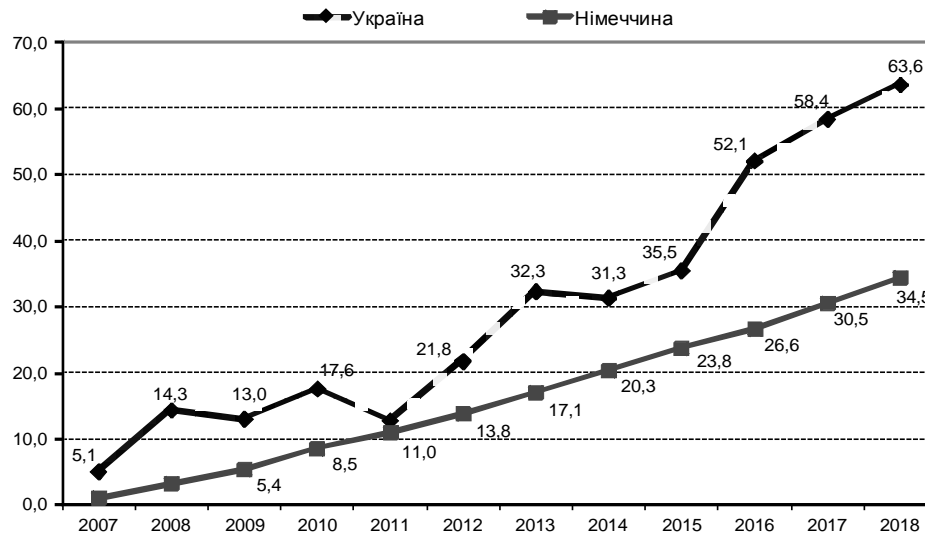

Рис. 2.16. Базові темпи приросту оплати праці серед місцевого населення та українських мігрантів у Німеччині, 2007–2018 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [135]

база = 2006 рік

З однієї сторони, економічне зростання Німеччини при наростаючому дефіциті робочої сили створили сприятливі умови для залучення додаткових людських ресурсів, в тому числі з України. З іншої, низькі соціальні стандарти та рівень життя в Україні в поєднанні з постійною девальвацією національної валюти та зростання цін призвели до активізації еміграційних настроїв в Україні.

Щодо кількості українських мігрантів у Німеччині вітчизняні статистичні відомства не ведуть повний облік даних, необхідних для проведення ґрунтовного аналізу і формулювання комплексних висновків [137]. Доступна інформація також підлягає сумніву, оскільки існують значні розбіжності в кількісній оцінці щодо інтенсивності міграційних процесів та потоків мігрантів.

Так, за інформацією Державної служби статистики України (Держстат) у 2005-2018 рр. на територію ФРН з України виїхало трохи більше 24 тис. осіб [113], тоді як за аналогічними даними німецького статистичного офісу – 129 тис. осіб [138]. Щороку український недооблік емігрантів складає 5-10 тис. осіб. Наголосимо, що у 2016 р. розрив у статистичних даних двох країни досягнув максимальної позначки - 13 тис. осіб (рис. 2.17).

Оскільки неповнота обліку кількості українських мігрантів з боку вітчизняної статистики не дозволяє здійснити достовірний аналіз, спробуємо дати оцінку в розвитку українсько-німецької міграційної системи на основі даних німецької сторони.

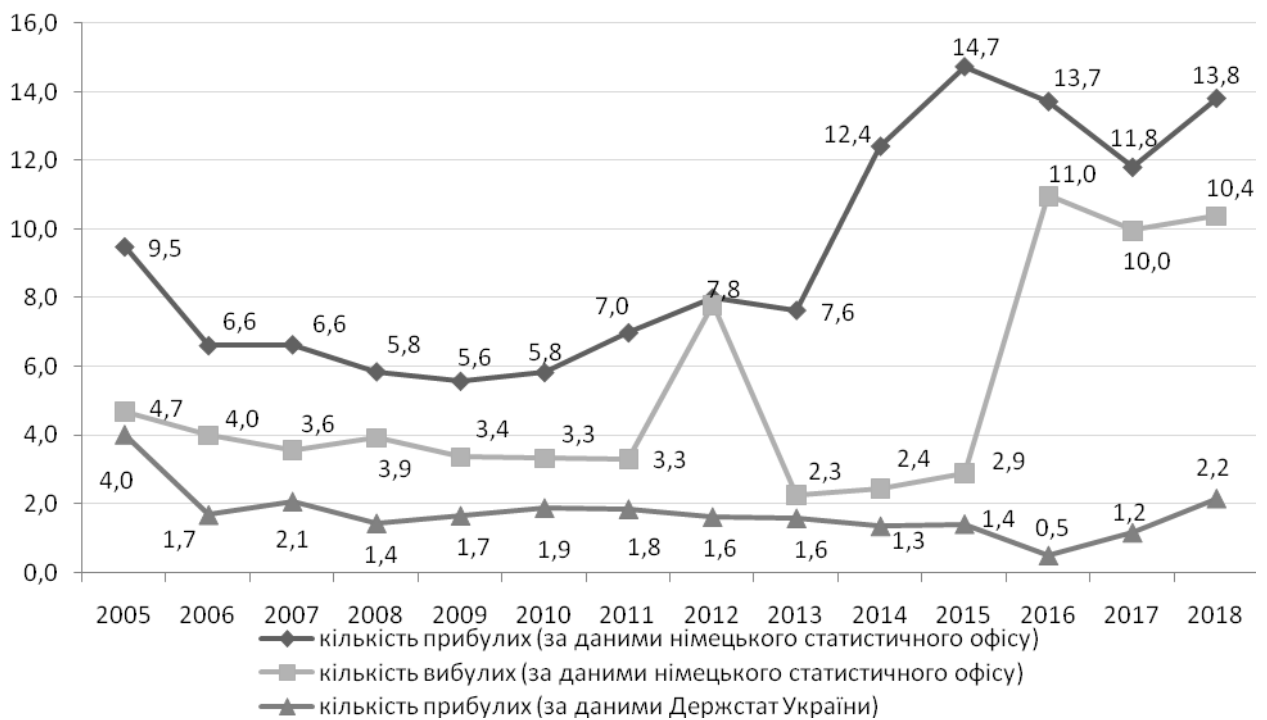

Рис. 2.17. Чисельність прибулих та вибулих українців в Німеччину в 2005–2018 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними [113; 138]

Результати аналізу свідчать, що кількість українців, які офіційно проживають у Німеччині зростає, і у 2018 р. становила 141 тис. осіб (рис. 2.18). Однак, за даними Держстат, чисельність українських громадян, які перебували на консульському обліку в Німеччині протягом 2014-2018 рр., коливалася у межах 105-113 тис. осіб [139], що в середньому на 20-25% менше від даних

німецької статистики. Така різниця в оцінках свідчить про небажання українців реєструвати своє місце офіційного перебування і про недовіру українських громадян до представницьких органів України в Німеччині.

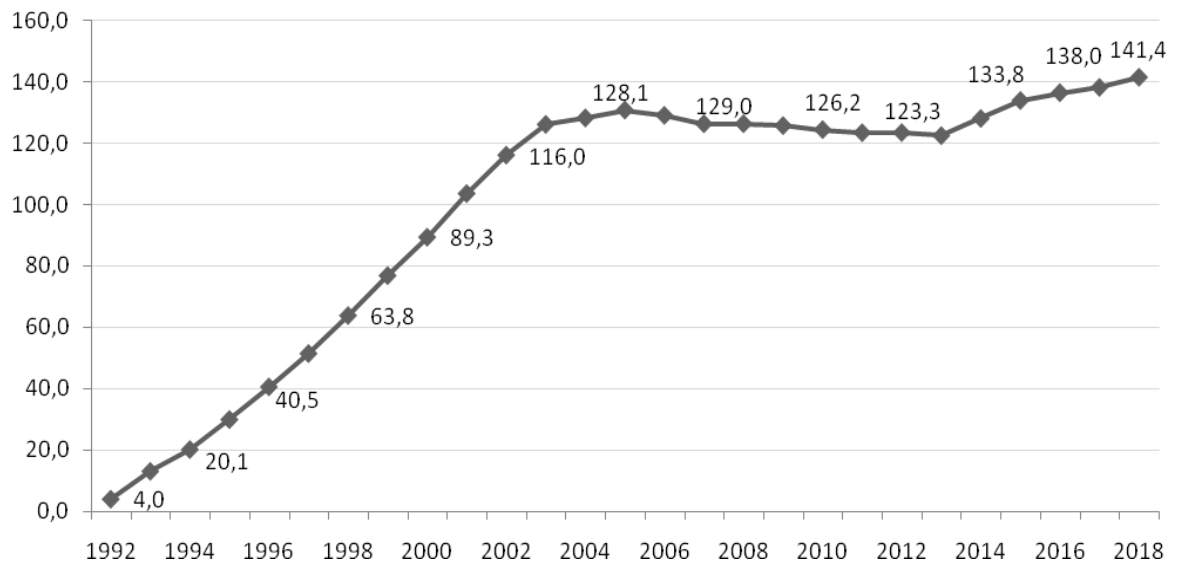

Рис. 2.18. Чисельність українців у Німеччині в 1992–2018 рр., тис. осіб
Джерело: побудовано автором за даними [138]

Загалом можна виокремити дві хвилі сучасної міграції українців до Німеччини [140]. Перша – 1992–2004 рр., друга розпочалась у 2013 р. Особливо швидкі темпи зростання припадали на 1992–2004 рр. (в середньому на 10 тис. осіб щороку), і 2013–2017 рр. (в середньому на 5,5 тис. осіб за рік). Одержані результати аналізу дозволяють висунути гіпотезу, що основними драйверами, які вплинули на активізацію еміграційних настроїв серед українців та сформували інтенсивні міграційні потоки до країн близького зарубіжжя, виступила як соціально-економічна, так і політична ситуація в Україні. У період з 2004 по 2013 рік чисельність українців в Німеччині залишалась практично незмінною.

Поверхневий аналіз дозволив сформулювати тезу про те, що у 2004–2013 рр. кількість українців, які виїжджали з Німеччини, дещо перевищувала чисельність тих, хто прибув. Проте глибше вивчення ситуації дозволило спростувати це припущення. Кількість українців, які прибували до Німеччини, постійно перевищувала чисельність тих, хто вибував. За 2005–2018 рр. на

територію ФРН прибуло 129 тис. осіб, у той час як емігрували 73 тис. українців. Кількість українців зменшувалася не за рахунок імміграції наших співвітчизників, а через прийняття німецького громадянства. За офіційними даними за період 1998–2018 рр. близько 3,5 тис. українських мігрантів за рік змінювали українське громадянство на німецьке [141].

Непоодинокими є випадки, коли виїзд громадян України на постійне місце проживання здійснюється без офіційних звернень до органів влади. Тому українські емігранти, які отримали іноземне громадянство без проходження відповідних процедур в Україні, вважаються і надалі українськими громадянами [139].

Загалом чисельність громади українців та громадян Німеччини з українським етнічним походженням коливалася в межах від 230 тис. осіб у 2006 році до 323 тис. осіб у 2018 році з чіткою тенденцією до зростання в період 2015–2017 рр. (рис. 2.19).

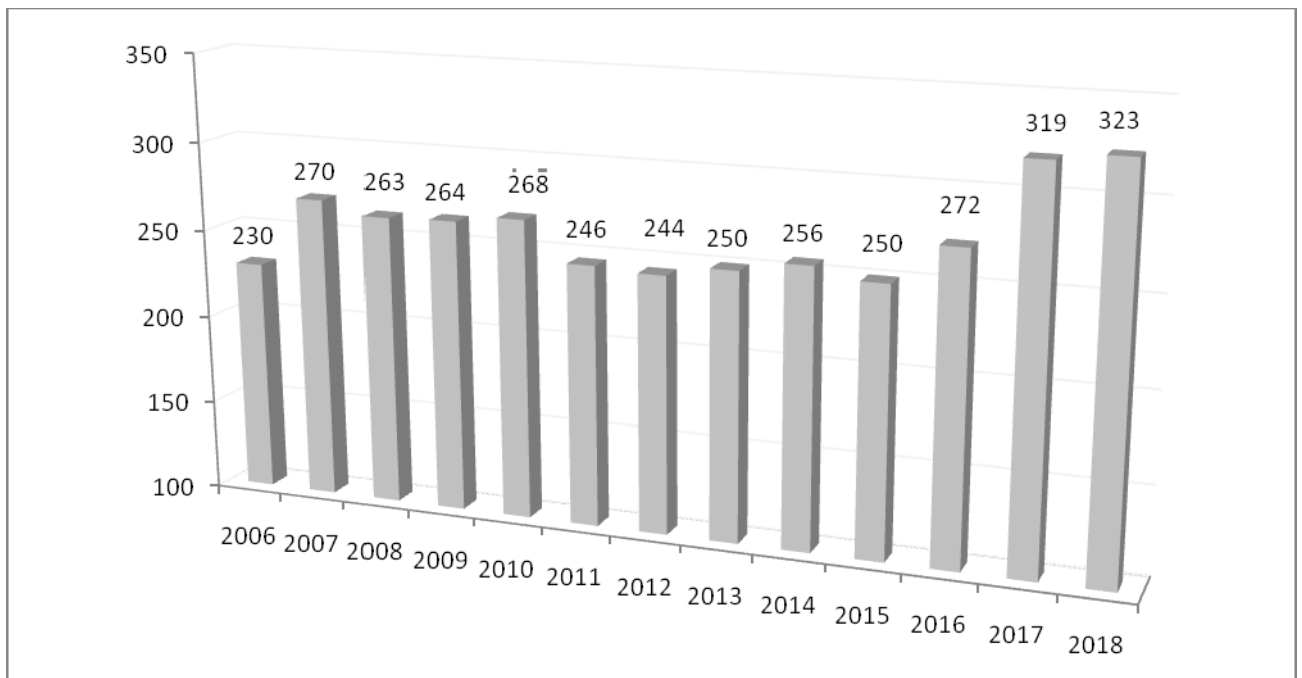

Рис. 2.19. Чисельність етнічних українців у Німеччині, 2006–2018 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними [135]

Результати статистичного аналізу за 2018 р. показали, що близько 60 % жінок і 50 % чоловіків, які проживають на території Німеччини, – це

економічно активне населення віком 25–54 років [142]. Спостерігаються незначні гендерні відмінності. Віковий склад жінок молодший за склад чоловіків, проте частка дітей у віці до 20 років загалом по всій сукупності ледве перевищує 10 % (рис. 2.20). Характерною рисою міграції українців до Німеччини в гендерному плані є зростання ролі жінок, а особливо у репродуктивному віці. Протягом 2005–2018 рр. частка жінок серед українських мігрантів Німеччини зростає з 60 % до 64 %, в той час як чоловіків – зменшилась до 36 %.

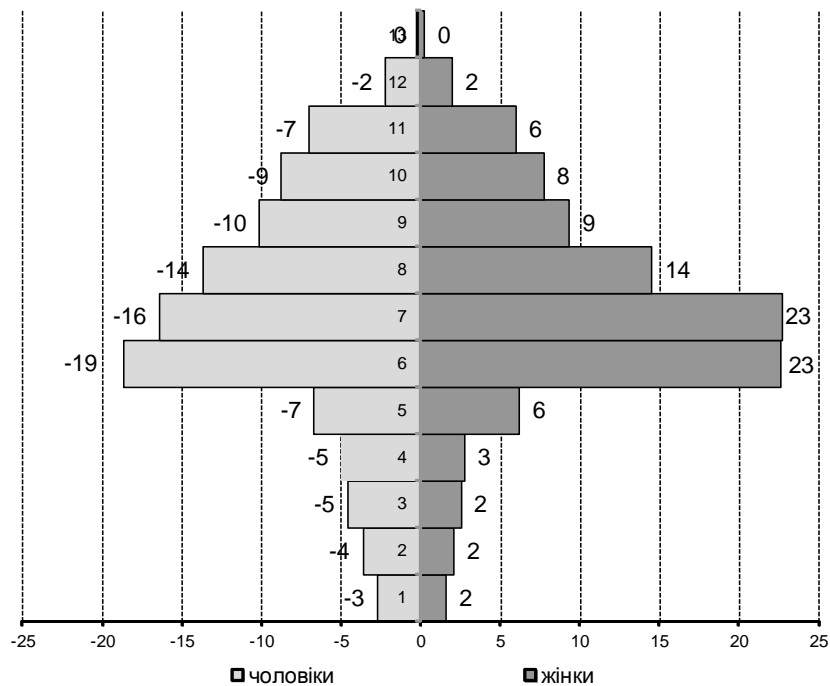

Рис. 2.20. Статеві-вікова структура українців, що проживають на території Німеччини станом на 31 грудня 2018 року, %

Джерело: побудовано автором за даними [138]

Статеві-вікова структура українців Німеччини змінювалась здебільшого під впливом міграційних процесів в бік її омолодження. Так, у 2018 році внаслідок в'їзду українців в Німеччину кількість осіб у всіх вікових групах зростала, причому найактивніше у студентському та молодому працездатному віці від 20 до 44 років – на 8,7 тис. осіб, менш активно у до працездатному віці і найменш – у віці старшому за працездатний (рис. 2.21). Рівень імміграції

українців з території ФРН порівняно був незначним і суттєво не вплинув на статеву-вікову структуру.

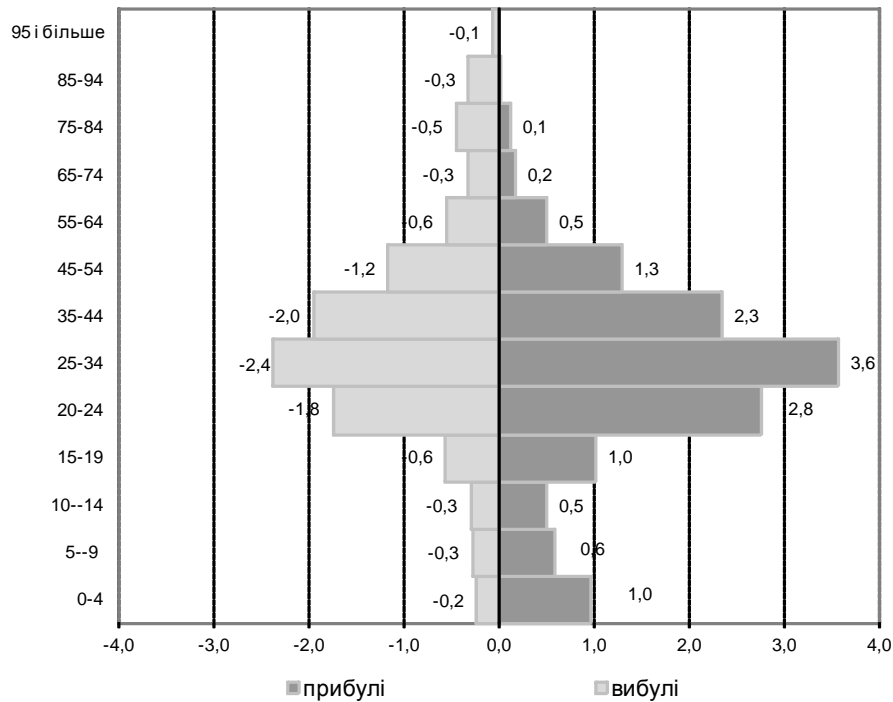

Рис. 2.21. Вікова структура українців, що емігрували на територію Німеччини і виїхали з неї, 2018 р., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними [138]

Важливим завданням при дослідженні українсько-німецького вектору міграційної активності населення є встановлення мети міграції. Складність такого аналізу полягає в тому, що міграційне законодавство в Німеччині за останні роки неодноразово змінювалося, а класифікація мети прибуття іноземних громадян на територію ФРН часто коригувалася та уточнювалася. Тому такі показники не є компаративними в динаміці. Структурний аналіз мети еміграції українців у Німеччину станом на кінець 2018 р. наведено на рис. 2.22.

Основною метою еміграції близько 50 % українців є сімейні причини, а у 20 % – навчання чи робота. Через зміну місця праці переїжджають на територію Німеччини більше чоловіків, у той час як по сімейних причинах і на навчання – здебільшого жінки.

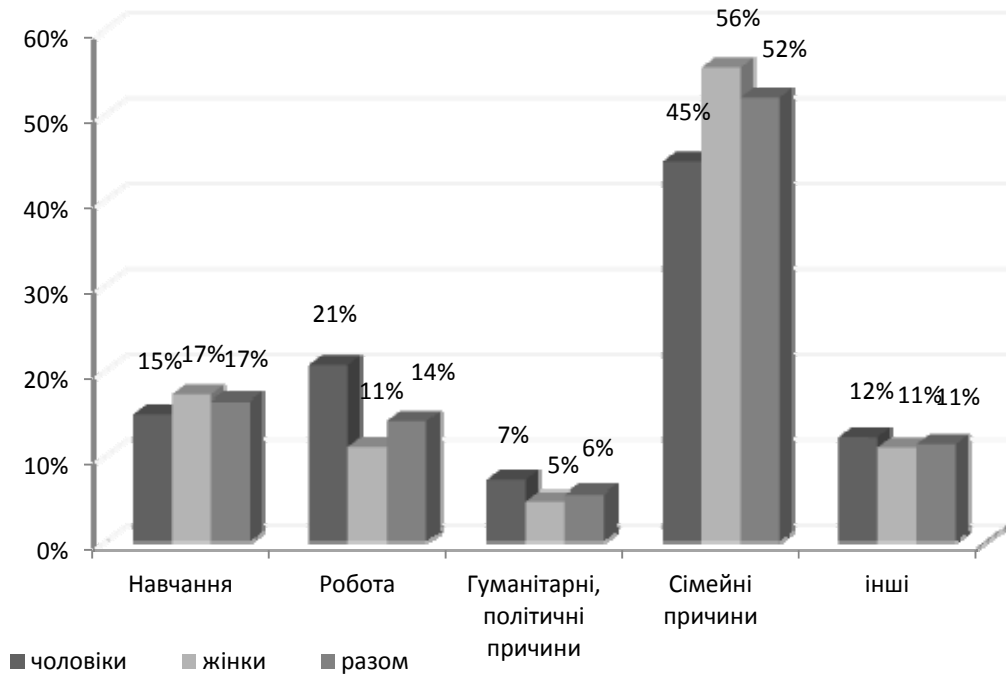

Рис. 2.22. Розподіл українців, які проживають у Німеччині за причиною перебування, 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними [138]

Загалом, згідно даних німецького статичного офісу в 2018–2019 навчальному році у закладах вищої освіти ФРН на денній формі навчалось – 9171 громадянин України, в 2017–2018 р. – 9388 осіб, в 2016–2017 роках – 9638 осіб (рис. 2.23). У динаміці кількість студентів з України в 2009–2019 рр. залишалась практично незмінною і коливалась в межах 8,8–9,5 тис. осіб. В гендерному плані дві третини студентів – дівчата і лише одна третя – хлопці. В трійку найпопулярніших спеціальностей серед українських студентів ФРН в 2018–2019 навчальному році входять: право, економіка та соціальні науки – 38 %, технічні науки – 25 % та інші гуманітарні – 16 %. До активізації освітньої міграції з України до Польщі Німеччина була лідером серед країн (за винятком Росії) за кількістю українських студентів, що свідчить про популярність Німеччини не лише з точки зору працевлаштування, але й навчання.

Українські студенти в загальній структурі іноземних студентів Німеччини займають доволі невелику частку – 2,5 %, впродовж досліджуваного періоду присутність українських студентів у загальній структурі освітньої міграції дещо

зменшилась. В основному це відбувалось через зростання обсягів студентської міграції до Німеччини з інших країн.

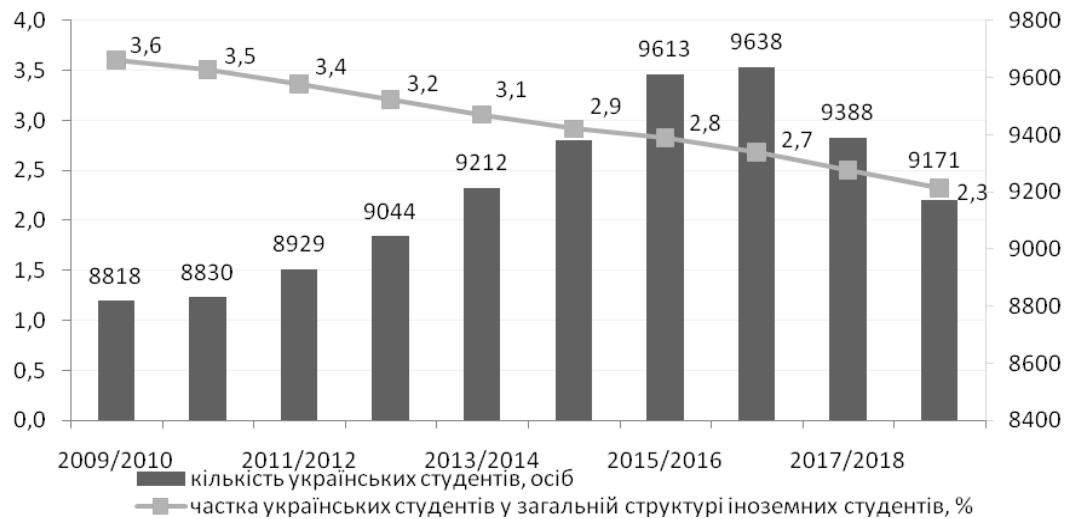

Рис. 2.23. Освітня міграція з України до Німеччини: кількість українських студентів та їх частка в загальній структурі іноземних студентів Німеччини, 2009–2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [143]

Необхідною умовою оцінювання українсько-німецького вектору міграційної активності населення є побудова територіально-географічного зрізу міграційних процесів. Інтенсивні територіальні переміщення спричинюють зміну не лише статево-вікового розподілу населення, але й поселенської структури країни, створюючи pull-push (притягання-виштовхування) центри людських ресурсів. Такі центри формують архітектуру міграційних систем, у т. ч. України-Німеччини.

У територіальному зрізі станом на 1 січня 2019 року найбільша кількість українців проживає в південних і східних землях Німеччини, а саме у столиці Німеччини, м. Берліні – 324 українці на 100 тис. населення, Мекленбурзі-Передній Померанії – 242, містах-державах Гамбурзі та Бремені, Баварії – 219, 213 і 206 українців на 100 тис. населення відповідно. На цих територіях проживає близько 60% громадян України (рис. 2.24). Найменш привабливими для переселенців з України виступають землі Тюрингії та Шлезвіг-Гольштайн – лише 108 та 121 особи на 100 тис. населення.

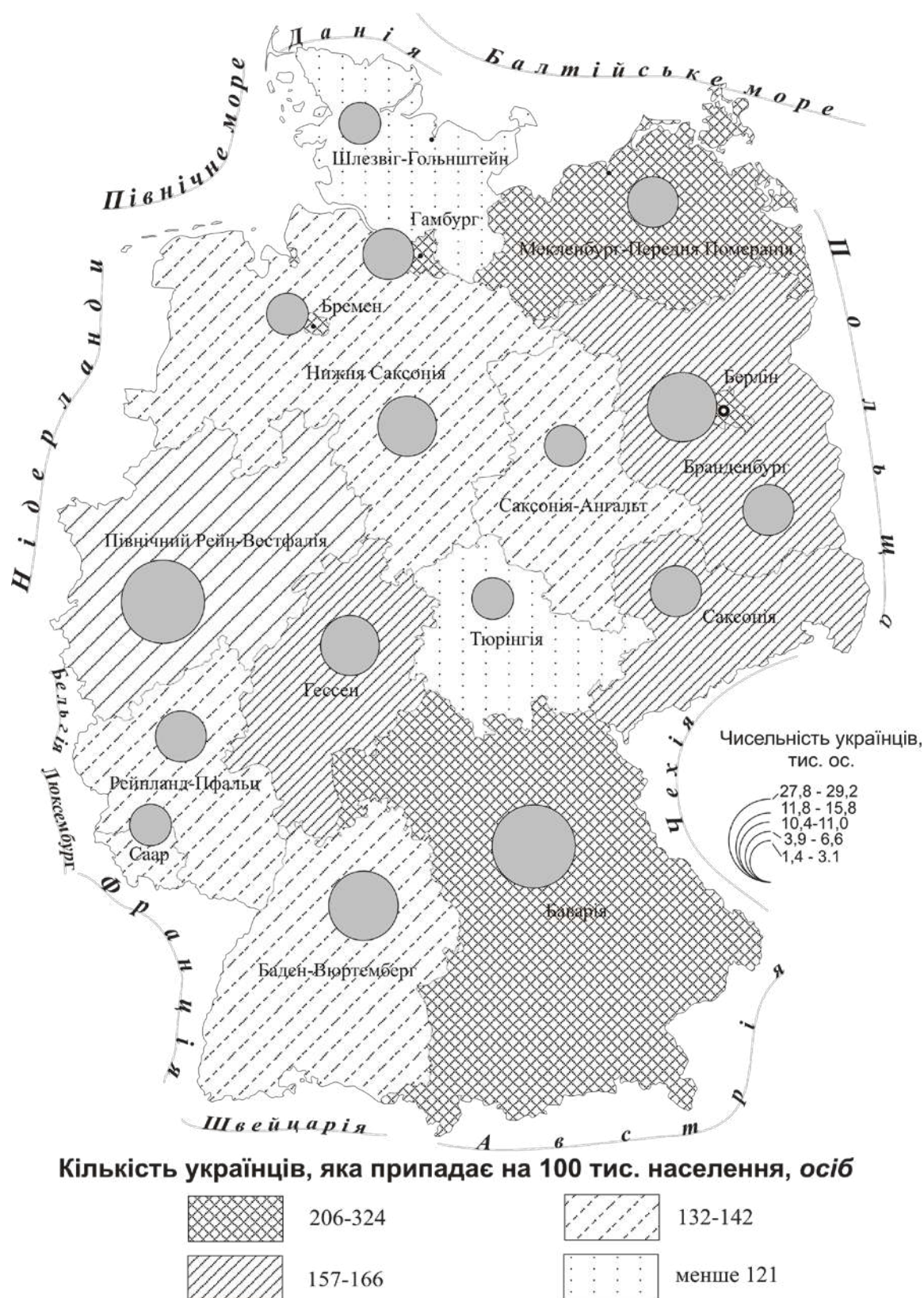

Рис. 2.24. Кількість українців, що припадають на 100 тис. населення в розрізі земель Німеччини, 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними [138]

Для визначення особливостей демографічного відтворення ТМС важливу роль відіграє інформація щодо територіального розселення мігрантів в розрізі їх статі. У гендерному плані щільність проживання українських жінок у всіх федеральних землях в середньому на 75% вища за чоловічу. Для прикладу, у Баварії станом на 1 січня 2019 року на кожні 100 тис. населення припадало 135 жінок вихідців з України, тоді як на чоловіків – лише 78 осіб, в м. Берлін – 203 жінки та 120 чоловіків відповідно (рис. 2.25).

Нерівномірна густота щільності проживання українців в розрізі федеральних земель Німеччини тісно пов'язана, як з історичними чинниками і мережевими зв'язками між мігрантами, які формувались на протязі останніх десятиліть, так і з поточною ситуацією на ринку праці в різних частинах країни. Зважаючи на тезу, що формування ТМС тісно пов'язане з місцем працевлаштування її учасників, а процес міграції населення з України до Німеччини носить в основному трудовий характер, стає зрозумілим, що зниження рівня безробіття та зростання потреби в кадрах в окремих федеральних землях Німеччини, є одним з основних факторів притягування людських ресурсів та капіталу.

Використання картографічного способу представлення даних дає підстави стверджувати про наявність щільного прямого кореляційного зв'язку між показниками зайнятості населення та чисельності українців у розрізі федеральних земель. Найнижчий рівень безробіття у спостережуваному періоді спостерігається у південних федеральних землях, в той час як найвищий у східних: Саксонії, Бранденбурзі (рис. 2.26). Значну присутність українців у Мекленбурзі Передній-Померанії можна пояснити впливом історичного фактору, так як ця територія у повоєнний час економічними та господарськими зв'язками була тісно пов'язана з Радянським Союзом.

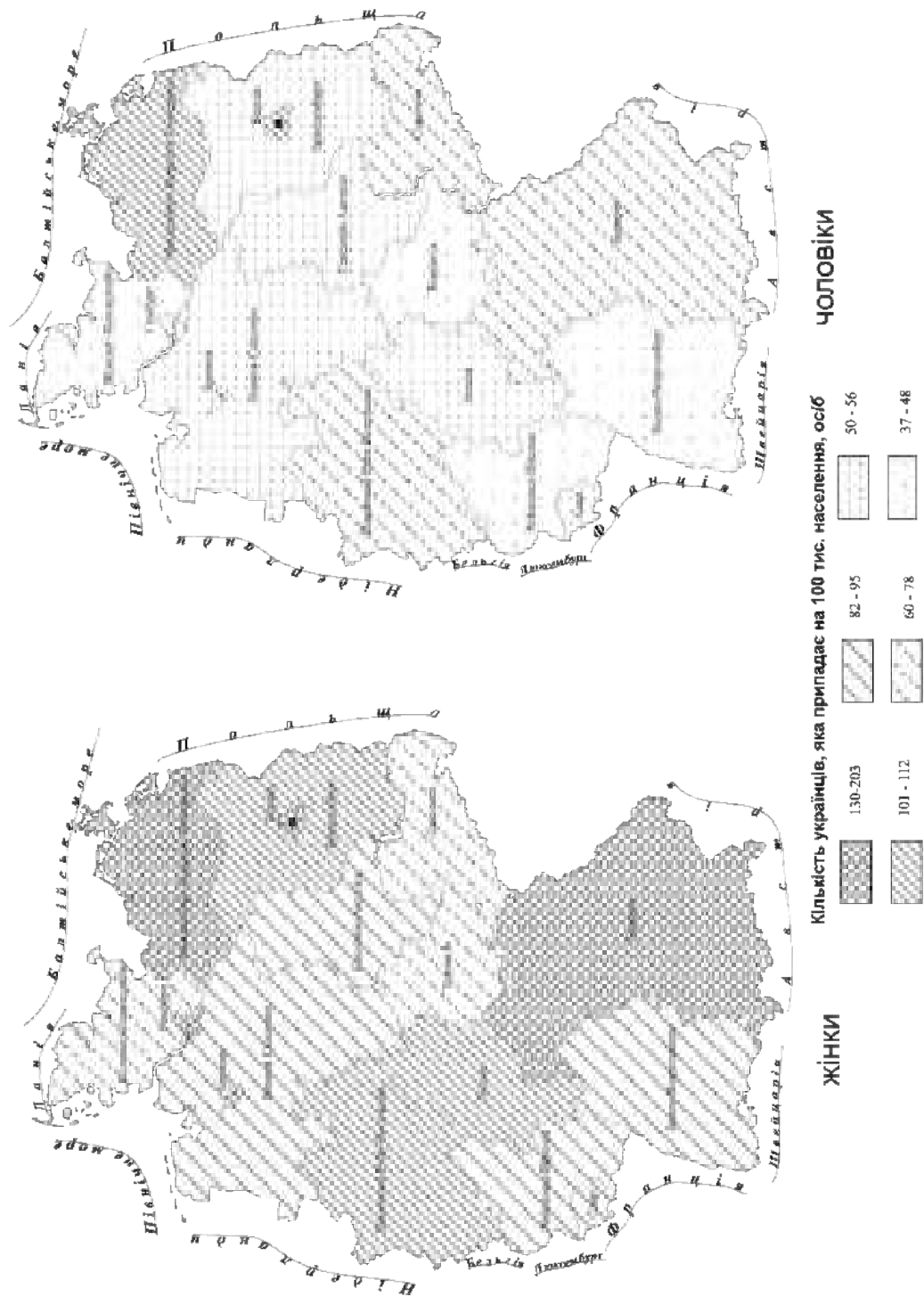

Рис. 2.25. Кількість українців, що припадають на 100 тис. населення в розрізі земель Німеччини, 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними [138]

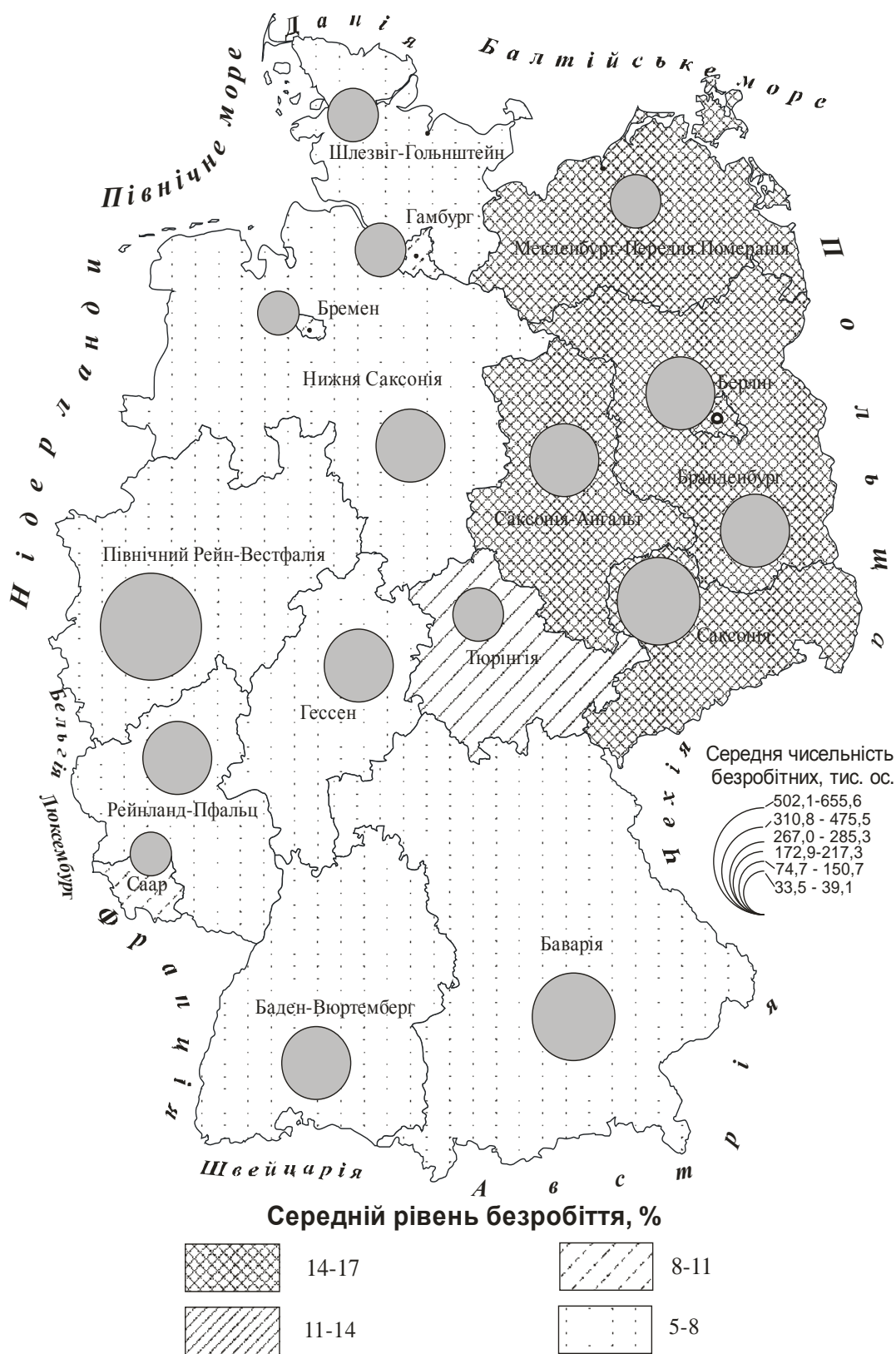

Рис. 2.26. Середній рівень безробіття та чисельність безробітних в Німеччині в розрізі федеральних , 2011-2018 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [145]

Функціонування УНТМС передбачає формування стійких міграційних потоків, як з України до Німеччини, так і в зворотному напрямку. На відміну від україно-німецького переселенського потоку, міграція німців в Україну носить несистемний характер, а її кількісні обсяги – доволі мізерні. За даними Всеукраїнського перепису населення станом на 2001 рік в Україні проживало близько 33 тис. німців. Середня густина проживання становила 69 осіб на 100 тис. населення [144].

У територіальному розрізі можна виділити два райони більш щільного проживання представників німецької національності в Україні: західний та південно-східний. Так, у Закарпатській області спостерігалася найвища концентрація німців – 284 особи на 100 тис. населення, а у південно-східній частині України (Дніпропетровська, Херсонська, Запорізька, Одеська області та Автономна республіка Крим) – близько 110 осіб на 100 тис. населення.

За даними державної служби статистики України з Німеччини до України впродовж 2010-2017 рр. переїхало на постійне місце проживання трохи більше 3 тис. осіб, з яких близько 40% припадає на українців і 1,6 тис. – на вихідців з країн Європи, в тому числі і Німеччини. В той час як за аналогічний період часу, виїхало з України до Німеччини більше в 27 разів або 81 тис. осіб [113]. Такий стан справ, ще раз дозволяє підтвердити тезу, що міграційні потоки в УНТМС деформовані в бік Німеччини, а з Німеччини до України відбувається міграція не так людських ресурсів, як переміщення капіталу, залучення інвестицій, грошових переказів мігрантів, які в свою чергу відображають головні результати функціонування УНТМС.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати соціально-демографічний профіль пересічного українця-мігранта в Німеччині. Це важливо для того, аби в осмислити основні мотиви, що впливають на стимуляцію еміграційних настроїв у громадян України та виокремити можливі проблеми, з якими вони стикаються за кордоном.

Посилення інтенсивності міграційних процесів в їх якісному зрізі між двома країнами може мати позитивні наслідки для України у вигляді нових інвестицій, збільшення товарообороту, трансферу знань. Головне завдання держави – використати інтелектуально-виробничий потенціал україно-німецької територіальної міграційної системи для примноження національного багатства України.

2.3. Комплексна оцінка факторів та ефектів функціонування україно-німецької територіальної міграційної системи

Передумови формування територіальних міграційних систем, зокрема українсько-німецької, визначаються впливом як факторів виштовхування з країни, так і факторів притягування до певної ТМС [146]. На сучасному етапі розвитку України метою більшості міграційних процесів є пошук нового місця праці. На макроекономічному рівні міграція населення розглядається як вагомий елемент функціонування ринку праці. Звідси випливає, що між міграцією та ринком праці є двосторонній зв'язок, суть якого полягає, що регіональні ринки праці визначають напрями міграції, а переміщення людей впливають на їхній стан [147].

Поруч з економічними чинниками міграції (розмір заробітної плати, рівень цін в країні, якість життя населення, наявність робочих місць, стабільність та розвиток економіки) виділяють соціально-культурологічні, екологічні (низький рівень радіації, сприятлива екологічна ситуація, розвиток природних ресурсів та рекреації), політичні (стабільність політичної системи, розвиток демократії, відсутність корупції та воєнних конфліктів) чинники тощо. В умовах формування ТМС варто враховувати історичний фактор. Для УНТМС він став одним із визначальних індикаторів сприяння інтенсифікації міграційних процесів, що в свою чергу полегшило поглинання та швидкої адаптації переселенців в україно-німецькому міграційному каналі. Проте

наявність саме економічних розривів у розвитку окремих регіонів призводять до запуску трансформаційних процесів у регіонах та формування різних рівнів і форм міграційних систем.

Основним показником, який характеризує стан економічного розвитку та допомагає визначити рівень міграційної атрактивності країни для потенційних мігрантів, є *індекс міграційної привабливості*, який розраховується як відношення частки ВВП країни в світовому ВВП до частки його населення в загальній чисельності мешканців Землі [148].

Так, за 1996–2018 рр. значення індексу міграційної привабливості в Україні було менше 1 (рис. 2.27), що свідчить про низький економічний розвиток держави, неефективне використання потенціалу людських ресурсів через низьку продуктивність праці та наявність великого імміграційного потенціалу серед постійного населення. Індекс у періоди економічних потрясінь, у кін. 90-х років ХХ ст., 2009 р. та 2015 р. зменшувався, а в проміжку порівняно стабільної економічної ситуації досягав свого максимуму.

Рис. 2.27. Індекс міграційної привабливості України, 1996-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

У Німеччині значення індексу міграційної привабливості у 15–16 разів були вищі, ніж в Україні (рис. 2.28). Це свідчить про значний дефіцит робочої сили на німецькому ринку праці.

Оцінити потребу в додатковій робочій силі на рівні окремих федеральних земель та областей у Німеччині можна за допомогою індексу регіональної

міграційної привабливості (ІРМП). На основі методики обчислення індексу міграційної привабливості країни [149, с. 296], замінивши показник чисельності населення на кількість економічно активного населення (оскільки категорія економічно активного населення, в основному, є учасником створення валового регіонального продукту).

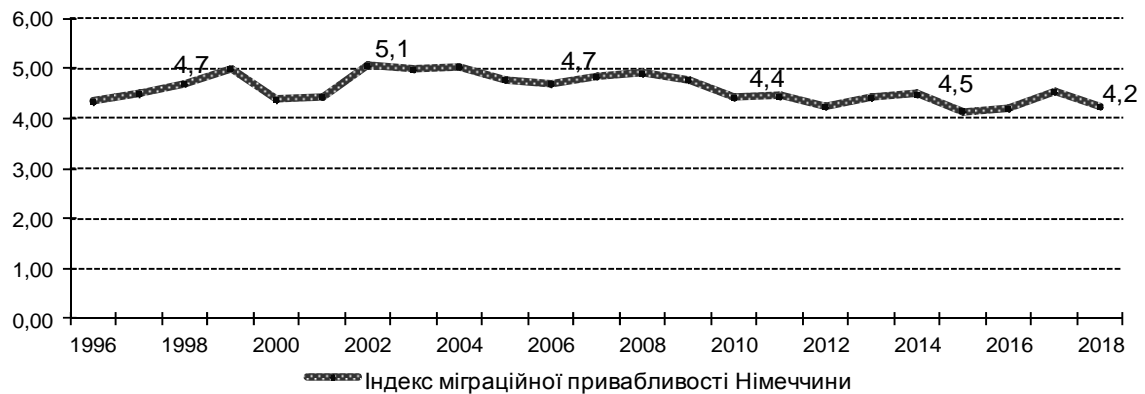

Рис. 2.28. Індекс міграційної привабливості Німеччини, 1996–2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Результати розрахунку ІРМП земель Німеччини та областей України представлені на рис. 2.29, 2.30 та додатках И, К. У 1991–2018 рр. у Німеччині найпривабливішими центрами для мігрантів, а також тими, що мають потребу в додатковій робочій силі, були великі міста-держави Гамбург, Бремен. Їхній індекс міграційної привабливості істотно вирізнявся серед інших земель ФРН. До привабливих міграційних регіонів теж входять землі: Баварія, Баден-Вюртемберг та Гессен.

Статистична інформація про територіальний розподіл іноземців-мігрантів у Німеччині (рис. 2.9) підтверджує отримані результати, оскільки максимальне значення ІРМП припадає на місця з найбільш щільним проживанням чужоземців.

Кластеруємо регіони України та землі Німеччини відповідно до отриманих значень ІРМП у 1991–2018 рр. Пропонуємо виділити три кластери

регіонів, привабливих для мігрантів (табл. 2.7). У межах другого кластеру нами виокремлено ще дві додаткові групи регіонів.

1. Привабливі для мігрантів ($IPMP > 1$);
2. Непривабливі для мігрантів ($IPMP < 1$);

Змінно привабливі (за досліджуваний період значення індексу коливалося).

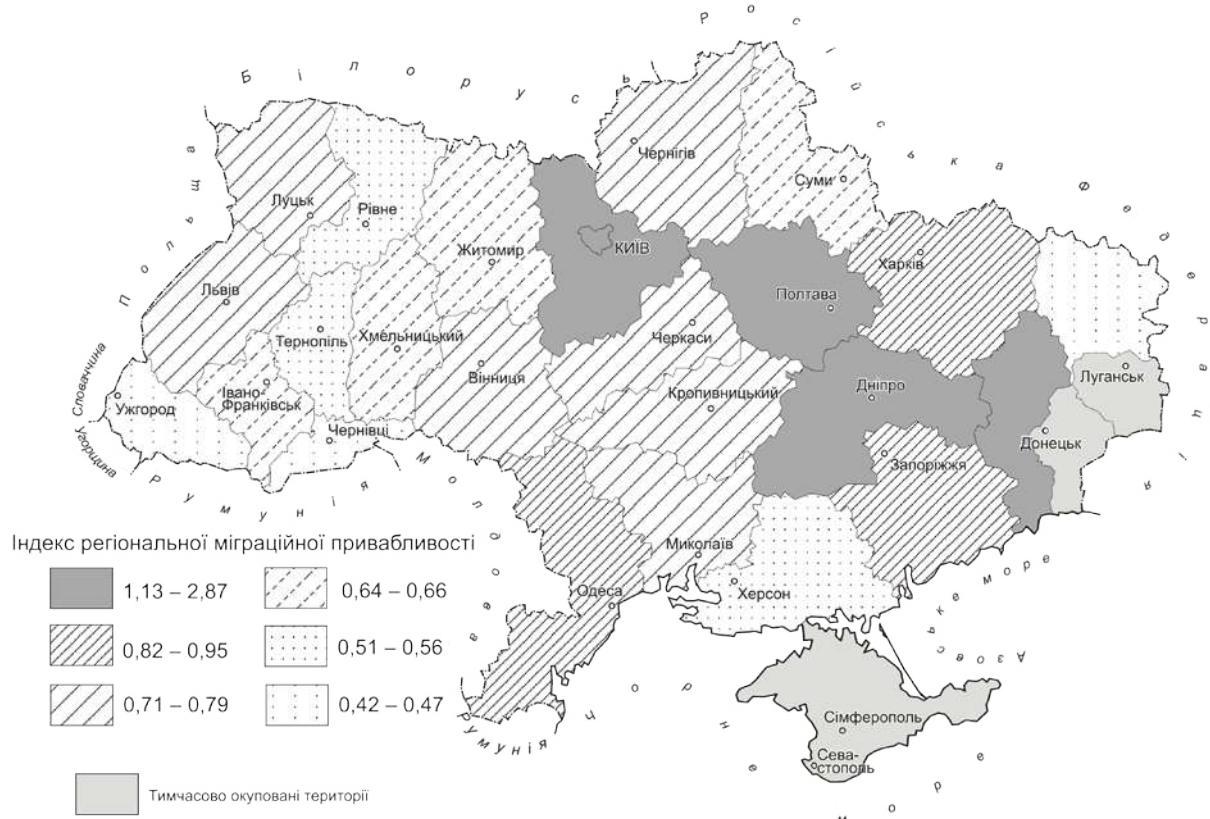

Рис. 2.29. Індекс регіональної міграційної привабливості регіонів України, 2018 р.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Порівняльний аналіз ІРМП у розрізі двох країн підтвердив тезу про компліментарність міграції України та Німеччини. Дві третини регіонів України (16 областей) абсолютно непривабливі для потенційних мігрантів (табл. 2.7). Для них притаманний надлишок робочої сили та високий рівень еміграційного потенціалу населення, який при сприятливих економічних обставинах може перерости з етапу «ідеї» до «дії» та сформувати вплив економічно активного населення за межі регіону.

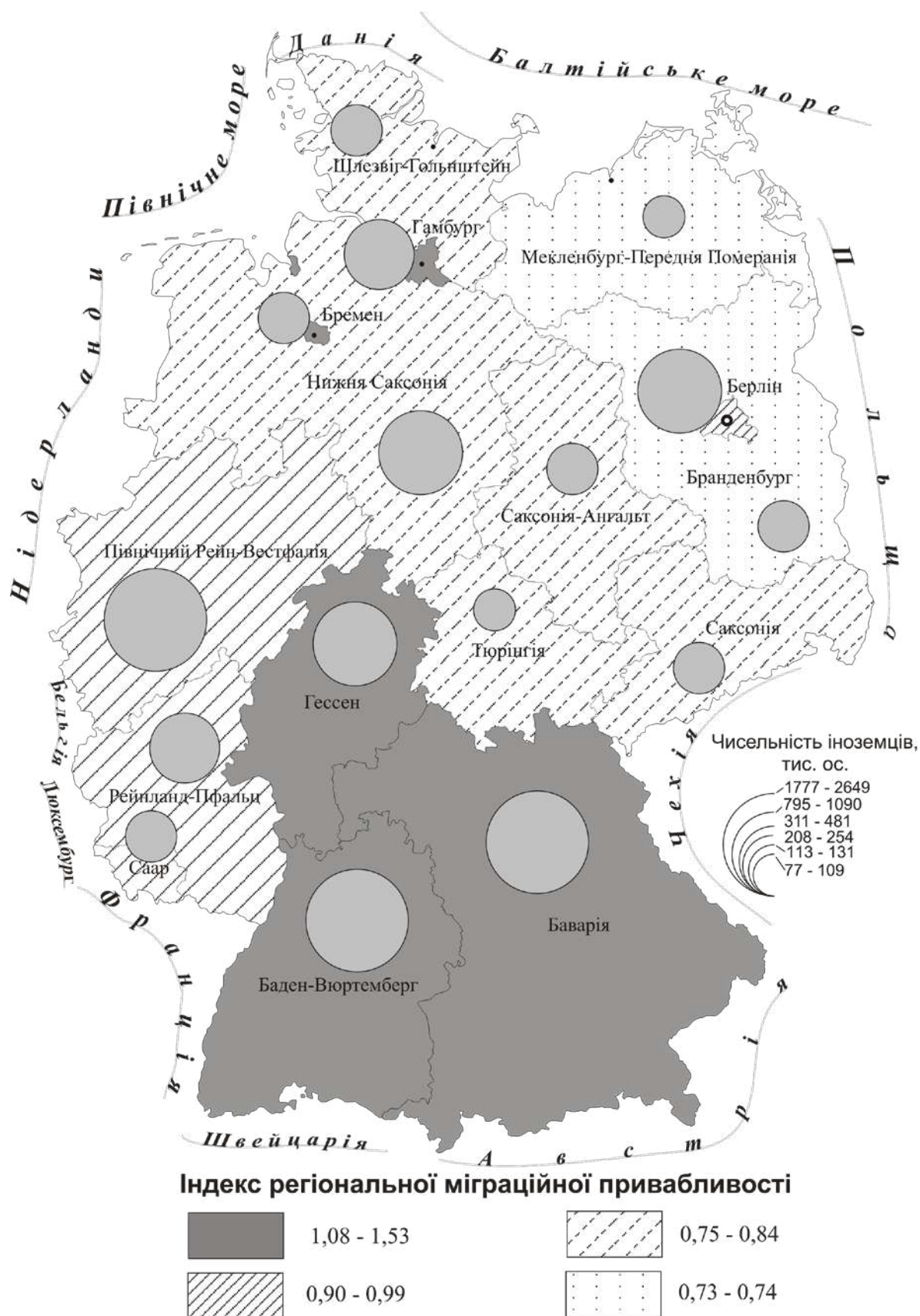

Рис. 2.30. Індекс регіональної міграційної привабливості федеральних земель Німеччини, 2018 р.

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Дефіцит працездатного населення спостерігається лише у м. Київ, яке за рівнем міграційної привабливості майже у три рази випереджає інші регіони. Київська, Дніпропетровська та Полтавська області є основними центрами притягання людських ресурсів в українській міграційній системі [150].

Таблиця 2.7

Кластерування регіонів Німеччини та України згідно індексу регіональної міграційної привабливості

Кластери		Регіони	Кількість регіонів у кластері	Діапазон зміни показника
Кластер 1: Привабливі для мігрантів		Гамбург, Бремен, Гессен, Баварія, Баден-Вюртемберг	5	>1
		м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Полтавська область	4	
Кластер 2: Непривабливі для мігрантів	Менш непривабливі	Берлін, Нижня Саксонія, Рейнланд-Пфальц, Шлезвіг-Гольштайн	4	0,8-1
		Запорізька, Харківська, Одеська, область	4	
	Критично непривабливі	Бранденбург, Мекленбург-Передня Померанія, Тюрингія, Саксонія-Ангальт, Саксонія	5	≤0,8
		Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	16	
Кластер 3: Змінна привабливість		Саар, Північна Рейн-Вестфалія,	2	
		Луганська, Донецька область	2	

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Зауважимо, що до третього кластеру увійшли регіони зі змінною міграційною привабливістю, у т.ч. і Донецька та Луганська області, які володіли значними природними ресурсами та індустріальними можливостями з великим попитом на робочу силу. Проте загострення військово-політичного конфлікту на Сході України у 2014 р. спричинило закриття та ліквідацію

багатьох підприємств, а також виникли загрози для безпеки життя та здоров'я мирного населення. Ця ситуація і стала причиною зменшення рівня міграційної привабливості регіону.

Отримані результати дозволили побудувати міграційну архітектуру регіонів України та Німеччини з конкретними економічними центрами притягання людських ресурсів і засвідчили, що основними мотивами, які зумовлюють міграцію населення, є перш за все, економічні причини. Серед них, найвагомим при оцінці привабливості країн виступають регіональні ринки праці [151]. Саме вони формують напрями міграційних потоків, які є регуляторами інтенсивності міграції населення і головною умовою формування територіальних міграційних систем.

З метою більш детального визначення взаємозв'язків між окремими соціально-економічними показниками розвитку Німеччини і України та інтенсивністю міграційних процесів у межах ТМС проведено кореляційний аналіз (табл. 2.8).

Отримані часткові коефіцієнти кореляції підтвердили тезу домінування економічних причин міграції населення з України до Німеччини.

Головними стимуляторами розвитку україно-німецьких міграційних потоків виступають полярні значення показників зайнятості та оплати праці в обох країнах. Можна стверджувати, що зі зростанням їх різниці, рівень інтенсивності міграційних потоків у межах ТМС буде зростати. Зростання ВВП у розрахунку на одну зайняту особу в Німеччині та середнього рівня доходів працевлаштованого населення, зменшення рівня безробіття та інфляції, збільшення розривів у доходах населення України та Німеччини спричиняють посилення міграційних процесів населення. Зростання рівня безробіття та середньорічних цін на споживчі товари в Україні посилюють міграційні прагнення населення.

Коефіцієнт інтенсивності вибуття українців з Німеччини пояснити економічними факторами неможливо. Жоден з показників, які стимулюють

процес міграції до ФРН, не корелює з рівнем рееміграції. Міграційні потоки у системі «Німеччина-Україна» є випадковими і мають несистемний характер.

Функціонування УНТМС, як будь якого системного явища, призводить до виникнення певних наслідків і ефектів, які виражаються у вигляді демографічних, економічних, соціальних, політичних переваг або втрат для країни-реципієнта (Німеччини) і країни-донора (України).

Таблиця 2.8

Оцінка зв'язку між соціально-економічними факторами та показниками міграції населення України до Німеччини (кореляційний аналіз)

Фактор \ Результат	Коефіцієнт інтенсивності прибуття	Коефіцієнт інтенсивності вибуття	Брутто-коефіцієнт інтенсивності механічного руху	Нетто-коефіцієнт інтенсивності механічного руху	Чисельність українців у розрахунку на одного корінного німця	Коефіцієнт чистої міграції
Індекс інфляції у Німеччині	-0,51	0,34	0,02	-0,42	-0,41	-0,58
Рівень безробіття у Німеччині, %	-0,73	-0,03	-0,49	-0,57	-0,66	-0,62
Рівень безробіття серед українських мігрантів Німеччини, %	-0,68	-0,04	-0,48	-0,49	-0,58	-0,57
Середній рівень доходів населення, грн	0,83	-0,01	0,63	0,93	0,96	0,73
Середній рівень доходів зайнятих українців у Німеччині, грн	0,81	0,00	0,66	0,92	0,96	0,70
ВВП у розрахунку на одну зайняту особу в Німеччині, млрд дол.	0,84	-0,02	0,63	0,93	0,96	0,73
Індекс інфляції в Україні	0,57	-0,38	0,07	0,51	0,44	0,66
Рівень безробіття в Україні, %	0,64	-0,14	0,44	0,62	0,65	0,61
Особиста економічна вигода від міграції мігрантів	0,81	-0,01	0,65	0,93	0,97	0,71
Співвідношення доходів українців в Україні та Німеччині	0,68	-0,22	0,30	0,83	0,79	0,68
Співвідношення доходів населення в Україні та Німеччині	0,57	-0,26	0,09	0,70	0,63	0,61
Співвідношення рівня безробіття в Україні та Німеччині	0,82	0,00	0,60	0,80	0,86	0,71

Джерело: побудовано автором

Головними демографічними наслідками функціонування УНТМС можна вважати кількісне зростання чисельності етнічного складу української громади у Німеччині до 323 тис. осіб у 2018 р., при відносно незмінній кількості німців в Україні, омолодження вікової структури новоприбулими переселенцями загальної вікової структури населення Німеччини. Результати аналізу демографічної статистики Німеччини показали, що мігранти істотно впливають на зростання значення показників народжуваності ФРН.

Природа української міграції до Німеччини носить в основному економічний характер, а бажана мета переселення – у багатьох випадках передбачає отримання вигідного місця праці, максимізації доходів та суспільної економічної вигоди від акту міграції. Доходи та заробітна плата є головними чинниками міграційних установок населення.

Великі розриви в рівнях доходів у УНТМС є однією з головних економічних причин інтенсифікації процесу міграції саме населення України до Німеччини. Наслідком функціонування УНТМС є покращення економічної ситуації осіб-переселенців та сімей трудових мігрантів через зростання обсягів грошових переказів. Така форма міграційного капіталу є *інвестиційним ресурсом, який зазвичай, отримує пасивні (споживацькі) цілі використання*.

Україна є країною-реципієнтом транскордонних переказів. У 2017 р. сума коштів, отриманих Україною через міжнародну систему переказу коштів, у 8 разів перевищувала суму коштів, відправлених за її межі [152]. За даними НБУ у 2015–2017 рр. в Україну з Німеччини здійснено грошових переказів на суму майже 900 млн дол. США [139]. Заощадження німецьких мігрантів українського походження можуть виступати одним з способів інвестування у збереження економічного добробуту власних сімей та родичів, а також здобуття інтелектуального капіталу.

Одночасно із зростанням грошових переказів мігрантів економічними наслідками розвитку УНТМС та євроінтеграційних прагнень України є процес міграції капіталу. Міграція праці та підприємницького хисту сприяє

переміщенню матеріальних ресурсів (капітал). Потоки інвестицій рухаються у протилежний від потоків трудових мігрантів бік, а саме: від багатих на капітал країн до бідних [58, с.18].

Порівняно низький рівень економічного розвитку України на фоні високих значень показників безробіття, низького рівня оплати праці створив сприятливі умови для міграції німецького капіталу та інвестицій у розвиток нових підприємств та установ, а відтак, у створення нових робочих місць на українському ринку праці [153].

Капіталізація іноземних інвестицій відіграє значну роль в економічному розвитку будь-якої держави незалежно від рівня її розвитку та сприяє економічному зростанню приймаючої економіки на основі ефективнішого використання національних ресурсів [154].

Станом на 1 січня 2020 р. Німеччина інвестувала в економіку України 1843,1 млн дол. США, що складає 4,9 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку України. У 2018 р. кумулятивний обсяг прямих інвестицій з Німеччини в економіку України становив 1792,6 млн дол. США. За цим показником Німеччина посіла п'яте місце серед основних країн-інвесторів України. Протягом 2017 р. обсяг німецького капіталу зріс на 194,4 млн дол. США [155]. Аналіз показників прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку України з Німеччини, та частки даної країни у загальній структурі всіх капіталовкладень за 2002-2020 рр. дозволив простежити динаміку розвитку інвестиційних стосунків та економічної співпраці між Україною та Німеччиною (рис. 2.31).

Період 2002–2014 рр. можна вважати найбільш сприятливим в інвестиційному плані. Порівняно стабільна економічна ситуація в Україні в поєднанні з політичним курсом та проведення реформ сприяли створенню комфортних умов для капіталовкладень з Німеччини. Кількість залучених німецьких інвестицій у 2006–2013 рр. у середньому становила 5,8 млрд дол. США щорічно, а найвищі значення були у 2010 р. (6,6 млрд дол. США).

Загострення політичної ситуації в Україні в листопаді 2013 р., початок війни на Донбасі та анексія Криму Російською Федерацією стали причинами зменшення кількості потенційних інвесторів, унеможливили реалізацією деяких уже існуючих інвестиційних проектів. У 2015–2018 рр. обсяги капіталовкладень зменшились на дві третини і лише в 2018 р. почали незначно зростати.

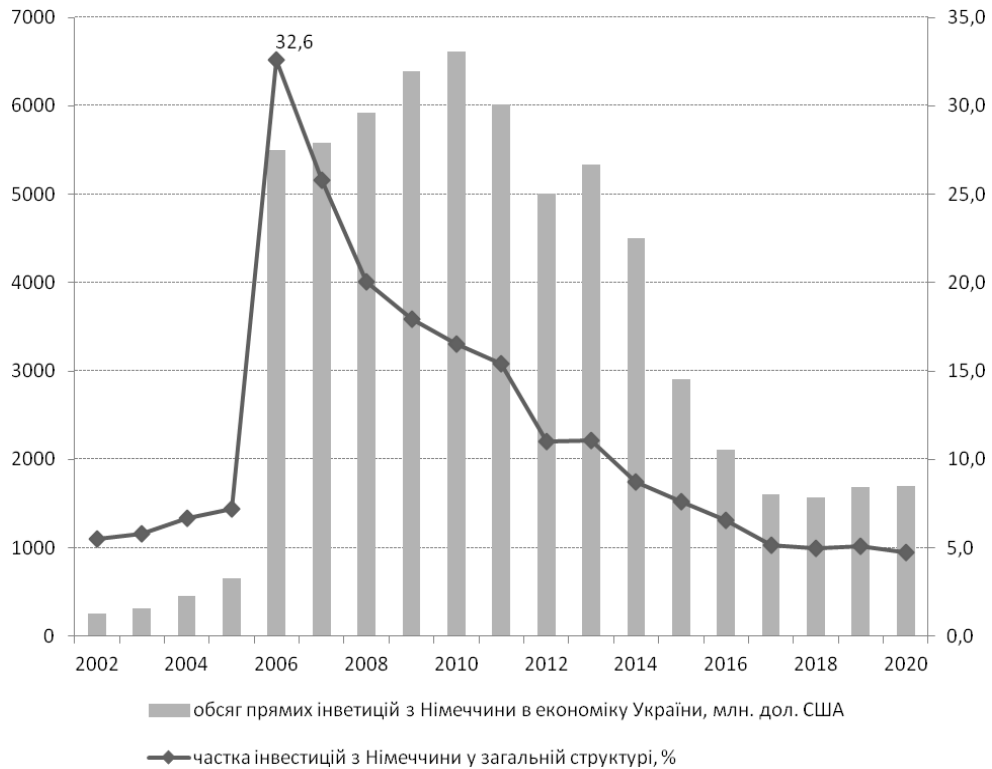

Рис. 2.31. Обсяги прямих іноземних інвестицій з Німеччини та частка інвестицій з Німеччини у загальній структурі капіталовкладень в Україні, 2002–2020 рр. (станом на 1 січня)

Джерело: побудовано автором на основі даних [156]

У 2019 р. найбільша частка інвестицій була у сфері промисловості (1174,1 млн дол. США), що склала більше 60 % від їхнього загального обсягу, майже 15 % - у сферу торгівлі, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів та 5 % – у сферу транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності [155].

Українські інвестиції у німецьку економіку порівняно незначні. Станом на 1 січня 2020 року Україна інвестувала в економіку Німеччини 3,4 млн дол.

США. З них інвестиції у сферу *промисловості*, зокрема у переробну, становлять 72 %. Також українські інвестиції надійшли до таких сфер: будівництво, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність [155].

У територіальному розрізі найвищі частки інвестицій у 2019 р. з Німеччини до України припадають на регіони, які є найближчими до кордону з країнами ЄС: Закарпатська (15 %), Рівненська (14 %), Тернопільська (12 %), Львівська (9 %); та на промислові регіони східної України: Дніпропетровська (16 %), Донецька (8 %).

Для аналізу інвестиційного потоку Україна-Німеччина, визначимо основні чинники, які впливають на зміну розміру інвестицій з Німеччини у розрахунку на одну особу. Для цього було відібрано 15 факторів, які відображають стан регіональних ринків праці, демографічний потенціал населення в розрізі регіонів, та ті чинники, які сприяють залученню нових німецьких інвестицій. За допомогою методу покрокового включення факторних змінних в модель регресії побудуємо регресійне рівняння (2.1). Такий метод аналізу допоміг відібрати три найбільш значущі чинники: кількість великих підприємств у розрахунку на 100 тис. осіб у економічно активному віці; чисельність зайнятих у промисловості, що припадає на 1 тис. осіб у економічно активному віці; частка імпорту товарів з Німеччини у загальній структурі ввезених товарів в Україну.

$$Y=13,2x_1 +6,4x_2+1,4x_3-27, \quad (2.1)$$

де Y – обсяг інвестицій з Німеччини у розрахунку на одну особу;

x_1 – кількість великих підприємств, у розрахунку на 100 тис. осіб у економічно активному віці;

x_2 – чисельність зайнятих у промисловості, у розрахунку на 1 тис. осіб у економічно активному віці;

x_3 – частка імпорту товарів з Німеччини у загальній структурі ввезених товарів в Україну.

Коефіцієнт детермінації рівняння рівний 0,72, тобто 72 % зміни значення показника обсягу інвестицій з Німеччини обумовлені дією факторів, які увійшли до моделі. Показником тісноти кореляційного зв'язку для регресійної моделі є коефіцієнт множинної кореляції (R), який рівний 0,85, і свідчить про тісний кореляційний зв'язок між даними показниками.

Таблиця 2.9

Коефіцієнти достовірності для змінних моделі

<i>Змінна</i>	<i>Оцінений коефіцієнт</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>p-значення</i>
const	-27,0	87,50394	-2,18820	0,041352
X ₁	13,2	4,85915	2,25058	0,034741
X ₂	6,4	2,32711	3,85215	0,001074
X ₃	1,4	2,19622	2,36494	0,027271
R ²	0,72			

У результаті перевірки регресійної моделі на адекватність встановлено, що F- критерій Фішера ($F_{\text{розр.}} = 24,75$) більший, ніж його критичне (табличне) значення ($F_{\text{крит.}} = 2,96$). Таким чином, з надійністю 0,95 можна стверджувати, що прийнята математична модель адекватна і на її основі можна робити економічні висновки.

Для визначення ступеня вагомості та напряму впливу кожного фактору на варіацію результативної ознаки були обчислені коефіцієнти еластичності, які показали, що при збільшенні на 1 % кількості великих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб у економічно активному віці (x_1) і постійному значенні інших факторів, очікується зростання значення обсягу інвестицій на 0,4 %. Зростання кількості зайнятих у промисловості, що припадає на 1 тис. осіб у економічно активному віці та частки імпорту товарів з Німеччини призведе до зростання інвестицій на 1,6 % та 0,5 % відповідно. Зауважимо, що при зростанні значень всіх факторних ознак на 1 % результативна ознака може зрости на 2,5 %.

Економічні, політичні та нормативно-правові чинники мають ключову роль в процесі залучення інвестицій. За результатами кореляційного аналізу виявлені зв'язки свідчать про значний вплив загальної ситуації на ринку праці

щодо прийняття рішення про розміщення інвестицій німецькими компаніями в Україні.

Україна залишається привабливою для європейського бізнесу своєю дешевою робочою силою та географічною близькістю до західноєвропейського споживача. За даними Німецько-української промислово-торговельної палати в Україні сьогодні дешевше виробляти, ніж у Китаї – на 40 %. Особливий інтерес інвестори мають до регіонів Західної України, де робоча сила є не тільки дешевою, але й має західноєвропейський менталітет. Лише за останні роки німецькі підприємства уже створили тут приблизно 25 тис. робочих місць [157].

В Україні офіційно зареєстровано понад 4 тис. підприємств з німецьким капіталом, з яких реально діючих – понад 2 тис. [158]. Серед найбільших варто виділити підприємства в сфері виробництва комплектуючих до автомобілів та будівництва: Kromberg & Schubert, Bader-Україна, Forschner Україна, Leoni-Україна, Костал Україна, HeidelbergCement, KNAUF Гіпс Донбас, Klingspor-Україна, Henkel Bautechnik Україна (Додаток Л) [159].

Розвиток україно-німецьких економічних відносин посприяв створенню цілої низки спільних підприємств та компаній, як у галузі сільського господарства (*Pfeifer & Langen Україна, ТОВ «Альфред С. Тонфер Інтернешенал»*), торгівлі (*Metro Cash&Carry*), так і з питань вивчення ринків, надання юридичної допомоги, бізнес-консультацій (Додаток М).

Діяльність цих підприємств сприяла розвитку української економіки, створенню нових робочих місць, залученню в Україну сучасних західних технологій, а також її виходу на іноземні ринки. Наприклад, будівництво лише одного підприємства Leoni-Україна, яке спеціалізується на виробництві електричного устаткування для двигунів і транспортних засобів, залучило іноземних інвестицій в розмірі 65 млн євро та створило близько 7 тис. робочих місць у південних районах Львівської області, а найбільша торгівельна компанія Metro Cash&Carry вклала 550 млн євро у розвиток сучасної мережі 26 супермаркетів в Україні, у якій станом на 2016 р. працювало

близько 220 тис. осіб [160].

Крім того, згідно із законодавством України, а також за власною ініціативою, німецькі підприємства беруть активну участь у розвитку місцевої інфраструктури, комунального господарства, системи охорони здоров'я та професійної освіти у містах їх розташування. У багатьох випадках саме німецький виробничий бізнес виконує головну роль при вирішенні даних питань внаслідок нестачі власних (українських державних або місцевих) бюджетних коштів.

Важливе значення для України має і розвиток інвестиційного співробітництва з Німеччиною в енергетичній галузі. Передусім, це стосується участі німецьких інвесторів у модернізації газотранспортної системи України, а також створенні відновлювальної енергетики та впровадженні енергозберігаючих технологій. Ці питання вирішуються в рамках програм так званої «платформи енергоефективності», що реалізуються за участю Делегації німецького бізнесу в Україні, Німецької енергетичної агенції, Східного комітету німецької економіки та інших організацій та структур [161].

Німецькі інвестиції у розбудову та модернізацію українських підприємств впливають на структуру експорту та імпорту між обома країнами. За даними статистики Німеччини зовнішньо-торгівельний баланс між Україною та Німеччиною мав від'ємні значення. У 2019 р. у регіонах з більшою часткою німецьких інвестицій (Волинська, Житомирська, Рівненська) зовнішньо-торгівельний баланс мав додатні значення.

Українські підприємства не є конкурентними на німецькому ринку. Значний обсяг експорту до Німеччини здійснюють підприємства з німецькими інвестиціями, які часто працюють на давальницькій сировині. За даними німецької статистики в структурі експорту товарів та послуг частка продукції підприємств машинобудування має близько 25 % та у 2018 р. зросла більш ніж у 1,5 рази, ніж у 2010 р. За досліджуваний період у 5 разів зросла частка продукції підприємств сільського господарства при одночасному зменшенні

частки ваги металів та одягу на 80 % та 20 % відповідно, що свідчить про позитивні структурні зміни в економіці України та переорієнтацію експортної структури продукції з сировинної на виробничу, однак не високотехнологічну.

У структурі імпорту товарів та послуг зміни менш значні. Близько третини товарів з Німеччини припадають на автомобілі та обладнання. Їхня частка в загальній структурі ввезеної продукції у 2018 р. зменшилась менш ніж на третину порівняно з 2010 р. Близько 15 % німецького імпорту – це продукція хімічної галузі промисловості. За результатами 2019 року Німеччина посіла перше місце серед торговельних партнерів України серед країн Європи з питомою вагою 17,31% від загального товарообігу [155].

Результати дослідження соціально-економічних ефектів функціонування УНТМС дозволив констатувати факт, що функціонування ТМС сприяє підвищенню ефективності використання людського потенціалу, налагодженню економічного співробітництва у межах територіальної міграційної системи та змінюють демографічне відтворення країн.

Висновки до розділу 2

В аналітичній частині дисертаційної роботи здійснено системний аналіз процесів демографічного відтворення та міграційної активності населення в Німеччині та Україні. Визначено основні спільні та відмінні тенденції в демографічному розвитку України та Німеччини. Низькі значення показників народжуваності, старіння місцевого населення, трансформація структури народжуваності за віком матері в бік його зростання належить до спільних проблем демовідтворення. Водночас до відмінних рис – належать тенденції, що пов'язані з динамікою значень показників смертності, тривалості життя та міграції. Так, станом на 2018 р. середня очікувана тривалість життя при народженні дитини в Німеччині на противагу Україні довша на 9 років, загальний коефіцієнт смертності в середньому на 20 % вищий в Україні ніж в Німеччині. Як наслідок, інтенсивність скорочення чисельності населення

України за рахунок від'ємного приросту коефіцієнта природного відтворення у 4 рази вища, ніж у Німеччині.

У ході дослідження було з'ясовано, що за результатами міграції Україна та Німеччина є взаємодоповнюючими державами. Україна виступає донором робочої сили, в той час як Німеччина – активним реципієнтом. У 1991–2018 рр. з врахуванням механічного приросту кількість населення в Німеччині зросла на 8,2 млн осіб, у той час як в Україні – навпаки зменшилась на 0,5 млн осіб.

Визначено, що міграція у ФРН виступає чинником стимулювання та поживлення демографічного відтворення, зокрема фактором оптимізації демовідтворювальної структури населення, зменшення виявів негативних наслідків демографічної кризи на ринку праці. Через постійне вливання чужоземців в статевовікову структуру населення Німеччини, станом на 2018 рік, кожний четвертий чоловік та п'ята жінка у віці 18-40 років є громадянами інших держав. У гендерному зрізі на 40 жінок, які переїхали на постійне місце проживання у Німеччину, припадає 60 чоловіків.

В результаті аналізу визначено позитивний внесок присутності мігрантів у покращення показників демовідтворення Німеччини. Так, значення коефіцієнта фертильності та сумарного коефіцієнта народжуваності серед місцевих мешканців Німеччини на 40 % та 45 % відповідно менше, ніж серед чужоземців. В територіальному зрізі найвища частка іноземців припадає на південні федеральні землі, яким притаманний найнижчий рівень безробіття: Баварію, Баден-Вюртемберг, Гессен та міста-держави Берлін та Гамбург.

З'ясовано передумови, що вплинули на процес формування міграційних зв'язків між Україною та Німеччиною. Особлива увага приділена історичним та економічним чинникам становлення сучасних україно-німецьких міграційних потоків. В історичному контексті виділено чотири хвилі міграції українців до Німеччини (друга половина XIX ст. – поч. XX ст., міжвоєнний період, післявоєнна хвиля та міграція в умовах Незалежної України). Головними економічними стимуляторами розвитку УНТМС є полярні значення

показників оплати праці та зайнятості. За спостережуваний період 2006-2018 рр. рівень середньої заробітної плати українців, які проживають у Німеччині майже у 5 разів перевищував загальноукраїнські значення. У 2018 році – 1715 євро або 55 тис. грн. при середній заробітній платі в Україні в 8865 грн.

У ході дослідження УНТМС, сформовано соціально-демографічний портрет типового українського мігранта Німеччини. Встановлено, що характерною рисою міграції українців до ФРН в гендерному плані є зростання ролі жінок, особливо у фертильному віці. Протягом 2005-2018 рр. частка жінок серед українських мігрантів Німеччини зросла з 60 % до 64 %, в той час як чоловіків – зменшилась до 36 %. Близько 60 % жінок та 50 % чоловіків припадає на репродуктивно та праце активний вік 25–54 років. В територіальному зрізі центрами тяжіння проживання українських мігрантів є південні та східні федеральні землі Німеччини: Мекленбург-Передня Померанія, Баварія, міста-держави Берлін, Гамбург та Бремен. Найменш привабливими для переселенців з України виступають землі Тюрингії та Шлезвіг-Гольштайн.

За допомогою регресійного аналізу обґрунтовано твердження, що розриви в рівнях доходів між українською та німецькою частинами територіальних суспільних систем стали однією з головних причин інтенсифікації процесу переливання людських ресурсів в україно-німецькому міграційному каналі та призвели до формування сучасної УНТМС. Так, у 2018 році середній рівень матеріальної винагороди за виконану працю в Німеччині – у 8 разів вищий ніж в Україні, а рівень заробітної плати зайнятих українців в Німеччині в 5 разів перевищує загальноукраїнські значення.

Наслідком функціонування УНТМС стало покращення економічної ситуації осіб-переселенців та сімей трудових мігрантів через зростання обсягів грошових переказів. Підсумовано, що Україна залишається країною-реципієнтом транскордонних переказів, а заощадження українських мігрантів може бути одним з способів інвестування в розвиток економіки.

На рівні держави економічні результати розвитку ТМС виражаються через міграцію капіталу та інвестицій, налагодженню економічного співробітництва між державами, що відображається через зростання до 4 тис. кількості підприємств з німецькими інвестиціями, створення нових робочих місць та зростання обсягів зовнішньої торгівлі.

Основні результати проведеного дослідження опубліковані в працях [93; 96; 110; 111; 122; 128; 133; 137; 140; 142; 146; 150; 153; 159].

РОЗДІЛ 3

МОНІТОРИНГ І МОДЕЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ

3.1. Методика моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах розвитку територіальних міграційних систем

В умовах зростання мобільності населення та посилення глобалізаційних процесів, міграція починає відігравати все більшу роль у трансформації демографічного відтворення територій, що залучені до обміну людськими ресурсами. Теоретичні напрацювання вчених різних держав намагаються пояснити тренди та виявити тенденції, за якими змінюється статевовікова, репродуктивна, освітня, сімейна, професійна, екістико-поселенська структура територій-донорів та реципієнтів людських ресурсів в межах ТМС. Проте дані дослідження більше фрагментарно оцінюють, ніж системно моніторять середовище формування ТМС, демографічні та економічні наслідки функціонування таких утворень. Незважаючи на численні розробки у методології демографічних досліджень, зокрема демовідтворювальних процесів, питання моніторингу розвитку демографічних процесів в умовах функціонування ТМС залишаються невивченими. Відсутність чіткої інформації щодо результатів діяльності конкретної ТМС, в тому числі в демографічній сфері, ускладнює прийняття управлінських рішень щодо більш ефективного використання потенціалу ТМС, унеможлиблює регулювання процесів всередині даного утворення, переводить розвиток міграційних процесів у некерований та хаотичний стан.

Метою даної методики моніторингу є здійснення комплексного аналізу передумов формування ТМС, оцінка стану її функціонування з метою обрахунку демографічних та соціально-економічних ефектів від їх розвитку.

Дана система моніторингу покликана створити сприятливі умови для використання позитивного потенціалу ТМС та попередити розвиток негативних наслідків від діяльності таких утворень. Зважаючи на той факт, що ТМС функціонують на різних рівнях територіальної організації, будемо розглядати процес формування ТМС та його вплив на демовідтворювальні процеси на міждержавному рівні.

Алгоритм моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах формування та розвитку ТМС включає шість взаємопов'язаних етапів (рис.3.1):

1. Визначення загальних передумов формування міждержавної ТМС.
2. Компаративний аналіз процесів демографічного відтворення країн, що залучені до формування та розвитку ТМС.
3. Оцінка демографічної та соціально-економічної ситуації серед мігрантів конкретної ТМС.
4. Визначення впливу функціонування ТМС на трансформацію демовідтворювальних процесів в країнах-донорах та країнах-реципієнтах людських ресурсів.
5. Оцінка соціально-економічних та демографічних ефектів функціонування ТМС
6. Прогнозування демовідтворювальних процесів в умовах подальшого розвитку ТМС.

Етап 1. Визначення загальних передумов формування міждержавної ТМС.

Кожна ТМС формуються під впливом чинників, що сприяють або створюють бар'єри для активізації механічного руху населення між окремими державами. Загалом, чинники ТМС варто розглядати в контексті демографічного, економічного, політичного, соціального, екологічного та ціннісно-культурного блоків, зокрема, подальшої глобалізації, формування кон'юнктури нових світових ринків, науково-технічного прогресу та конкурентоспроможності, регіональної спеціалізації чинників виробництва, а

також геоісторичні, геокультурні, геопросторові чинники.

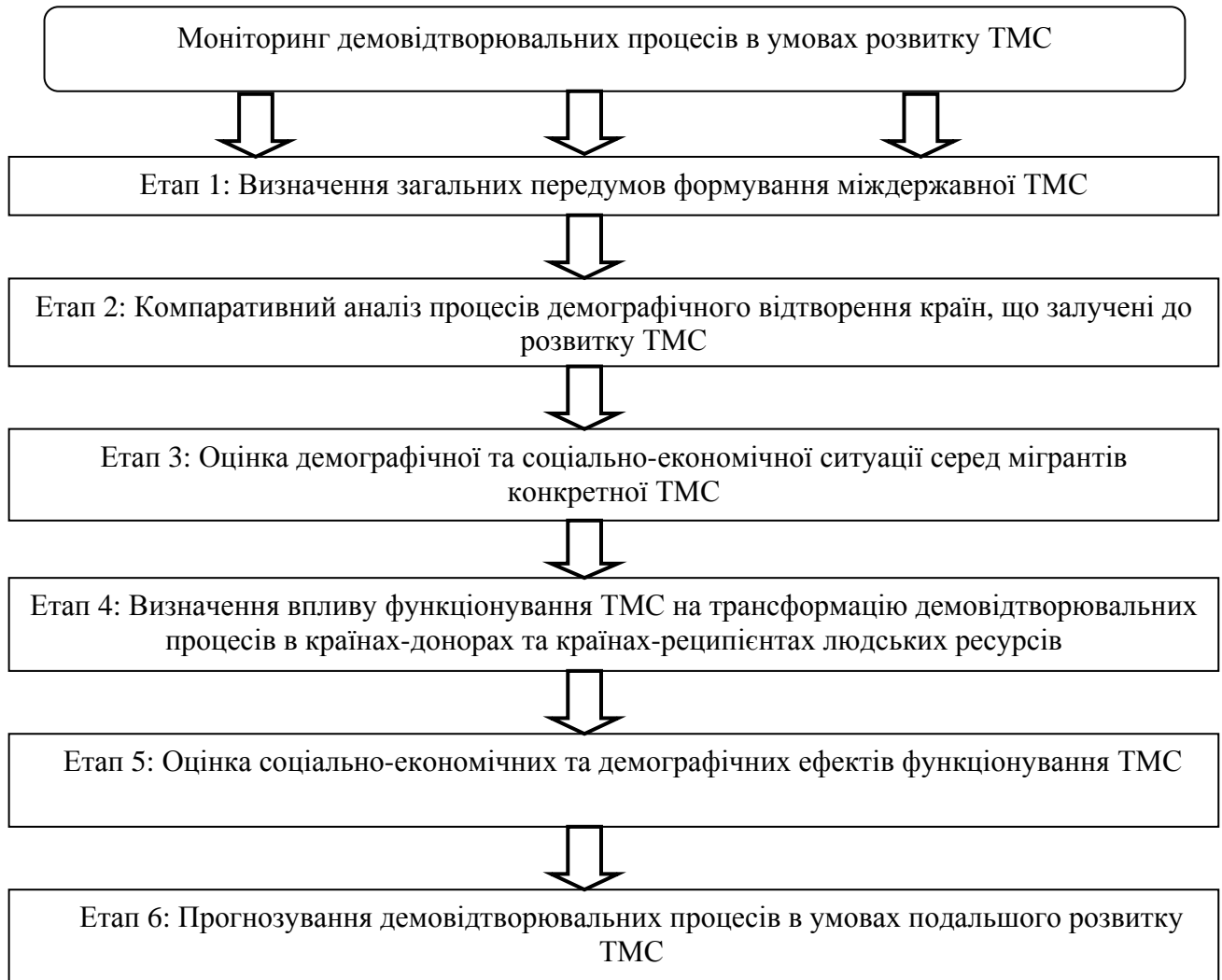

Рис. 3.1. Алгоритм моніторингу демографічних процесів в умовах розвитку ТМС

Джерело: побудовано автором

Оскільки сучасна міграція має здебільшого економічну природу, а бажаним результатом є працевлаштування, найбільшу увагу варто приділити економічним передумовам формування ТМС. Для цього варто здійснити порівняльний аналіз значення показників, які наочно демонструють економічний розвиток та ситуацію на ринку праці країн, що залучені до процесу міграції. Серед них особливу увагу варто приділити таким показникам, як рівень загального економічного зростання, індекс інфляції, стабільність валютного курсу, рівень безробіття та зайнятості, навантаження на одне робоче

місце, розмір середньомісячної і мінімальної оплати праці та міждержавне співвідношення їх рівнів.

Для визначення міри їх впливу на активізацію міграційних процесів у межах ТМС використовуємо методи кореляційного-регресійного та факторного аналізу.

Важливу роль при виборі мігрантом країни потенційної міграції відіграють міжнародні рейтинги та індекси, які оцінюють трансформаційні процеси в економічній, політичній, соціальній сфері.

До таких показників належать: індекс розвитку людського потенціалу, індекс легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи, індекс сприйняття корупції та інші.

На макроекономічному рівні міграційну атрактивність конкретної держави можна виміряти індексним методом за допомогою індексу міграційної привабливості, який розраховується як відношення частки ВВП країни в світовому ВВП до частки його населення в загальній чисельності мешканців Землі [148].

$$ІМП_i = \frac{\frac{ВВП_i}{\sum ВВП}}{\frac{КН_i}{\sum КН_i}} \quad (3.1)$$

де $ВВП_i$ – валовий внутрішній продукт i -ої країни;

$КН_i$ – кількість населення i -ої країни .

Значення даного показника менше 1 свідчить про низький економічний розвиток держави та наявність великого імміграційного потенціалу серед постійного населення, в той час якщо більше 1 – про дефіцит робочої сили на ринку праці досліджуваної країни.

Визначити головні економічні центри притягання та виштовхування людських ресурсів, а відтак вибудувати архітектуру ТМС на регіональному рівні, можна обчисливши ІРМП як відношення частки ВВП i - регіону в ВВП

країни до частки економічно активного населення і-того регіону в загальній чисельності економічно активного населення досліджуваної держави.

$$IPMP_i = \frac{\frac{BPI_i}{\sum BPI}}{\frac{EAI_i}{\sum EAI_i}} \quad (3.2)$$

де BPI_i – валовий регіональний продукт і-го регіону;

EAI_i – кількість економічно активного населення і-го регіону.

Регіони в яких значення даного показника менше 1 праценадлишкові, а відтак непривабливі для потенційних мігрантів, в той час – там де більше одиниці – працедефіцитні. Даний індекс дозволяє групувати регіони за рівнем привабливості, а порівняння його значень в динаміці дозволяє простежити тенденції в економічному розвитку окремих регіонів, що входять в міждержавну ТМС.

Етап 2. Компаративний аналіз процесів демографічного відтворення країн, що залучені до формування ТМС.

Для того аби визначити особливості демографічного відтворення в умовах розвитку ТМС необхідно детально проаналізувати демовідтворювальні процеси в країнах, що залучені до утворення таких систем. Адже, при включенні в процес міграції, переселенці частково зберігають репродуктивну поведінку, сімейні, культурні, релігійні традиції та цінності попереднього місця проживання. (Особливо така тенденція присутня при формуванні міграційних потоків з країн Азії та Африки в держави Європи).

Оцінити демографічну ситуацію можна за допомогою системи індикаторів, які в динаміці відображають стан та тенденції демографічного розвитку певної території (рис. 3.2). До показників, які характеризують кількість та структуру населення належать: чисельність мешканців, кількість та частка населення за віком в розрізі статі та основних груп економічної активності (до-, старшому за-, та в економічно активному), частка жінок у фертильному віці та ін.

Серед індикаторів, які характеризують процеси природного відтворення та заміщення поколінь відносяться:

– абсолютні показники – чисельності народжених, померлих та природного приросту, середньої очікуваної тривалості життя при народженні дитини;

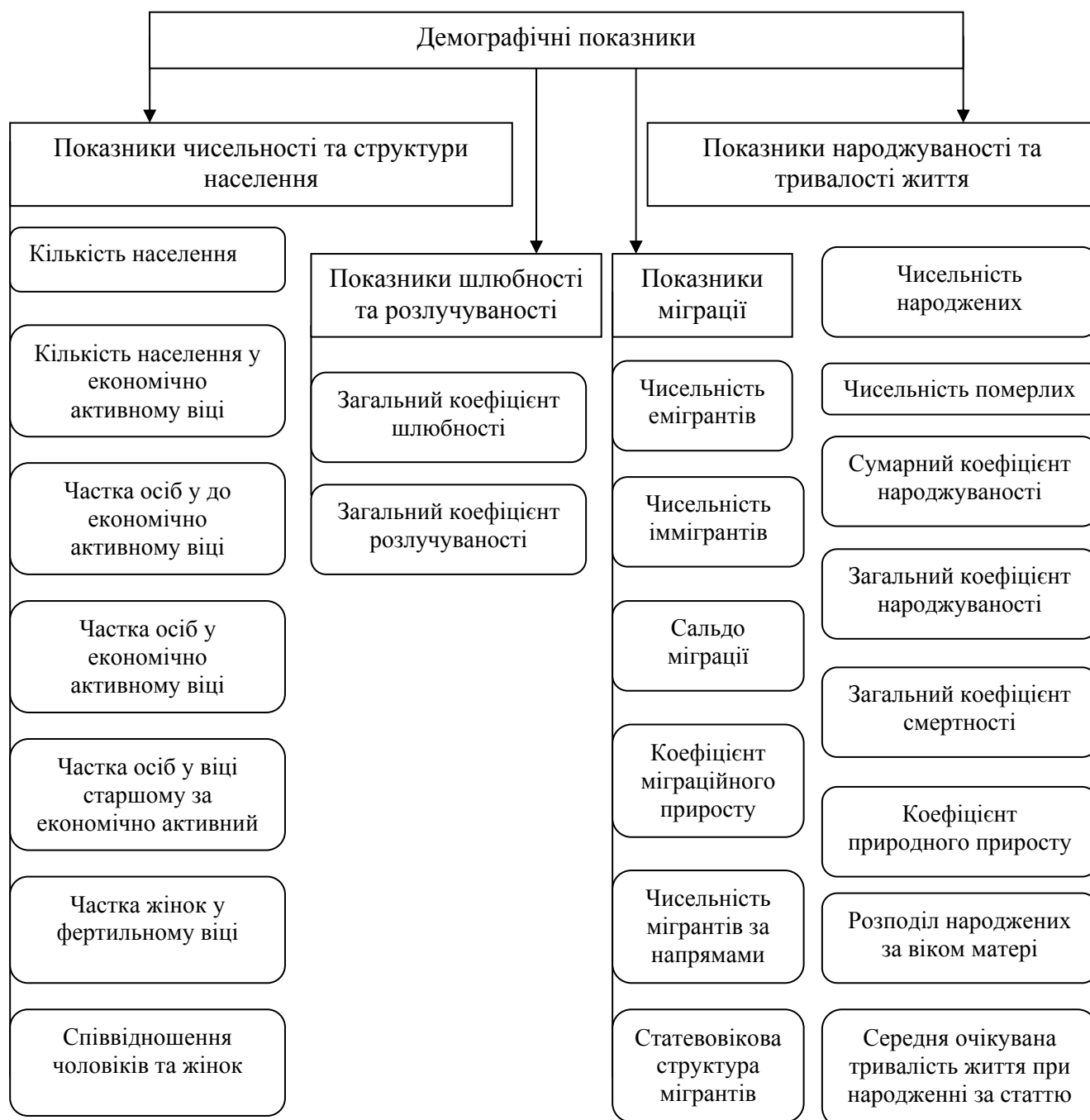

Рис. 3.2. Система показників демографічного відтворення

Джерело: побудовано автором

– відносні показники – загальний коефіцієнт народжуваності, смертності, природного приросту, сумарний коефіцієнт народжуваності (показує середню кількість дітей, яку може народити жінка протягом фертильного віку).

Для визначення тенденцій в структурі народжуваності та смертності важливе місце займає розподіл померлих за віком і статтю в розрізі однорічних вікових груп та аналогічні дані щодо народжених дітей за віком матері

Значення та якість показників природного відтворення тісно пов'язана з формуванням шлюбно-сімейних відносин. Загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності дозволяють оцінити стан та потенційну готовність демовідтворювального потенціалу країни до виконання функції репродукції роду.

Етап 3. Оцінка демографічної та соціально-економічної ситуації серед мігрантів конкретної ТМС.

Інтенсивність трансформаційних процесів в системі демографічного відтворення країни-донора та реципієнта людських ресурсів на пряму залежить від демографічних характеристик осіб, що залучені до процесу формування ТМС. Проведення детального аналізу переселенців за основними демографічними та соціально-економічними структурами дозволить виявити їх статевовікові, репродуктивні, сімейні, професійні, релігійні, політичні, екістико-поселенські, ціннісні особливості. На стан демографічної поведінки та інтеграції мігрантів в приймаюче середовище ключову роль відіграють їх економічні та інтегруючі можливості, які відображаються через зайнятість, рівень оплати праці, наявності соціального захисту, рівня володіння мови, наявності нерухомого і рухомого майна тощо.

Етап 4: Визначення впливу функціонування ТМС на трансформацію демовідтворювальних процесів в країнах-донорах та країнах-реципієнтах людських ресурсів

Тривалі та інтенсивні міграційні потоки між двома країнами, що включені до процесу обміну людськими ресурсами призводять до змін у статевовіковій структурі, як приймаючої держави-реципієнта, так і донора.

Для країни-донора людських ресурсів демографічні втрати можна розділити на фактичні, первинні, вторинні [162].

Фактичні втрати – це прямі кількісні демографічні втрати, що реально відбулися. Від’ємне значення сальдо міграції та природного приросту є типовими прикладами таких втрат.

Первинні втрати виникають в результаті неповного використання наявних демографічних ресурсів. Зумовлена міграціями диспропорція статей ускладнює укладання шлюбів, що, у свою чергу, справляє вплив на інтенсивність процесу народжуваності як у місцях вибуття, так і у місцях уселення. У зв’язку з прискоренням старінням населення зростає рівень смертності.

Упущена через невикористання демографічних ресурсів вигода призводить до виникнення вторинних демографічних втрат. Цими втратами виступають діти, які могли бути б народжені, якби демографічний потенціал був би використаний сповна на початковому етапі розвитку демографічних процесів. Вторинні міграційні втрати людського потенціалу можна розраховувати як суму добутку сальдо міграції жінок у репродуктивному віці в певній віковій категорії на коефіцієнт народжуваності в даній віковій групі [76].

Зазвичай для країни, яка поглинає людські ресурси вплив відчувається через омолодження вікової структури та зміна статевої в бік або чоловічого або жіночого населення. В державі-донорі пришвидшуються процеси старіння мешканців та погіршуються значення показників демографічного відтворення.

Для математичної оцінки цих процесів слід провести системний аналіз в динаміці показників демографічного відтворення, що представлені на рис. 3.2, особливу увагу слід приділити статевовіковій структурі емігрантів та іммігрантів. Міру впливу функціонування ТМС на трансформацію

демовідтворювальних процесів в країнах-донорах та країнах-реципієнтах людських ресурсів можна визначити через порівняння значень основних показників демографічного відтворення місцевих мешканців та серед мігрантів. Для прикладу, компаративний аналіз динаміки сумарного коефіцієнта народжуваності серед німців та німецьких мігрантів (табл. 2.3) дозволив дійти до висновку, що серед мігрантів одна жінка у фертильному віці народжує на 40% більше дітей, ніж місцеве населення. Значення коефіцієнта фертильності серед корінних громадян Німеччини аналогічно на 40 % менше, ніж серед мігрантів. Середній вік жителя Німеччини – 45 років , в той час як типового мігранта німецької ТМС – 37 років, а вік іммігрантів з країн Африки та Азії – 31 та 32 роки відповідно.

Потоки мігрантів в межах ТМС розподіляються нерівномірно, оскільки спрямовуються в більш економічно розвинені її частини. Відтак вплив на демографічне відтворення в межах однієї ТМС теж буде неоднаковим. З метою визначення впливу територіальних особливостей ТМС на відтворення населення доцільно проводити дослідження щодо стану архітектури ТМС через визначення основних центрів притягання та виштовхування людських ресурсів [163]. Візуалізацію результатів дослідження слід проводити використовуючи картографічний метод представлення даних.

Етап 5: Оцінка соціально-економічних та демографічних ефектів функціонування ТМС

Наслідки функціонування будь-якої системи виражаються через результати її діяльності. У випадку демографічної системи – основним наслідком є зміни у демографічному відтворенні, що відображається через заміщення поколінь, співвідношення показників народжуваності та смертності населення.

Окрім демографічних ефектів, країни-учасники міграційної системи можуть отримати економічні, соціальні, політичні вигоди, так і втрати від залучення додаткової робочої сили на місцевому ринку праці.

Економічні наслідки розвитку міждержавної ТМС можна виразити математично та розраховувати на суспільному і державному рівні.

Суспільні економічні вигоди від міграції отримують мігранти через вищі рівні доходів в місцях кращого економічного розвитку ТМС, тобто у країні-реципієнті людських ресурсів. З іншої сторони, втрачаючи людський капітал, ймовірність економічного зростання для країни донора зменшується. Адже мігранти зі своїми навиками та вміннями стають учасниками виробничого процесу у країні призначення. Додаткова вартість ВВП, які створюють зайняті переселенці для приймаючої сторони, є державною економічною вигодою, у той час як для економіки країни-донора – це втрати.

На державному рівні економічні втрати країни-донора можна поділити на фактичні та загальні. Фактичні економічні міграційні втрати у вартісному вимірі можна обчислити як добуток кількості мігрантів, які працювали на ринку праці держави-реципієнта в певному періоді часу, і вартості ВВП, що припадає на одну зайняту особу в країні походження мігрантів за спостережуваний період. Отриманий результати (3.3) – це величина ВВП, яку недоотримала країна-донор через міграцію населення до іншої держави.

$$\text{ВВП}_{(j)\text{втрати}}^{\text{ф}} = \text{ВВП}(z)_{y(j)} \times Z_{H(j)} \quad (3.3)$$

Джерело: авторська інтерпретація

де $\text{ВВП}_{(j)\text{втрати}}^{\text{ф}}$ – ВВП, який недоотримала країна-донор в результаті працевлаштування мігрантів у країні-реципієнті в j -періоді;

$\text{ВВП}(z)_{y(j)}$ – ВВП у розрахунку на одну зайняту особу в державі походження мігрантів в j -періоді;

$Z_{H(j)}$ – чисельність мігрантів країни походження, які працювали на ринку праці приймаючої сторони в j -періоді.

Загальні економічні втрати враховують вплив усього економічно активного населення з країни-донора і розраховуються за формулою (3.4).

$$\text{ВВП}_{(j)\text{втрати}}^{\text{заг}} = \text{ВВП}(z)_{y(j)} \times Z_{H(j)}^{\text{сан}} \quad (3.4)$$

Джерело: авторська інтерпретація

де $ВВП^{зар}_{(j)втрати}$ – ВВП, який недоотримала країна-донор в результаті працевлаштування всіх мігрантів в економічно активному віці у країні-реципієнті в j -періоді;

$Z^{сан}_{Н(j)}$ – кількість мігрантів країни походження в економічно активному віці, які можуть працювати на ринку праці приймаючої сторони в j -періоді.

Аналогічно фактичні міграційні вигоди для держави-реципієнта в результаті залучення додаткової робочої сили, в умовах формування ТМС, можна обчислити як добуток кількості мігрантів країни походження, які працювали на ринку праці приймаючої сторони, і вартості ВВП у даній країні, яка припадала на одного зайнятого (3.5).

$$ВВП^{ф}_{вигоди(j)} = ВВП(z)_{Н(j)} \times Z_{Н(j)} \quad (3.5)$$

Джерело: авторська інтерпретація

де $ВВП^{ф}_{вигоди(j)}$ – ВВП держави-реципієнта з врахуванням працевлаштованих мігрантів країни походження в j -періоді;

$ВВП(z)_{Н(j)}$ – ВВП у розрахунку на одну зайняту особу в державі приймаючої сторони в j -періоді.

Максимально можливі вигоди від функціонування ТМС, можна досягнути при працевлаштуванні всіх мігрантів у економічно активному віці та обчислюється за формулою 3.6.

$$ВВП^{max}_{вигоди(j)} = ВВП(z)_{Н(j)} \times Z^{сан}_{Н(j)} \quad (3.6)$$

Джерело: авторська інтерпретація

де $ВВП^{max}_{вигоди(j)}$ – ВВП країни-реципієнта при відсутності безробіття серед мігрантів держави-донора в економічно активному віці в j -періоді;

$ВВП(z)_{Н(j)}$ – ВВП у розрахунку на одну зайняту особу в державі приймаючої сторони в j -періоді;

$Z^{сан}_{Н(j)}$ – чисельність мігрантів країни походження, які працювали на ринку праці приймаючої сторони в j -періоді.

Визначити ефективність праці мігрантів держави-донора у зростанні величини ВВП приймаючої сторони можна на основі індексного методу. Запропонуємо індекс економічної ефективності праці мігрантів (ІЕПМ). Представлений індекс розраховується як відношення частки додаткового ВВП, створеного мігрантами країни-донора у загальному ВВП приймаючої сторони, скоригованого на частку економічно активних мігрантів країни-донора у загальній структурі працездатного населення держави-реципієнта (3.7).

$$IEPM = \frac{\frac{\text{величина додаткового ВВП створеного мігрантами країни-донора}}{ВВП_{\text{країни-реципієнта}}}}{\frac{\text{кількість економічно активних мігрантів країни-донора}}{\text{чисельність економічно активного населення країни-реципієнта}}} \quad (3.7)$$

Джерело: авторська інтерпретація

Значення індексу, які близькі до 0 свідчать про наявність значних резервів до підвищення використання людського капіталу, а ті значення, які близькі до 1 означають зростання ефективності праці мігрантів країни походження та наближення до загально рівня країни-призначення.

Суспільні економічні вигоди мігрантів держави-донора у результаті працевлаштування за кордоном можна обчислити у грошовому вимірі як приріст рівня заробітку в країні-призначення та виїзду мігрантів за конкретний період часу (3.8).

$$\Delta EB_{mj} = RD_{Hj} - RD_{Uj} \quad (3.8)$$

Джерело: авторська інтерпретація

де ΔEB_{mj} – суспільні економічні вигоди працевлаштованих мігрантів країни-реципієнта у країні-призначення в j -періоді;

RD_{Hj} – рівень доходів мігрантів у державі приймаючої сторони, отриманих в j -періоді;

RD_{Uj} – розрахунковий рівень можливих заробітків мігрантів за умови відсутності ТМС в j -періоді.

Зростання додатного значення даного показника свідчить про зростання розриву в рівнях оплати праці в країні-виходу та призначення мігрантів та ймовірне зростання обсягів міграційного потоку «країна-донор – країна-призначення» у майбутньому. Аналогічно зменшення – говорить про вирівнювання рівня доходів населення в країнах міграційної пари ТМС, сповільнення темпів зростання припливу нових мігрантів в даному міграційному каналі. Від’ємне значення свідчить, про те, що рівень доходів в державі, яка виступає донором людських ресурсів вищий, ніж в країні призначення. У такому випадку в ТМС починається трансформація та руйнування традиційних зв’язків та структур. Країна-реципієнт перестає бути міграційно привабливою для нових та уже існуючих мігрантів. Відтак запускається процес рееміграції до попереднього місця проживання або пошук більш економічно привабливих територій та формування нових ТМС.

Оскільки трудова міграція здійснюється з метою покращення економічного стану домогосподарства, економічні ефекти від функціонування ТМС можна виміряти через обсяги грошових трансфертів між державами, що залучені до створення ТМС. Аналіз значень даного показника дозволить визначити величину зворотної фінансової підтримки мігрантів родичам і знайомим, допоможе оцінити їхню фінансову спроможність не лише забезпечувати особисті потреби, але – накопичувати заощадження і вкладати їх в розвиток економіки своєї країни та домогосподарств.

З однієї сторони, інтенсивні міграційні потоки людських ресурсів з країни-донора до приймаючої сторони стимулюють процес формування традиційної ТМС. З іншої сторони, вторинним наслідком розвитку ТМС, виступає міграція капіталу та інвестицій в зворотному напрямку. Оскільки держава, яка виступає постачальником робочої сили, характеризується порівняно нижчим рівнем економічного розвитку та дешевою робочою силою, бізнес приймаючої країни може прийняти рішення про вкладення інвестицій в будівництво заводів та фабрик на територіях з відносно недорогою робочою

силою. Створення нових робочих місць, позитивно впливає на розвиток регіональних ринків праці країни-донора. Зменшення рівня безробіття, поступове зростання середнього рівня заробітної плати на таких міжнародних підприємствах може в перспективі стримувати потоки в міграційному каналі «країна-донор – країна-призначення».

Аналіз прямих іноземних інвестицій з держави-призначення мігрантів та частка інвестицій з даної країни у загальній структурі капіталовкладень в економіці держави-донора дозволяє визначити глибину економічної співпраці між двома державними утвореннями, що залучені до ТМС.

Етап 6: Прогнозування демовідтворювальних процесів в умовах подальшого розвитку ТМС

Демографічне прогнозування – важлива передумова обґрунтованого бізнес-планування розвитку, як окремих територій, так і країни загалом. З технічної точки зору демографічний прогноз – це перспективний розрахунок кількості населення та його статевовікової структури, побудований на основі даних про зміну низки демографічних характеристик (чисельності, статевовікової структури, народжуваності, смертності, міграції) як у минулому, так і майбутньому [164].

Прогнозування розвитку ТМС є доволі складним завданням. Результати розрахунків, у силу складної структурної будови даного утворення, є досить умовними. Разом з тим, важливим є прогнозування окремих явищ і процесів, що відбуваються в межах ТМС та призводять до трансформаційних змін їх структури. На прикладі УНТМС спробуємо побудувати алгоритм прогнозування кількості мігрантів в міграційному каналі «Україна-Німеччина».

Прогнозування міграційної активності населення можна представити як модель замкнутого типу, в якій на основі початкових даних методом системної динаміки здійснюється прогнозування демографічних змін. В умовах формування УНТМС алгоритм прогнозування міграції українського населення до Німеччини ускладнюється демографічними тенденціями двох країн,

тенденціями їхнього економічного розвитку та змінами кон'юнктури ринків праці (рис. 3.3). Моделювання розвитку україно-німецького вектору міграційної активності населення передбачає виконання трьох етапів прогнозування [165]:

1. Чисельності та структури населення Німеччини та України.
2. Макроекономічних показників та кон'юнктури ринків праці Німеччини та України.
3. Обсягів потенційної міграції у векторі «Україна-Німеччина».

Для дослідження міграційної активності, застосований математичний апарат економетричного аналізу, зокрема такі методи, як множинний кореляційний та регресійний аналіз, багатофакторний дисперсійний аналіз тощо. Усі прогнозні розрахунки здійснені на основі системного та процесного підходів.

Прогноз перспективної чисельності населення України та Німеччини здійснюється методом пересування вікових груп, згідно якого кількість населення кожного року конкретної когорти залежить від демографічних змін у когорті попереднього року. Наприклад, кількість осіб семирічного віку чоловічої статі на початок 2020 р. залежить від демографічних процесів у когорті шестирічних осіб відповідної статі в 2019 р.

Загальне рівняння для прогнозування чисельності демографічної когорти в певному році матиме такий вигляд [166]:

$$KH(a+1, y+1) = KH(a, y) - C(a, y) + M(a, y) \quad (3.9)$$

де «а» – вік когорти; «у» – це рік;

$KH(a+1, y+1)$ – кількість населення на початок року $y+1$ у віковій групі $a+1$;

$KH(a, y)$ – кількість населення на початок року y в віковій групі a ;

$C(a, y)$ – кількість померлих осіб у році y в віковій групі a ;

M – сальдо міграції в році y в віковій групі a ;

Дана формула використовується для прогнозування чисельності всіх вікових груп населення, окрім групи 0 років, яка розраховується як добуток

чисельності жінок дітородного віку, вікових коефіцієнтів народжуваності та показників дожиття народжених до наступного календарного року.

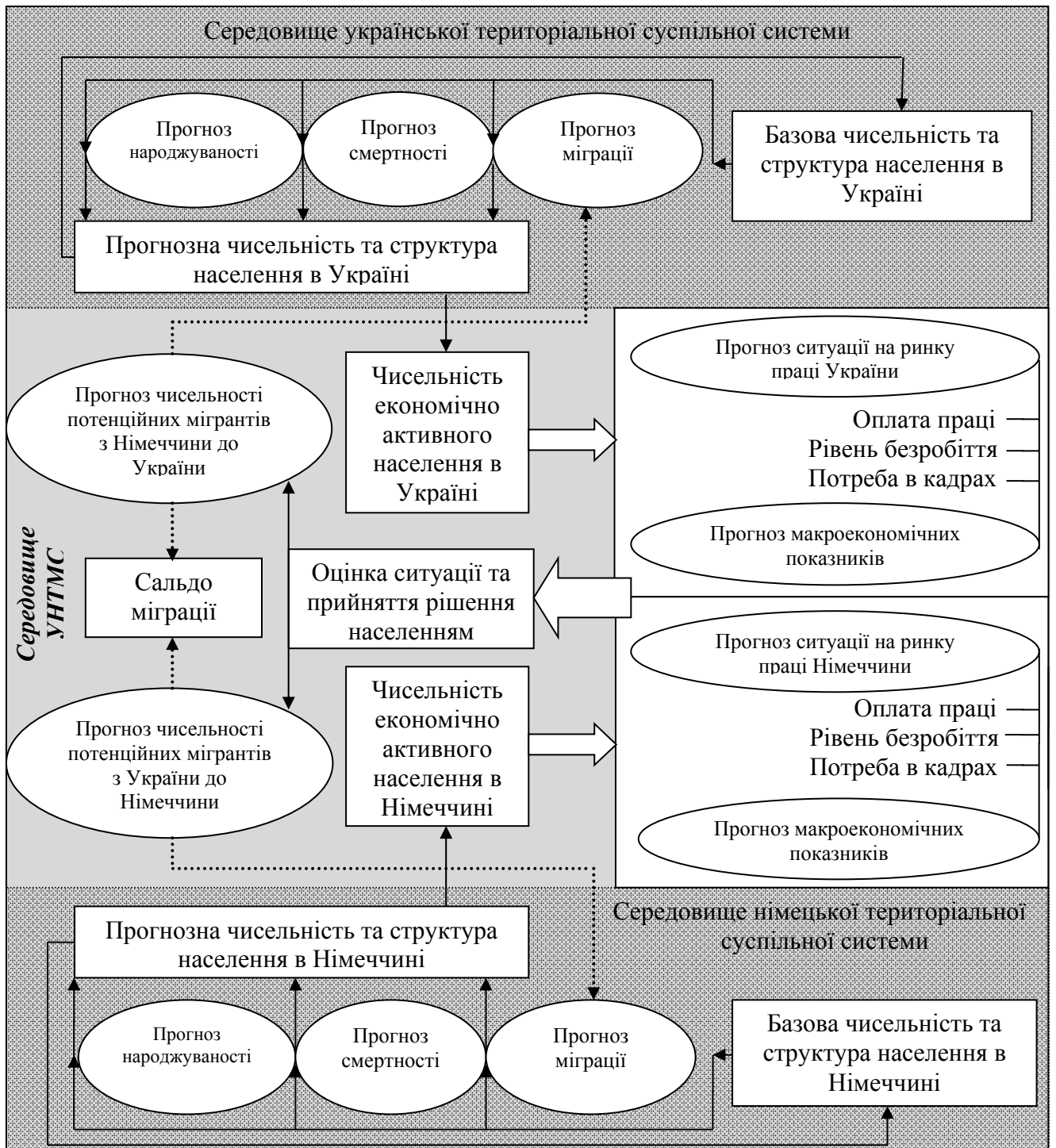

Рис. 3.3. Алгоритм прогнозування кількості мігрантів в умовах розвитку УНТМС

Джерело: авторська розробка

При прогнозуванні чисельності населення конкретної території слід враховувати внесок факторів сезонності, які впливають на інтенсивність народжуваності, смертності та міграції населення впродовж року та чинників, які підсилюють або послаблюють їх сезонну дію на демовідтворювальні процеси [167].

Економіко-математичне моделювання взаємозв'язку економічних факторів здійснено на основі побудови багатofакторного регресійного рівняння (методом покрокової регресії з F-включенням). Усі значення змінних варто попередньо стандартизувати з метою приведення їх до одного ряду, оскільки у моделі присутні фактори-стимулятори та фактори-дестимулятори. Результати дослідження якості та достовірності побудованої множинної лінійної регресії перевірено за допомогою коефіцієнтів кореляції та детермінації, стандартної похибки та критерію Фішера, що більше за табличне значення і рівні довіри $p=0,95$.

Методика прогнозування чисельності української громади в Німеччині ґрунтується на сценарному підході і передбачає побудову еталонного, оптимістичного, тенденційного, песимістичного варіантів розвитку подій з врахуванням вже попередньо змодельованих соціально-економічних факторів, які впливають на аспірації в україно-німецькому міграційному векторі.

3.2. Моделювання міграційних процесів та економічних ефектів в умовах розвитку україно-німецької територіальної міграційної системи

Міжнародна міграція є важливим елементом сучасної демографічної політики, але, зважаючи на непостійний характер, залишається найбільш непередбачуваною детермінантою серед інших демографічних змін населення. Існує багато соціальних, економічних і політичних драйверів, які можуть вплинути на інтенсивність міжнародних міграційних потоків. Зокрема, міграція є детермінована до стохастичних чинників, які, за своєю природою, важко

передбачити (фінансово-економічні кризи, військові конфлікти, кардинальні політичні та соціальні зміни у країні). Зміни міграційних потоків можуть набувати вигляду екстремальних короткострокових коливань, а з іншої сторони, у сучасному світі міграційні процеси стають все більш динамічними і складними.

Притаманна невизначеність щодо обсягів потенційної міграції та майбутніх міграційних потоків ще більше ускладнюється проблемами якості та повноти даних про міграцію, на основі яких і будуються прогнози. Як наслідок, прогнози міграції населення пов'язані з високим рівнем невизначеності, а прогнозування міжнародної міграції населення залишається складним завданням, яке повинне базуватися на визначенні та врахуванні факторів впливу за допомогою спеціального інструментарію. Джерела даних можуть відрізнитися за охопленням конкретних груп мігрантів, точністю вимірювань і навіть у класифікації чи характерних ознак міграції. Більше того, існуючі теорії міграції (нової економіки трудової міграції, міграційних мереж, міграційних систем, економіки сімейної міграції, синтетичної теорії міграції тощо) потребують подальшого розвитку у контексті мінливої глобальної кон'юнктури, що може бути використано для цілей прогнозування.

У зв'язку з цим, побудова системи оцінок та прогнозів міграції населення, з метою вирішення пов'язаних із нею завдань, є актуальною в умовах формування нових міграційних систем та мереж, у тому числі й для України, яка виступає однією з найбільших країн-донорів мігрантів для країн ЄС, США, Канади та ін. У цих країнах-реципієнтах імміграція населення набуває все більшого значення з огляду на зменшення впливу природних змін на динаміку населення, що особливо важливо для Німеччини, Італії, Польщі тощо, де вже спостерігається нульовий або негативний природний приріст населення [168].

Виходячи з наведеного опису, нами сформульовано дві гіпотези для даного дослідження:

Гіпотеза 1. Формування україно-німецького вектору міграційної активності населення відбувається під тривалим та переважно одностороннім впливом соціально-економічних факторів, які призводять до трансформації міграційної поведінки українських емігрантів.

Гіпотеза 2. Демографічна ситуація та кон'юнктура ринку праці Німеччини варіюються міграційними потоками з інших країн-донорів (у т.ч. України) робочої сили.

Відтак прогнозування міграційної активності, потенційної міграції та міграційних установок населення надзвичайно складне завдання, що має базуватися на визначенні та врахуванні факторів впливу за допомогою спеціального інструментарію, що детально розписаний у п. 3.1.

Оскільки природа формування УНТМС носить в основному економічний характер, спробуємо математично виразити економічні ефекти розвитку УНТМС на суспільному та державному рівні, користуючись формулами 3.3–3.8.

На державному рівні за 2006–2018 рр. фактичні економічні міграційні втрати у вартісному вимірі для української економіки можна обчислити як добуток кількості українців, які працювали на ринку праці в Німеччині в даному періоді часу, і вартості ВВП, що припадає на одну зайняту особу в Україні за спостережуваний період.

Аналогічно міграційні вигоди для Німеччини в результаті залучення додаткової робочої сили, в умовах формування УНТМС, обчислимо як добуток кількості українських мігрантів, які працювали на ринку праці в Німеччині, і вартості ВВП у даній країні, яка припадала на одного зайнятого.

Результати обчислень представлені у табл. 3.1. наочно продемонстрували, що при функціонуванні УНТМС, економічна ефективність використання людського капіталу українських мігрантів у вартісному вимірі зросла в середньому в 11 разів [80]. Українські мігранти на ринку праці Німеччини за 2006–2018 рр. додатково створили товари і надали послуги до ВВП ФРН у сумі 98323 млн євро, що становить 0,26 % від загального ВВП Німеччини. За

досліджуваний період 2006–2018 рр. частка ВВП Німеччини, створеного українцями, демонструвала тенденцію до зростання з 0,17 % у 2006 році до 0,36 % у 2018 році. Загалом, у 2018 році у вартісному вимірі, за нашими розрахунками, майже чверть вироблених товарів та наданих послуг ФРН припадає на іноземців та чужоземців, які нещодавно прийняли німецьке громадянство.

Таблиця 3.1

**Державні міграційні вигоди та втрати в умовах функціонування
УНТМС, 2006-2018 рр.**

Роки	Державні економічні втрати України від міграції українців до Німеччини, млн євро	Державні економічні вигоди Німеччини від міграції українців, млн євро	Індекс економічної ефективності праці мігрантів в УНТМС	Частка додаткового ВВП, яку створили українські мігранти у німецькому ВВП, %	Частка ВВП, яку недоотримала Україна в результаті міграції ЕАН, %
2006	186	4040	21,7	0,17	0,22
2008	669	5717	8,6	0,22	0,54
2010	617	6420	10,4	0,25	0,60
2012	793	7244	9,1	0,26	0,58
2014	687	8058	11,7	0,27	0,68
2015	589	7875	13,4	0,26	0,72
2016	684	9093	13,3	0,29	0,81
2017	948	11349	12,0	0,35	0,95
2018	1076	11974	11,1	0,36	0,97
Разом	8913	98323	11	0,26	0,65

Джерело: розраховано автором

Також у 2006–2018 рр. в 2,5 рази зросли обсяги зайнятості українських мігрантів Німеччини (з 63 тис. осіб у 2006 році до 150 тис. осіб у 2018 р.) та економічної активності (до 159 тис. осіб у 2018 році), що свідчить про активний розвиток сучасної УНТМС.

При умові працевлаштування на українському ринку праці, така ж кількість мігрантів при повній зайнятості могли б додатково збільшити ВВП України на 8913 млн євро. Середня частка ВВП, яку недоотримала українська економіка в результаті функціонування УНТМС – 0,65 %. Водночас розвиток

УНТМС сприяв підвищенню ефективності використання праці мігрантів в 11 разів, що демонструє значні диспропорції в економічному розвитку та продуктивності праці України та Німеччини.

Потенційні мігранти, приймаючи рішення про переїзд з України до Німеччини на роботу чи навчання, намагаються покращити матеріальний добробут своєї сім'ї та родини, а іншими словами максимізувати суспільну економічну вигоду від міграції.

Суспільну економічну вигоду українських мігрантів у результаті працевлаштування за кордоном можна обчислити у грошовому вимірі як приріст рівня заробітку в Німеччині та Україні за конкретний період часу.

Українські мігранти, працюючи в Німеччині, у 2018 р. отримали зарплату розміром в 257 млн євро, а розмір їхньої оплати праці за умови працевлаштування в Україні міг становити 41 млн євро, що у шість разів менше (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Фактичні суспільні економічні вигоди мігрантів в умовах функціонування УНТМС, 2006-2018 рр.

Рік	Середній рівень оплати праці зайнятих українців у Німеччині, євро	Кількість зайнятих українців, тис. осіб	Заробітна плата зайнятих українців в Німеччині, млн євро	Розрахункова сума коштів, які б могли отримати німецькі українські мігранти, працюючи в Україні, млн євро	Економічна суспільна вигода (+), втрата (-), млн євро
2006	1048	63	66	10	56
2008	1198	86	103	20	83
2010	1232	97	120	21	99
2011	1182	102	121	24	96
2012	1276	103	131	30	101
2013	1386	106	147	33	114
2014	1376	109	150	24	126
2015	1420	104	148	18	130
2016	1594	119	190	22	168
2017	1660	144	239	34	205
2018	1715	150	257	41	216
Разом	-	-	1882	312	1569

Джерело: розраховано та побудовано на основі власних розрахунків

У 2006–2018 рр. у результаті працевлаштування мігранти у Німеччині отримали 1882 млн євро доходів у вигляді заробітної плати, а в Україні їхній аналогічний дохід дорівнював би 312 млн євро. Особистий економічний ефект від функціонування УНТМС у 2006–2018 рр. становить 1569 млн євро або 0,8 % від ВВП України у 2018 р. Розриви в рівнях оплати праці між зайнятими в Україні та Німеччині сприяли зростанню кількості працевлаштованих українських громадян в Німеччині та особливо прискорили цей процес у 2015–2017 рр. через девальвацію національної валюти (рис. 3.4, табл. 3.3).

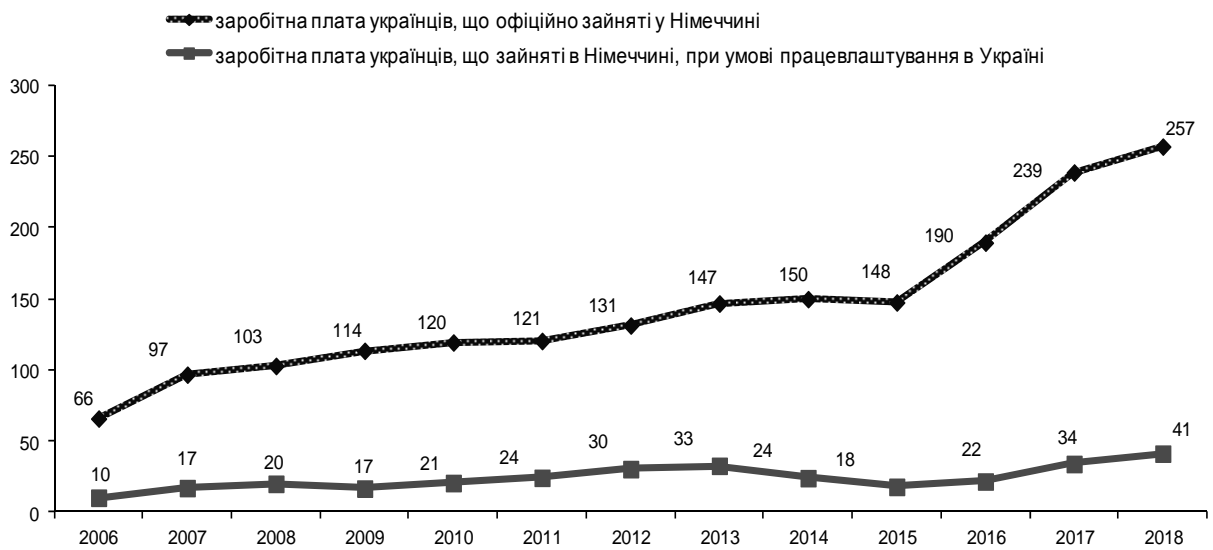

Рис. 3.4. Рівень оплати праці, зайнятих українців у Німеччині, та розрахунковий обсяг зарплати українців, зайнятих у Німеччині при умові працевлаштування в Україні, 2006–2018 рр., млн євро

Джерело: розраховано та побудовано на основі власних розрахунків

Варто зауважити, що дані розрахунки не враховують тіньову зайнятість мігрантів. Зважаючи на особливості пострадянського менталітету, ймовірність тіньової зайнятості серед українських мігрантів доволі висока. Аналіз значення показників економічної активності населення та зайнятості показав, що у 2006 р. 40 % українських мігрантів, які відносились до економічно активного населення були безробітними. У 2007–2018 рр. простежувалась тенденція до поступового зниження рівня безробіття і у 2018 р. становила лише 6,5 %.

Покращення значення даного показника на 85 % у 2018 р. порівняно з 2006 р. може свідчити про легалізацію праці українців у ФРН, а також про переважання ролі трудової міграції в УНТМС.

Нами здійснена спроба обчислити максимально можливий рівень оплати праці українських мігрантів та суспільні економічні вигоди мігрантів при відсутності безробіття серед економічно активних українців, які офіційно проживають у Німеччині (табл. 3.3).

Результати обчислень показали, що при повній зайнятості економічно активного населення з України за період 2006-2018 рр., мігранти могли б одержати доходи у вигляді заробітної плати на суму 2218 млн євро, у той час при тотожній зайнятості в Україні – лише 168 млн євро. У такому випадку ефективність використання праці мігрантів в 13 разів вища в Німеччині, ніж в Україні.

Таблиця 3.3

Максимально можливі суспільні економічні вигоди мігрантів в умовах функціонування УНТМС, 2006-2018 рр.

Рік	Середній рівень оплати праці зайнятих українців у Німеччині, євро	Кількість економічно активного населення, тис. осіб	Заробітна плата зайнятих українців в Німеччині, млн євро	Розрахункова сума коштів, які б могли отримати німецькі українські мігранти, працюючи в Україні, млн євро	Економічна суспільна вигода, млн євро
2006	1048	102	107	17	90
2008	1198	114	137	18	119
2009	1184	126	149	14	135
2010	1232	122	150	14	136
2011	1182	120	142	13	129
2012	1276	118	151	15	136
2013	1386	122	169	16	153
2014	1376	123	169	11	158
2015	1420	118	168	7	161
2016	1594	132	210	7	203
2017	1660	154	256	9	247
2018	1715	159	273	8	264
Разом	-	-	2218	168	2050

Джерело: розраховано та побудовано на основі власних розрахунків

Математично виражені економічні ефекти свідчать про результативність розвитку УНТМС та є основою для моделювання перспективної потенційної міграційної активності населення в україно-німецькому міграційному потоці.

Оскільки методика прогнозування міграції населення в умовах формування ТМС передбачає врахування не лише економічних чинників, але й демографічних передумов її розвитку, розглянемо детальніше демографічні перспективи України та Німеччини.

Прогноз чисельності населення Німеччини, методика якого була розроблена службою статистики Німеччини, будується на вихідному положенні про низькі показники природного відтворення та повільного зростання середньої тривалості життя населення. У моделі значення сумарного коефіцієнта народжуваності серед громадян Німеччини залишається на рівні 1,4 дитини на одну жінку у фертильному віці, середня тривалість життя у жінок 88,4 років, а у чоловіків 84,4 роки. Німецькі вчені стверджують, що в умовах глобалізації та діджиталізації життя, на покращення значення індикаторів природного демографічного відтворення серед місцевих жителів Німеччини очікувати не варто. Тому при розробці моделей, які стосуються визначення прогнозованої чисельності та структури населення країни, показники природного відтворення виступають сталими величинами, а головним індикатором, який може істотно вплинути на кількісні та структурні зміни є зовнішня міграція.

Результати прогнозних розрахунків (табл. 3.4). показали, що при збереженні існуючих тенденцій природного відтворення та нульовій міграції (чиста міграція рівна 0) демографічна ситуація країни може значно погіршитися.

Чисельність населення Німеччини при нульовому значенні чистої міграції (сальдо міграції) за період 2020–2050 рр. зменшиться на 17 млн осіб (або на 25 % від значення 2018 р.) та на 22 млн осіб до кінця 2060 р. Частка економічно активного населення та дітей у 2050 р. зменшиться на 10 % у загальній структурі, що означає зменшення чисельності на 15 млн осіб та 2,8 млн осіб

відповідно. Однак, кількість людей похилого віку від 70 років зросте на 4 млн осіб і становитиме 25 % від загальної сукупності мешканців. Німецькі демографи стверджують, що при відсутності імміграції вакантний попит на працівників у всіх секторах економіки країни зросте до 1,8 млн осіб у 2020 р. і 3,9 млн у 2040 р. [169].

Таблиця 3.4

**Перспективні розрахунки чисельності та вікової структури населення
Німеччини у 2030-2060 рр.**

Вихідні дані (2017 р.)		Варіанти прогнозу	Обсяги міграції (m), тис. осіб			
			m=0 відсутня міграція	0 <m<100 малі обсяги міграції	100 <m<200 помірний рівень міграції	200 <m<300 стабільний рівень міграції
Кількість населення, тис. осіб	82792	Приріст населення:				
		2030 р.	-7295	-3564	-1471	53
		2050 р.	-17051	-10891	-5371	-3174
		2060 р.	-22563	-15227	-8035	-4885
Вікова структура, %:		Вікова структура (2050 р.), %:				
0-14 років	13,0					
15-70 років	71,7					
70 і більше років	15,3					
		0-14 років	11,6	11,6	11,7	12,1
		15-70 років	63,4	64,6	64,5	66,1
		70 і більше років	25,0	23,7	23,8	21,8

Джерело: побудовано автором на основі (3.9) за даними [170]

Варто зауважити, що значна деформація вікової структури корінного населення (ознакою «корінного населення» є громадянство, або проживання в країні протягом певного періоду, чи факт проживання в ній попередніх поколінь родичів) внаслідок «гіперстаріння» нації може призвести до демографічного колапсу, що унеможливилює економічне зростання країни через дефіцит робочої сили та кваліфікованих кадрів на ринку праці. Такі тенденції

сприятимуть зростанню витрат державного бюджету на фінансування пенсійного фонду та інших структур соціального захисту.

Наведені аргументи підтверджують вихідне положення прогностичної оцінки про необхідність та залежність німецької економіки від міграційних потоків людських ресурсів з інших держав. Їх інтенсивність з кожним роком повинна зростати з метою мінімізації наслідків демографічної кризи та уникнення значного дисбалансу на ринку праці. Як свідчать результати табл. 3.5 та рис. 3.5, до 2030 року щорічне додатне значення сальдо міграції обсягом 300 тис. осіб є достатнім для збереження стабільної демографічної ситуації у Німеччині. Однак, за даними прогнозу на період 2030-2060 рр. щорічне позитивне сальдо міграції повинне зрости до позначки 0,5 млн осіб, щоб відбулося покриття природних демографічних втрат у країні.

Таблиця 3.5

Прогноз кількості населення Німеччини з врахуванням обсягів міграції до 2060 року

Фактичні значення, тис. осіб									Темпи росту
2000	2005		2010			2015		2015/2000	
82260	82438		81752			82176		0,998	
Прогнозні значення									
2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2060	2060/2015
<i>t=0 (відсутня міграція)</i>									
80648	77454	75497	73337	70999	68465	65741	62944	60229	0,733
<i>0 < t < 100 (малі обсяги міграції)</i>									
81436	80511	79228	77697	75959	74025	71901	69699	67565	0,822
<i>100 < t < 200 (помірний рівень міграції)</i>									
82042	81818	81321	80609	79725	78655	77421	76082	74757	0,910
<i>200 < t < 300 (стабільний рівень міграції)</i>									
82933	83014	82845	82264	81534	80273	79447	78562	77761	0,946

Джерело: побудовано автором на основі (3.9) за даними [170]

Ретроспективний аналіз чисельності та структури місцевих мешканців показав, що кількість населення у Німеччині у досліджуваному періоді залишалася практично незмінною. Це спричинено високою часткою іммігрантів і така тенденція збережеться ще на 10–20 років. Хоча варто наголосити, що

різниця між фактичними даними і еталонними у цей період буде балансуватися значними обсягами міграції. У такому випадку станом на 2030 р. на території ФРН може проживати близько 16 млн. мігрантів, що становить 20 % корінного населення. У 2050 р. кожен третій мешканець, а у 2060 р. практично кожен другий житель Німеччини матиме статус мігранта або емігрантське коріння.

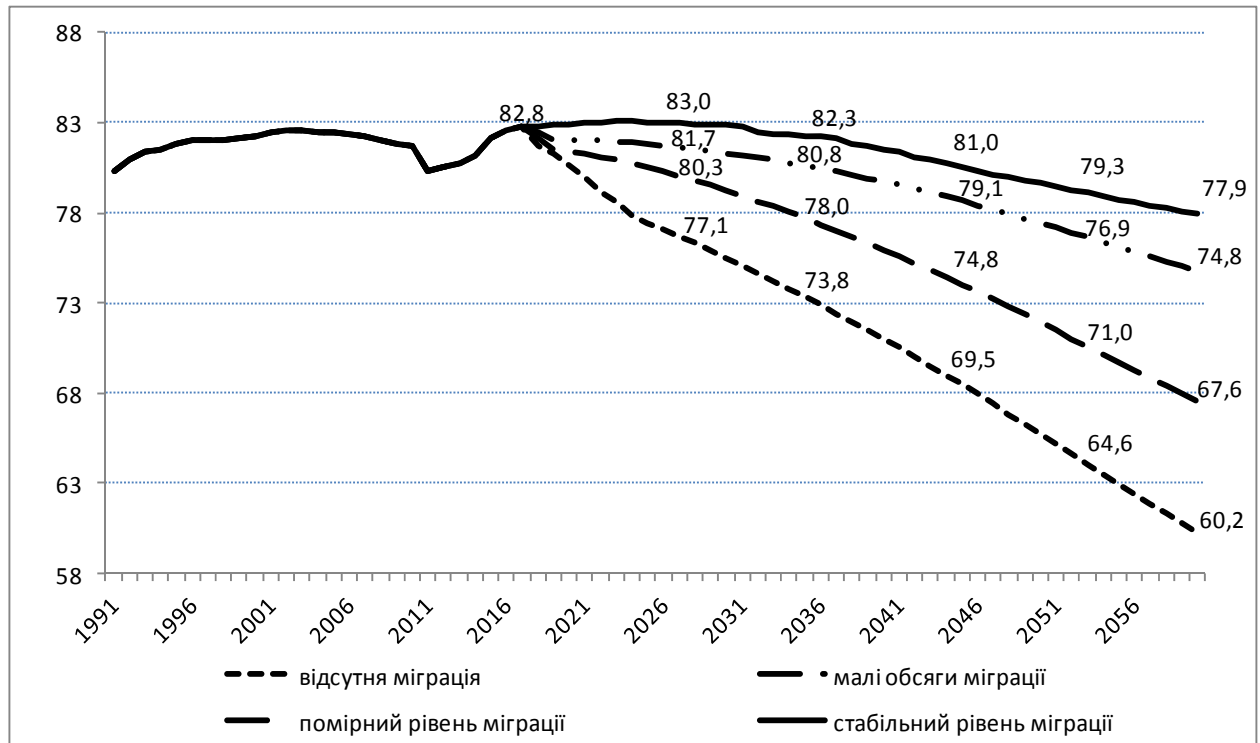

Рис. 3.5. Сценарний підхід до прогнозу динаміки чисельності населення Німеччини до 2060 р. з врахуванням різних обсягів міграції, млн. осіб

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Демографічні перспективи, як України в цілому, так і її окремих регіонів щодо природного відтворення будуть залежати від особливих тенденцій сьогодення [171; 172]. Тут варто стверджувати про масштабну внутрішню (з перспективою на зовнішню) та зовнішню міграцію з України внаслідок воєнного конфлікту на Донбасі, наслідки зростання бідності населення протягом останніх років, яке підштовхує до еміграції та спричиняє скорочення населення, а також нинішнє європейське «лідерство» України щодо захворюваності СНІДом, туберкульозом, кором та іншими інфекційними хворобами. Такий сценарій підтверджують результати досліджень, проведених

науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [173, с.78–79]. За підрахунками, найбільш ймовірним є сценарій зменшення населення в Україні до 37,1 млн осіб на початок 2060 р. Нижня межа кількості населення прогнозується на позначці 28,3 млн осіб. Коли тенденція природного та міграційного руху зберігалася б впродовж прогнозного періоду, то кількість мешканців України на початок 2060 р. досягнула б позначки 32,4 млн, що на 10 млн осіб менше, ніж у 2017 р. Щодо вікової структури населення в середньо- і довгостроковій перспективі, то Україну очікує зниження частки осіб у працездатному віці. При цьому за деяких варіантів прогнозу показник може коливатися у межах 47,7 % – 55,3 % на початок 2060 р. Збереження тенденції старіння і погіршення вікової структури населення України у подальшому призведе до виникнення дефіциту трудових ресурсів на внутрішньому ринку праці.

За сприятливих обставин у перспективі саме міграція може розв'язати дану проблему при умові зростання економічного добробуту держави, або поглибити кризу «голоду кадрів» – при збереженні існуючих міграційних потоків економічно активного населення з України у більш фінансово стабільні ТСС, в тому числі і до Німеччини.

Україно-німецькі міграційні потоки будуть урівноважені лише тоді, коли державна і суспільна економічна вигода від міграції прямуватиме до нуля. Така ситуація можлива лише при вирівнюванні значення основних показників, які відповідають за економічний розвиток країни.

Потенційні мігранти, приймаючи рішення про переїзд з України до Німеччини на роботу чи навчання, намагаються покращити матеріальний добробут своєї сім'ї та родини, а іншими словами максимізувати особисту економічну вигоду від міграції.

Для підтвердження першої гіпотези побудовано множинне лінійне рівняння прямої залежності (3.10), що дає змогу обчислити частинний вплив кожного чинника на результативну ознаку (коефіцієнта інтенсивності прибуття

українців до Німеччини). Залежність коефіцієнта інтенсивності, який розраховується як чисельність прибулих українців, що припадає на 1 тис. місцевого населення Німеччини, від інших соціально-економічних факторів визначено за допомогою методу найменших квадратів, який враховує можливість взаємної причинності між залежними змінними.

$$KOE\text{F} = C_0 + C_1 INF^{UA} - C_2 SAL^{UA} - C_3 UNEMP^{GERM} \quad (3.10)$$

де KOEF – темп приросту коефіцієнта інтенсивності прибуття українців до Німеччини, %; INF^{UA} – темп приросту рівня інфляції в Україні, %; SAL^{UA} – темп приросту середньостатистичної реальної заробітної плати в Україні, %; $UNEMP^{GERM}$ – темп приросту рівня безробіття у Німеччині, %.

Результати побудованої моделі представлені у табл. 3.6. Усі значення факторів і результативної ознаки зведені до однорідного ряду (стандартизовано), що дає можливість отримати високі оцінки достовірності побудованої моделі за допомогою коефіцієнтів детермінації, скоригованого значення коефіцієнта детермінації, а також коефіцієнта статистики Дарбіна-Ватсона (DW).

Таблиця 3.6

Коефіцієнти достовірності для змінних моделі

Змінна	Оцінений коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	p-значення
INF^{UA}	0,3492	0,1870	2,8668	0,0122
SAL^{UA}	-0,5750	0,7538	-3,7628	0,0021
$UNEMP^{GERM}$	-0,6988	0,4060	-4,7211	0,0001

Джерело: побудовано автором

За розрахунками тривалий односторонній вплив соціально-економічних факторів стимулював процес розвитку саме україно-німецького вектору міграційної активності населення, а не навпаки. Варто зауважити, що побудована модель показує, як будь-які зміни значення чинників можуть призвести до трансформації міграційної поведінки українських емігрантів. Результати оцінки економіко-математичної моделі представлено у табл. 3.7.

Зауважимо, що близько 88 % зміни темпу приросту коефіцієнта інтенсивності прибуття українців до Німеччини за період 2006-2017 рр. обумовлено дією факторів, які увійшли до моделі (коефіцієнт детермінації рівний 0,876). Присутній тісний зв'язок між рівнем еміграції українців до Німеччини та соціально-економічними факторами, що підтверджено коефіцієнтом множинної кореляції, який дорівнює 0,91.

$$KOE\dot{F} = 1,091 + 0,349 INF^{UA} - 0,575 SAL^{UA} - 0,698 UNEMP^{GERM} \quad (3.11)$$

*adj. R*² = 0,876
DW -1,59

Таблиця 3.7

Результати оцінки моделі

<i>Критерій</i>	<i>Значення</i>	<i>Критерій</i>	<i>Значення</i>
Коефіцієнт детермінації	0,875670	р-значення	0,010893
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,772062	Стандартне відхилення залежної змінної	1,000000
Стандартна похибка регресії	0,477428	Інформаційний критерій Акайке	1,666047
Сума квадратів залишків	1,367626	Інформаційний критерій Шварца	1,908500
Логарифм функції максимальної правдоподібності	-3,996282	Інформаційний критерій Ханнана-Квіна	1,576282
F-статистика	8,451759	Статистика Дурбіна-Ватсона	1,592582

Джерело: побудовано автором

Для визначення ступеня вагомості та впливу кожного фактора на варіацію результативної ознаки були обчислені коефіцієнти еластичності, які показали, що при збільшенні на 1 % темпів приросту рівня інфляції в Україні (INF^{UA}) і незмінних значеннях інших факторів, очікується зростання інтенсивності прибуття українців до Німеччини на 1,08 %. Зростання середнього рівня оплати праці в Україні (SAL^{UA}) та безробіття в Німеччині ($UNEMP^{GERM}$) на 1 % приведе до послаблення еміграційних настроїв населення на 2,01 % та 2,2 % відповідно. Загалом, за результатами дослідження виявлено, що при зростанні значень представлених змінних у моделі на 1% результативна ознака (KOE \dot{F}) зменшиться на 3,13 %.

Значення часткових коефіцієнтів кореляції, так як і коефіцієнтів еластичності, підтверджують гіпотезу про те, що система соціально-економічних мотивів виступає драйвером у процесі формуванні україно-німецького вектору міграції.

Для підтвердження другої гіпотези здійснено прогнозування чисельності української громади в Німеччині на основі сценарного підходу з побудовою еталонного, оптимістичного, тенденційного, песимістичного варіантів розвитку подій. Даний підхід передбачає врахування змодельованих соціально-економічних факторів (3.10), які впливають на аспірації україно-німецького вектору міграційної активності населення.

На основі побудованої економіко-математичної моделі (3.11) оцінемо ймовірні варіанти україно-німецького вектору міграційної активності населення (табл. 3.8) на середньострокову (до 2025 р.) та довгострокову (до 2030 р.) перспективи.

Еталонний сценарій середньострокової перспективи передбачає збереження існуючих тенденцій економічного розвитку Німеччини (зменшення рівня безробіття з 3,4 % у 2018 р. до 2 % у 2030 р., збереження тенденції до зростання рівня оплати праці на фоні збільшення дефіциту робочої сили) та значне покращення соціально-економічної ситуації в Україні (зменшення рівня інфляції до 2,8 % у 2025 р. та 1 % у 2030 р., стабілізацію валютного курсу, зростання середнього рівня заробітної плати до 875 євро у 2025 р. та до 3 тис. євро у 2030 р.). Згідно розрахунків, така позитивна динаміка показників могла б до 2030 р. вирівняти значення основних економічних індикаторів, які сьогодні впливають на процеси розвитку та деформації УНТМС.

Оптимістичний варіант розвитку подій припускає можливе погіршення значень показників економічного розвитку в Німеччині: зростання рівня безробіття (з 3,4 % до 5 %), сповільнення темпів приросту доходів місцевого населення і українських мігрантів зокрема. Однак, тенденції розвитку

української територіальної суспільної системи еталонного сценарію збереженні.

Таблиця 3.8

Основні показники розвитку міграційної активності населення з України до Німеччини: прогнозні значення на 2025 р. та 2030 р.

Показники	Фактичні значення (станом на 2018 р.)	2025 р.				2030 р.			
		Еталонний	Оптимістичний	Тенденційний	Песимістичний	Еталонний	Оптимістичний	Тенденційний	Песимістичний
<i>Вхідні змінні моделі</i>									
Рівень інфляції в Україні, %	9,8	2,8	2,8	9,7	20,1	0,8	0,8	9,7	20,1
Рівень безробіття в Німеччині, %	3,4	2,0	3,9	2,0	2,0	1,9	5,0	1,9	1,9
Середній рівень оплати праці в Україні, євро	275,8	875	875	583	304	3010	3010	1120	392
Валютний курс, євро/грн	32,1	38,5	38,5	47,0	50,0	40,0	40,0	55,0	62,5
Середній рівень оплати праці українців в Німеччині, євро	1715	2296	1685	2295	2296	2950	1700	2818	2816
<i>Основні показники</i>									
Кількість прибулих з України, тис. осіб	13,8	9,3	1,1	15,7	50,3	1,5	0,1	10,0	64,3
Кількість українців, тис. осіб	141,4	196,6	146	222	354	197,3	128	264	630
Чисельність етнічних українців, тис. осіб	323	378	327	403	535	378	309	445	811
Кількість зайнятих етнічних українців, тис. осіб	150	186	142	198	263	170	119	200	364
Суспільна економічна вигода мігрантів, млн євро	216	263	115	380	523	-33	-156	358	882

Джерело: побудовано автором

Найбільш ймовірний сценарій розвитку подій – це тенденційний, оскільки в основі даного підходу лежать усереднені тренди, які спостерігались в досліджуваному періоді (2006–2018 рр.) в Україні, за виключенням найбільш кризових 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр. Згідно даного сценарію розвитку спостерігатиметься помірний рівень інфляції (на рівні 10–13 % в рік) та можлива девальвація національної валюти до 47 грн/євро у 2025 р. та 55 грн/євро у 2030 р., а також збільшення середньорічної заробітної плати на 20 %.

Прогноз міграції населення України до Німеччини, який представлений песимістичним варіантом розвитку подій до 2030 р., передбачає, що значення соціально-економічних показників будуть критично низькими та повторюватимуть тенденції років фінансової нестабільності та економічних потрясінь.

Результати прогнозних оцінок демонструють, що Україна в найближчі роки надалі продовжуватиме виступати реципієнтом робочої сили для німецької економіки. Однак, достовірність довгострокового прогнозу залежить від параметрів економічного зростання обох держав.

При умові економічного розвитку в Україні і незмінного економічного курсу Німеччини, яка передбачено еталонним сценарієм (табл. 3.8), кількість українців, які щороку переїжджатимуть до Німеччини, зберігатиметься на рівні 10–12 тис. осіб/рік до 2025 р. з різким зменшенням у 2030 р. до 1,5 тис. осіб/рік. Таким чином, кількість громади етнічних українців зростатиме до 2025 р. і буде рівна 380 тис. осіб (рис. 3.6).

Зміна тенденції у даному варіанті прогнозу пов'язана з вирівнюванням значення головних індикаторів, які виступають стимуляторами міграційної активності населення України, а саме заробітної плати, безробіття та інфляції. У 2030 р. при середній заробітній платі в розмірі 3 тис. євро, як в Україні, так і в Німеччині, особиста економічна вигода від міграції буде від'ємною (рис. 3.7).

За таких умов кількість потенційних емігрантів з України могла б суттєво скоротитися, а систематична трудова міграція змінити свій характер на освітню

чи туристично-сімейну. У даному випадку міграційна система «Україна-Німеччина» перебуватимуть у стані соціально-економічної рівноваги, а нові міграційні потоки матимуть більше стохастичний характер, ніж цілеспрямований і регулярний.

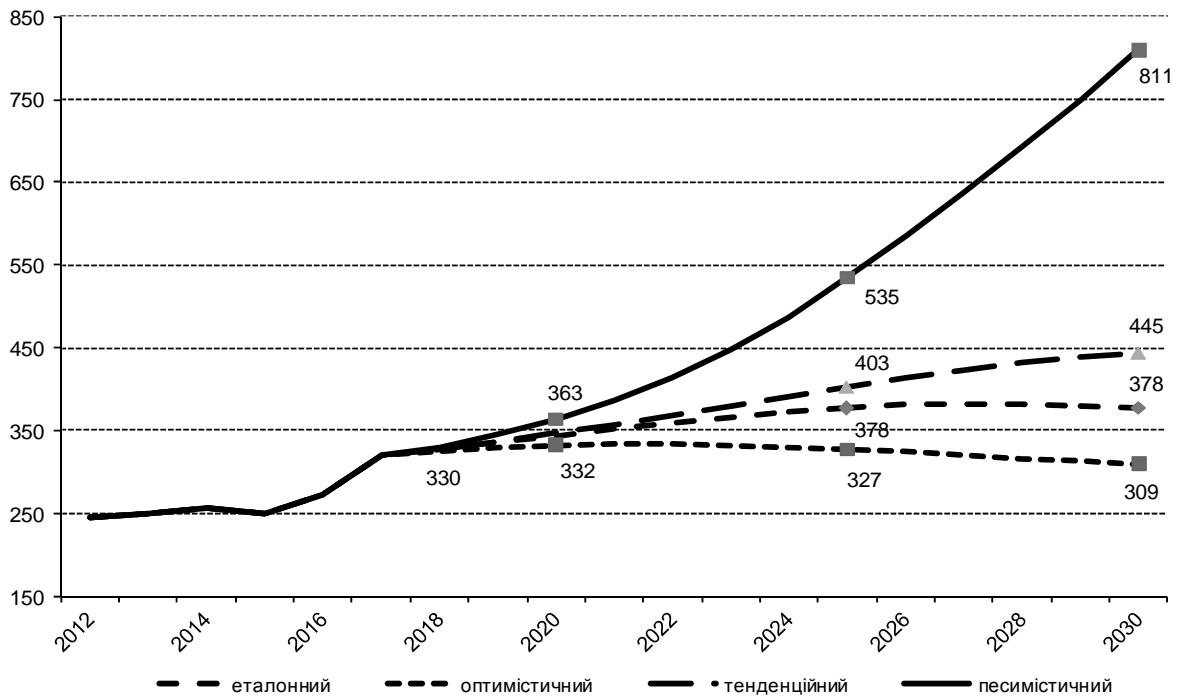

Рис. 3.6. Сценарний варіант прогнозу чисельності етнічних українців у Німеччині до 2030 року, тис. осіб

Джерело: побудовано автором

Зниження рівня мобільності мешканців України у 2025-2030 рр. в еталонному варіанті прогнозування можна пояснити дією, крім економічного чинника, ще і демографічними особливостями основних характеристик населення України. Гостра демографічна та, як наслідок, працересурсна кризи, спричинені міграцією людських ресурсів у молодому та середньому віці в поєднанні з низькими показниками народжуваності впродовж початку XXI ст. Тому виникає проблема збереження чисельності та оптимізації вікового складу населення України як важливих характеристик національної економічної безпеки держави. Ймовірні економічні успіхи України будуть неможливі без кваліфікованої робочої сили у майбутньому. Потреба у кадрах, при умові

стійкого економічного зростання, наростатиме за геометричною прогресією. Для зростання добробуту населення ринок праці потребуватиме мобілізації не лише внутрішніх, а й залучення зовнішніх ресурсів. Наголосимо, що економічне відродження України є фундаментом для трансформації країни-реципієнта робочої сили у країну-донора. Разом з тим, очікувати на інтенсивне зростання міграційних потоків з Німеччини до України не варто. Прибуття мігрантів можливе лише з країн з нижчими економічними доходами населення.

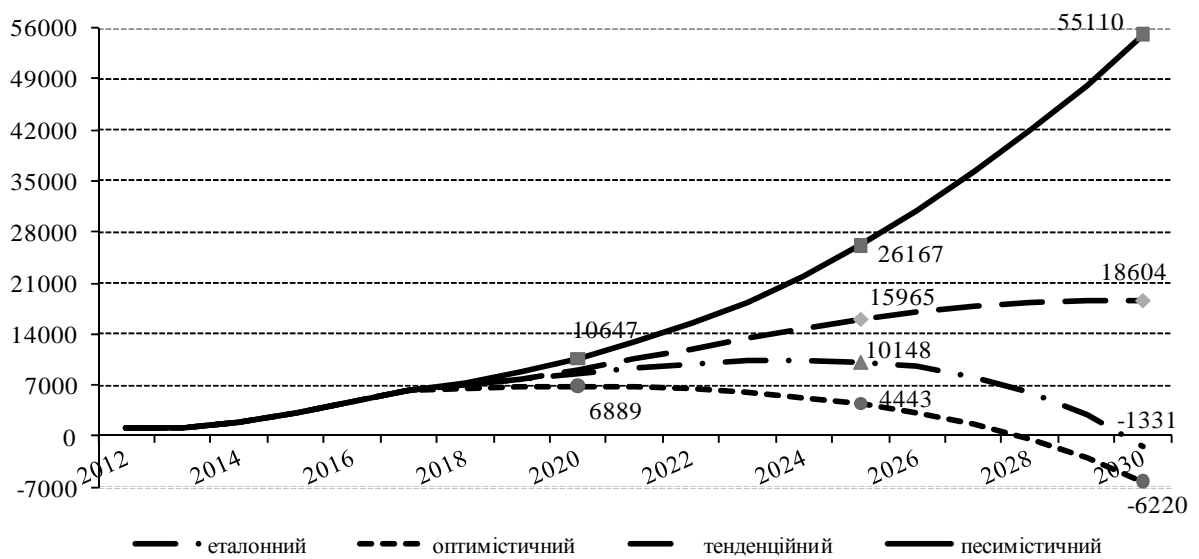

Рис. 3.7. Прогноз суспільної економічної вигоди працевлаштованих українців у Німеччині: сценарний підхід, *тис. грн*

Джерело: побудовано автором

Результати оптимістичного варіанту прогнозу міграційної активності українського населення до Німеччини демонструють покращення економічної ситуації в Україні, але погіршення її для Німеччини. Зростання рівня безробіття у ФРН на фоні можливого «економічного дива» України могло б створити умови для ефективного регулювання міграційної активності населення по типу туризму та навчання, а не трудової діяльності, ще до 2025 р.

За результатами проведеного методом системної динаміки аналізу можна констатувати факт, що ймовірність швидких темпів економічного розвитку України і мінімізація економічних втрат від трудової міграції є дуже низька.

Складна військово-політична ситуація, дві економічні кризи ХХІ ст., які супроводжувались значною девальвацією національної валюти, гіперзростанням цін, високим рівнем безробіття та корупційними скандалами, зводили нанівець економічні прориви України. Як наслідок, трудова міграція зростає, збільшується число потенційних мігрантів та зневіра великої кількості молодого населення України у можливість зростання добробуту та особистого розвитку у країні. Еталонний та оптимістичний варіанти прогнозу дозволяють визначити паритетні сценарії розвитку подій, за якими можуть розвиватися держави для досягнення економічної та демографічної рівноваги.

Представлений тенденційний сценарій прогнозу показує помірне зростання економічних та соціальних стандартів в Україні, що найбільш прийнятно для України. Інтенсивність українсько-німецьких міграційних потоків у абсолютному вимірі зросте до 400 тис. осіб у 2025 р. і до 450 тис. осіб у 2030 р. Впродовж 2019–2027 рр. середня щорічна кількість новоприбулих мігрантів з України коливатиметься в межах 13–15 тис. осіб з поступовим зменшенням до 10 тис. осіб у 2030 р.

Кількість зайнятих українців за середньо- та довгостроковим прогнозом зберігатиметься на рівні 200 тис. осіб (табл. 3.9).

Різниця в доходах між українською та німецькою міграційними системами спричинить зростання особистої економічної вигоди мігрантів з 7 млн грн у 2017 р. до 18,6 млн грн у 2030 р.

За умови песимістичного варіанту розвитку економіки України, що характеризуватиметься зростанням середньої зарплати на 10 % в рік, при одночасному зростанні цін на 20 %, процес деформації українсько-німецького вектору міграційної активності населення лише посилиться. Зростання рівня бідності серед українців може спричинити значне розростання потоку мігрантів через українсько-німецький міграційний канал. При таких незмінних значеннях факторних ознак кількість прибулих мігрантів з України стабільно зростатиме,

а чисельність етнічних українців, що офіційно проживатимуть в Німеччині, збільшиться у 3 рази до 2030 р. та становитиме більше 800 тис. осіб.

Таблиця 3.9

**Прогноз чисельності працевлаштованих українців у Німеччині до 2030 р.:
сценарний підхід**

Фактичні дані, тис. осіб				Прогнозні розрахунки, тис. осіб / сценарії розвитку					
2006	2010	2014	2017	2020	2023	2026	2029	2030	2030/ 2015
63	97	109	144	<i>Еталонний</i>					
				165,3	181,1	185,3	174,8	169,9	1,18
				<i>Оптимістичний</i>					
				153,3	150,0	137,7	123,7	119,1	0,83
				<i>Тенденційний</i>					
				166,9	187,9	201,4	201,3	199,7	1,39
				<i>Песимістичний</i>					
				174,9	221,9	284,	344,5	364,2	2,53
				<i>Кризовий</i>					
				182,0	255,0	383,5	556,0	625,3	4,34

Джерело: побудовано автором

Значний розрив в рівнях оплати праці громадян України та інших країн ЄС є головним чинником вибору мігрантів потенційної міграційної системи, країни працевлаштування чи постійного місця проживання. Це відобразиться у зростанні величини особистої економічної вигоди в 9 разів (з 6,1 млн грн. у 2017 р. до 55 млн грн. у 2030 р.) та чисельності працевлаштованих українців у Німеччині (з 144 тис. осіб до 364 тис. осіб у 2030 р. у порівнянні з 2017 р.).

Підсумовуючи, варто зробити висновок, що до 2030 року за тенденційним та найбільш ймовірним варіантом перебігу подій, який передбачає зменшення рівня безробіття у Німеччині до 1,9 %, встановлення індексу інфляції в Україні на рівні 9,7 % та зростання середньої заробітної плати до рівня 1 тис. євро, кількість українців у Німеччині може зрости до 263,4 тис. осіб, етнічних українців – до 445 тис. осіб, зайнятих етнічних українців – до 200 тис. осіб, суспільна економічна вигода – до 357,8 млн євро (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Прогноз чисельності українців, етнічних українців, суспільної економічної вигоди та зайнятих українців у Німеччині до 2030 р.: тенденційний сценарій

Тенденційний сценарій	2018	2020	2023	2026	2030	2030/2018
Кількість українців, тис. осіб	141,4	165,8	198,5	233,2	263,6	1,864
Кількість етнічних українців, тис. осіб	323,0	347,0	379,0	414,0	445,0	1,378
Суспільна економічна вигода, млн. євро	264,2	281,2	353,2	388,6	357,8	1,354
Кількість зайнятих, тис. осіб	150,0	167,0	188,0	201,0	200,0	1,333

Джерело: побудовано автором

При здійсненні моделювання масштабів еміграції з України використано комплексний підхід і враховані не лише тенденції Pull-Push факторів, а особливості міграційної політики країни прибуття трудових мігрантів – Німеччини. Враховуючи неповноту статистичних даних щодо масштабів трудової міграції, які є необхідними для побудови достовірних економетричних моделей, використання методів експертного прогнозування залишається єдиним інструментом оцінки потенційних масштабів міграції. Основною метою прогнозування міграційної активності є побудова достовірних припущень щодо майбутніх міграційних потоків та їхніх тенденцій. Демографічні та міграційні прогнози є важливою інформацією для ідентифікації викликів, які виникають у державі та побудови механізмів регулювання міграційної активності населення та демографічного відтворення.

3.3. Пріоритетні цілі міграційної політики в фокусі регулювання демографічного відтворення

Демографічна політика країни має бути спрямована на підтримку того типу відтворення населення, що сприяє поліпшенню його якості та демографічних характеристик [64]. В своїй більшості, саме мігранти володіють кращим демографічним, репродуктивним, працересурсним потенціалом. Адже до процесу міграції залучені здебільшого молоді, працеактивні, ініціативні

особи, які прагнуть до змін у своєму житті, та порівняно з місцевим населенням, намагаються в швидкі терміни оволодіти новими знаннями, покращити мовні навички, отримати досвід та інтегруватися в нове суспільство.

З огляду на активізацію інтеграційних процесів та розвитку ТМС, міграційна політика України має бути максимально узгоджена з політикою країн-реципієнтів щодо трудових мігрантів (зокрема країн ЄС) та враховувати перспективи розвитку національних ринків праці [174, с. 343].

В умовах європейської демографічної та працересурсної кризи, стає очевидним той факт, що боротьба за людський потенціал в недалекому майбутньому лише набиратиме обертів. Україна через сформовані численні прозахідні ТМС та значну різницю в соціально-економічному розвитку, надалі залишатиметься донором робочої сили для країн ЄС, зокрема і для Німеччини, що поглиблюватиме демографічні проблеми України.

Прогностична модель демографічного відтворення України та Німеччини дозволила виявити загальні перспективи розвитку демографічних процесів. Подальше зниження рівня народжуваності, старіння місцевого населення неминуче призведе до загострення демографічних та соціально-економічних проблем всередині обох країн. Відтак, міграція населення у молодому працєактивному віці – залишається одним із ефективних способів оптимізації статєво-вікових характеристик мешканців ТСС.

Ліберальна міграційна політика Німеччини початку ХХ ст. допомогла зберегти чисельність населення країни на рівні 80 млн осіб. Проте в майбутньому, за результатами прогнозування, потребуватиме ще більшої лібералізації та спрощень процедур міграції певних категорій населення, як за професійним зрізом, так і демографічним. З цією метою уряд ФРН продовжує впроваджувати заходи щодо стимулювання імміграційних потоків, зокрема, і з України в умовах формування сучасної УНТМС.

Законопроекти ФРН щодо питань регулювання міграції у 2019 р., передбачають зменшення кількості формальних перешкод, що стоять на заваді імміграції працівника з-поза країн ЄС. Серед основних нововведень [175]:

- створення сприятливих умов для можливості працевлаштування представників робітничих професій та осіб з середньою освітою (донині німецька міграційна політика була зосереджена в основному на міграції висококваліфікованих фахівців з вищою освітою);

- отримання місця праці можна за будь-якою професією (а не у визначених секторах економіки, як це було раніше);

- скасування процедури перевірки, чи на дану посаду претендує громадянин Німеччини або іншої країни ЄС;

- можливість протягом півроку шукати місце в системі професійно-технічної освіти при умові наявності фінансових ресурсів для проживання (близько 5000 євро) і відповідного рівня знання німецької мови.

Водночас, обов'язковими умовами для працевлаштування мігранта залишається знання мови та підтвердження фахової кваліфікації в Німеччині.

У свою чергу, німецька сторона готова покращувати можливості вивчення німецької мови в країнах, звідки очікується приплив робочої сили, зокрема в Україні, через розширення мережі Інституту Гете, дипломатичних представництв, фінансування діяльності німецьких культурних центрів, курсів з вивчення німецької мови.

Нові закони ставлять дві головні цілі: сприяти трудовій міграції до Німеччини громадян з-поза ЄС та створити умови для інтеграції мігрантів, які приймають «правила гри», як німецького ринку праці, так і країни загалом.

Очевидно, що українці, як європейська нація, в міру культурної та ціннісної спорідненості, будуть більш привабливими для країн Європи, ніж вихідці з азійських чи африканських ТСС. Відтак ризики загострення проблем демографічного відтворення в Україні в умовах розвитку наявних ТМС та низького рівня економічного розвитку в подальшому лише наростатимуть.

Політика демографічного відтворення в таких обставинах повинна бути побудована на принципі випередження розвитку негативних демографічних подій, сприяти зменшенню демографічних втрат та максимізувати демографічну та економічну суспільну та державну вигоду від розвитку ТМС. Особлива увага повинна приділятися молоді через створення умов для заохочення до циркулюючої міграції.

Далекоглядна демографічна політика полягає в тому, щоб розкрити демографічний потенціал насамперед автохтонного населення, а не стимулювати його заміщення мігрантами. Проте досвід європейських країн свідчить, що потенціал природного демографічного відтворення через підвищення рівня народжуваності практично вичерпаний. Грошова допомога при народженні дитини та соціальне забезпечення вагітних дозволяє зберегти показники народжуваності на більш-менш сталому рівні, проте не сприяє розширеному відтворенню населення. Відтак, головна ціль демографічної політики України в питаннях природного відтворення населення полягає у використанні наявних деморезервів через створення умов для зростання показників тривалості життя та наближення рівня смертності чоловіків та жінок в працездатному віці до загальноєвропейських значень.

Досягнення цієї цілі дозволить сповільнити депопуляційні процеси, проте не вирішить демографічні та економічні проблеми, що пов'язуються із старінням мешканців країни: зменшенням рівня економічної активності, дефіцитом робочої сили, зростанням навантаження на систему соціального забезпечення через зростання кількості пенсіонерів.

Наведені вище аргументи дозволяють стверджувати, що міграція з чинника впливу на стан демографічних процесів у країні перетворилася на фактор формування працездатного населення [174, с. 333]. Необхідною умовою збалансованого демографічного та економічного розвитку України в майбутньому є активізація імміграційних процесів та розвиток нових ТМС. Оскільки ТМС виступає прототипом регіональних ринків праці, стає очевидним

факт, що демографічні зміни тісно пов'язані з економічною ситуацією в країні та її загальною міграційною привабливістю.

Міграційні процеси і міграційна політика не є суто демографічними питаннями. Про те міграційний рух впливає на зміни демографічного складу населення і країн-донорів, і країн-реципієнтів. Тому міграційну політику можна розглядати як інструмент демографічної політики, які в умовах формування ТМС безпосередньо пов'язані з економічною ситуацією [176, с.7].

Оптимізація процесів демографічного відтворення через формування нових ТМС повинна стати одним з ключових результатів ефективної міграційної політики. Оскільки, за оцінкою ООН і Світового Банку, Україна входить до десятки країн світу як з позиції донорства робочої сили, так і за обсягами грошових переказів, то демографічний потенціал до рееміграції українських мігрантів та репатріації їх нащадків залишається практично невикористаним.

Українська державна міграційна політика «перебуває в процесі постійного формування». Деякі з основних складових державної міграційної політики відсутні або недостатньо розвинені. Серед них – політика щодо еміграції та діаспори.

Її принципи, стратегії та пріоритети, а також механізми реалізації не є сформованими. Держава делегувала відповідальність за її регулювання представникам громадських організацій та церкві, які не мають ресурсів та повноважень для вирішення цих питань на належному рівні.

Зростаюча привабливість до українців, які живуть і працюють за кордоном, дає підстави говорити про збільшення «української присутності» у світі. Такі міграційні процеси можуть у перспективі принести Україні відчутні соціально-економічні та гуманітарні дивіденди, особливо з точки зору просування її іміджу та національних інтересів на міжнародній арені. Однак, в першу чергу, необхідно інвестувати у розробку життєздатної стратегії співпраці з українцями, які живуть і працюють в інших країнах, та підвищення їх ролі для

української держави за кордоном. При розробці політики щодо іноземних українців держава повинна ґрунтуватися на принципі «невід'ємності української нації». Важливо переоцінити ключові принципи внутрішньої та зовнішньої політики щодо етнічних українців, які проживають за кордоном, для того, щоб вони ґрунтувалися на засадах взаєморозуміння та спільної вигоди. Необхідно забезпечити правову основу такої політики з фінансовою та інформаційною підтримкою, організаційною інфраструктурою як основою для реалізації практичних програм співпраці з «глобальними українцями».

Відтак основні цілі міграційної політики в плані регулювання демографічного відтворення повинні бути зосереджені довкола питань, що стосуються:

1. Скорочення виїзду з України мігрантів та переорієнтації з країни-постачальника людських ресурсів на державу-реципієнта.
2. Створення необхідних умов для повернення та реінтеграції українських мігрантів в українське суспільство.
3. Репатріації нащадків репресованих українців.
4. Збільшення людських ресурсів держави шляхом заохочення імміграції з-за кордону висококваліфікованих та економічно затребуваних мігрантів з інших країн.
5. Створення умов для ефективного використання праці тимчасових працівників з-за кордону в інтересах української економіки.

Досягнення кожної з цілей можливе через виконання ряду універсальних завдань, серед яких вагоме місце, при реалізації першої, займає блок економічних проблем, які виступають головними стимуляторами міграційної активності населення та формування еміграційних ТМС:

1. Зростання реальної заробітної плати, як основного джерела доходів населення та важливого стимулу до трудової діяльності.
2. Підвищення рівнів соціальних стандартів та гарантій держави.
3. Зниження рівня безробіття та оптимізації структури зайнятості.

4. Спрощення умов ведення та відкриття бізнесу.
5. Зниження рівня загальної корумпованості.
6. Проведення промоційної інформаційної кампанії, спрямованої на створення позитивного іміджу України в світі, з метою підвищення привабливості регіональних ринків праці України.
7. Створення нових робочих місць та підвищення продуктивності праці наявного виробництва через залучення іноземних інвестицій.

Приклад формування УНТМС дозволяє зробити висновок, що для урівноваження міграційних потоків в кожній ТМС бажані показники економічного розвитку будуть різними. Так, для україно-польської ТМС середній рівень оплати праці на рівні 25 тис. грн. буде достатнім для того аби суспільна вигода від міграції прямувала до нуля. В той час як для україно-німецької ТМС економічні заходи повинні бути більш радикальними: зростання мінімальної зарплати у 12 разів, реальної заробітної плати від значення 2018 року в 8 разів до 55 тис. грн., зниження рівня безробіття в три рази, наднизький рівень інфляції.

За нашими розрахунками, саме такі високі економічні та соціальні стандарти зможуть призупинити ріст інтенсивності міграційного потоку з України до Німеччини, а при ще більшому зростанні – дозволять розвернути вектор міграційних потоків у зворотну сторону – з Німеччини до України.

Реалізація другої цілі (створення необхідних умов для повернення мігрантів та їх реінтеграції в українське суспільство) можлива при виконанні першої, проте потребує додаткових заходів пов'язаних з [78, с. 438; 177; 178]:

- посиленням зв'язків з Україною, щоб мігранти мали можливість брати участь в економічному, суспільному, культурному та політичному житті держави, а також інформувати мігрантів про можливості та умови повернення до держави;
- спрощенням процедур імміграції для закордонних українців;

- розробкою загальнодержавних та регіональних (для регіонів, охоплених найбільш масовою еміграцією) програм сприяння поверненню мігрантів з відповідним фінансуванням;
- організацією навчання для дорослих мігрантів відповідно до потреб ринку праці;
- підвищенням бізнесової фінансової грамотності мігрантів, які бажають інвестувати зароблені за кордоном кошти у відкриття власного бізнесу в Україні;
- запровадження державних гарантій на валютні депозити заробітчани;
- зменшення мита на ввіз мігрантами інструментів та устаткування з метою започаткування власного бізнесу в Україні;
- спрощенням процедури визнання набутих за кордоном знань та кваліфікацій;
- забезпеченням першим робочим місцем в Україні студентів після навчання за кордоном;
- наданням психологічної допомоги українським мігрантам, які повернулися в Україну.

Потужність рееміграційного потенціалу українських мігрантів визначається, не лише чисельною трудовою та освітньою міграцією доби Незалежності України, але й значними інтенсивними історичними міграційними потоками впродовж ХХ ст. [179]. Повернення родичів колишніх політичних мігрантів до України, виступає одним із дієвих способів покращення демовітворювального та економічного потенціалу України. Для реалізації даної цілі, необхідно проводити заходи щодо [178]:

- спрощення процедур імміграції та натуралізації для закордонних етнічних українців, а також представників традиційних для України національних меншин;
- розвиток та укріплення ділових та культурних зв'язків з українською діаспорою за кордоном;

- інформування української діаспори про інвестиційні можливості в Україні, потреби у висококваліфікованих кадрах;
- розроблення і запровадження дієвих державних програм репатріації в Україну закордонних українців, інших вихідців з України та їх нащадків.

Впровадження комплексної демографічної, міграційної та економічної політики щодо оновлення демографічної та професійної структури населення потребує системного підходу та передбачає не лише рееміграцію українців, але й залучення іноземців для загального розвитку України. Реалізацію цілі щодо збільшення людських ресурсів держави шляхом заохочення імміграції з-за кордону варто проводити з метою залучення висококваліфікованих та економічно затребуваних мігрантів з інших країн через:

- сприяння імміграції кваліфікованих працівників шляхом відмови від дозвільної системи працевлаштування в Україні іноземців, які є визнаними фахівцями і в роботі яких зацікавлені українські працедавці;
- створення умов, за яких іноземні студенти після закінчення навчання зможуть продовжити період проживання в Україні;
- отримання дозволу на імміграцію на основі законного та безперервного проживання на території України протягом певного періоду часу;
- регулярного перегляду регламентації дозвільної системи працевлаштування іноземців з урахуванням ситуації на внутрішньому ринку праці;
- врегулювання правового статусу тих нелегальних мігрантів, які прожили в Україні тривалий час, працюють, мають сім'ї, не вчиняли кримінальних дій.

У зв'язку з цим таким органам державної влади як Державна міграційна служба, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство соціальної політики, Міністерство юстиції, регіональні державні органи з питань міграції потрібно розробити заходи селективної міграційної політики (за окремими регіонами, професіями, кваліфікаційними ознаками) [180].

Імміграція є важливим засобом уповільнення депопуляції. Проте вона здатна забезпечити позитивний ефект лише за умови повноцінної інтеграції прибулих в суспільство. *Інтеграцію* можна визначити як динамічний двосторонній процес взаємного пристосування всіх іммігрантів та мешканців приймаючої країни, результатом якого є забезпечення усім рівних громадянських, соціальних та економічних можливостей. З одного боку, інтеграція означає, що приймаюче суспільство має створити умови для повного залучення мігрантів до економічного, соціального, культурного та політичного життя. З іншого – саме за умов інтеграції (на відміну від асиміляції чи сегрегації) іммігранти сприймають соціально-культурні норми й цінності приймаючого суспільства, зберігаючи при цьому власну національну ідентичність [181].

Політика комплексної соціально-економічної інтеграції іммігрантів повинна включати заходи на ринку праці, у сфері освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я, житлових умов і поєднуватися зі стратегією соціально-економічного розвитку та кампаніями боротьби з бідністю [182, с.340].

Якщо міграційна активність населення та його міграційний потенціал має першочергове значення для формування ТМС, то інтеграція новоприбулих мігрантів у приймаюче суспільство забезпечує цілісність демографічної, економічної та міграційної систем та їх успішний розвиток. Тому надзвичайно важливим є усунення перешкод щодо реалізації інтеграційного потенціалу іммігрантів [183, с. 215]:

1. Підтримка мігрантів у вивченні української мови та ознайомленні з українською культурою як перший і найважливіший крок до інтеграції.

2. Створення сприятливих можливостей доступу іммігрантів до ринку праці, у тому числі через спрощення порядку отримання дозволів на роботу та запровадження програм професійної перепідготовки для мігрантів.

3. Підвищення рівня співпраці із середовищем іммігрантів у процесі

інтеграції, в тому числі шляхом створення консультативних/експертних рад за їх участю, залучення до розроблення законодавства, державних програм з питань інтеграції та імміграції.

4. Розроблення програм адаптації для дітей мігрантів до освітньої системи в Україні.

3. Розробка системи житлового, соціального і медичного забезпечення іммігрантів у регіонах їх найбільшого скупчення (м. Київ, Київська, Одеська, Харківська області).

4. Посилення антидискримінаційних заходів, формування толерантного, доброзичливого ставлення до іммігрантів.

Розв'язання зазначених проблем полегшить входження іммігрантів в українське суспільство, що в свою чергу сприятиме ефективному використанню їх людського потенціалу та матиме позитивний вплив на демографічне відтворення.

Варто відзначити, що тісний взаємозв'язок розвитку ТМС з ситуацією на ринках праці країн-учасників ТМС, не лише оптимізує демографічну та працересурсну структуру населення відповідно до потреб економіки, але й сприяє більш ефективному обліку мігрантів.

Людина, інтегрована в інформаційне суспільство, автоматично перетворюється на об'єкт обліку в межах світових інформаційних систем, адже зазвичай процес працевлаштування передбачає ідентифікацію за даними фінансових та платіжних електронних документів, реєстраційних даних у мережі Інтернет (бронювання квитків, оплата товарів та послуг), соціального та пенсійного страхування. З огляду на це у контексті створення спільного ринку праці в межах ТМС доцільним кроком стане також модернізація облікової системи мігрантів із використанням комп'ютерних технологій пошуку, обліку та зворотного зв'язку. Сучасний ринок праці України недостатньо використовує переваги інформаційного суспільства, технології якого вже

успішно впроваджені у туристичній, банківській, медичній та інших сферах економіки [174, с.345].

У випадку формування УНТМС стратегічними орієнтирами державної політики мають стати:

➤ забезпечення належного рівня керованості українсько-німецьких міграційних тенденцій у коротко-, середньостроковій і стратегічній перспективах;

➤ формування системи чинників та мотивації до повернення інтелектуально-кадрового ресурсу в Україну;

➤ активізація взаємовигідних міграційних обмінів в рамках зайнятості, туризму, освіти, науки, науково-дослідної та інноваційної діяльності, інвестиційних та бізнес-проектів;

➤ напрацювання спільних позитивних практик і формування досвіду ефективного державного регулювання міграційних процесів, конвергенція інституційної системи регулювання міграції з провідними моделями ЄС, протидія сучасним міграційним викликам і загрозам Україні.

Першочерговими інструментами реалізації державної міграційної політики в цих рамках мають стати:

1. Упровадження практики моніторингу кількісно-структурних характеристик міграції за провідними (з огляду на масштаби і тенденції) країнами (регіонами) для формування актуальної якісної та комплексної інформаційно-аналітичної основи вироблення дієвих управлінських рішень. Це потребує покладення відповідних завдань і розширення повноважень регіональних відділень Державної міграційної служби України (у співпраці з територіальними структурами Державної прикордонної служби України).

2. Розробка та реалізація (Міністерство соціальної політики України) в рамках чинної Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року (№ 482-р від 12.07.2017 р.) Програми заходів регулювання потоків

міграційних процесів з диференціацією завдань на поточні, середньострокові та стратегічні

3. Задіяння нових інституційних інструментів стимулювання повернення вітчизняних мігрантів (передусім освітніх та трудових) в Україну. Реалізація мети і заходів цього інструменту передбачає узгодження положень і укладення доповнень до міждержавних договорів у сферах освіти, підготовки кадрів, зайнятості та міграції для «вмонтування» дієвих чинників-мотиваторів до повернення, пов'язаних з:

- гарантіями збереження місць праці і навчання; проектами інтеррегіональної співпраці в рамках освітньо-трудового обміну та мобільності;
- податково-фіскальними канікулами і фінансово-економічними стимулами при інвестуванні;
- організаційною та іншою підтримкою створення нових видів бізнесу на території України;
- легалізацією діяльності системи посередників на ринку міграційних послуг та формуванням якісної прозорої інфраструктури міграції.

4. Посилення дії внутрішніх чинників стримування зовнішньої трудової міграції з України та поступової (на першому етапі – професійно-трудової, консалтингової, експертно-аналітичної, навчальної тощо) міграції німецьких фахівців в Україну. Це потребує активізації відповідних зусиль, узгодження діяльності українських та німецьких департаментів і структур міністерства соціальної політики, державної служби з питань праці, організацій роботодавців, бізнес-асоціацій, вітчизняних та міжнародних організацій з питань праці, зайнятості та міграції, а також провідних корпорацій.

У рамках цього інструменту дієвою інституційною площадкою може стати подальший розвиток і відкриття на території України нових підприємств з німецькими інвестиціями, що сприятиме створенню нових робочих місць, залученню сучасних технологій, збільшенню експортно-імпортних операцій, створенню гідних умов праці, зростанню реальної заробітної плати як

основного джерела доходів населення та важливого стимулу до трудової діяльності. На сьогодні в Україні офіційно зареєстровано понад 4 тис. підприємств з німецькими капіталовкладеннями (у сфері виробництва комплектуючих до автомобілів та будівництва – Kromberg & Schubert, Bader-Україна, Forschner Україна, Leoni-Україна, Костал Україна, HeidelbergCement, KNAUF Гіпс Донбас, Klingspor-Україна, Henkel Bautechnik Україна; у галузі сільського господарства – Pfeifer & Langen Україна, ТОВ «Альфред С. Топфер Інтернешенал»; у сфері торгівлі – Metro Cash&Carry).

5. Інтеграція реемігрантів та іммігрантів з Німеччини в українське суспільство. Процес інтеграції та адаптації мігрантів означає надання допомоги у пошуку прийняттого місця роботи, запровадження державної системи доступного кредитування, встановлення податкових пільг мігрантам, які бажають відкрити власну справу на території України, а також проведення переговорів з урядом Німеччини щодо розробки і впровадження на основі дольового фінансування спільних з Українською програм добровільного повернення мігрантів та їхньої реінтеграції на Батьківщині.

Все більшої актуальності набуває питання створення спеціального центрального органу влади (згідно досвіду держав з високою ефективністю міграційної політики – міністерства зовнішніх міграційних зв'язків), основне завдання якого передбачатиме формування та реалізацію державної політики у сфері міграції, а також виконання функцій щодо розширення легальних каналів працевлаштування українців на території країн-реципієнтів, забезпечення гарантій прав українських трудових мігрантів, укладання міждержавних угод щодо соціального захисту та пенсійного забезпечення працівників мігрантів.

Реалізація цих інструментів дозволить перетворити середовище формування українсько-німецького вектору міграційної активності населення на більш прогнозоване та кероване, орієнтоване на реалізацію соціальних, гуманітарних і економічних інтересів України та Німеччини, громадян – наявних і потенційних мігрантів, створить нові дієві стимули щодо

пожвавлення імміграції, включно зі залученням кваліфікованих німецьких фахівців, слугуватиме додатковими чинниками стримування трудової еміграції з України, зменшення диспропорцій на національному ринку праці та підвищення рівня та соціальних гарантій та стандартів якості життя.

Підсумовуючи, варто відзначити, що для оптимізації демовідтворювальних процесів «вузькі» поточні канали імміграції у країну потрібно розширити, з урахуванням потреб економіки спростити процедури імміграції кваліфікованих працівників, інвесторів, молоді, у т. ч. іноземців, які навчалися в Україні. Досягнення демографічної стабільності буде можливим при досягненні стабільних темпів економічного зростання.

Висновки до розділу 3

У рекомендаційній частині дисертаційної роботи розроблено методикку моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах розвитку ТМС, використання якої, дозволить здійснювати комплексний аналіз передумов формування ТМС, оцінювати стан її поточного функціонування через математично виражені демографічні та соціально-економічні ефекти від їх розвитку.

У ході дослідження обґрунтовано алгоритм моніторингу демовідтворювальних процесів в умовах формування ТМС, який включає шість взаємопов'язаних етапів: визначення загальних передумов формування міждержавної ТМС; компаративний аналіз процесів демографічного відтворення країн, що залучені до розвитку ТМС; оцінка демографічної ситуації серед мігрантів ТМС; визначення впливу функціонування ТМС на трансформацію демовідтворювальних процесів в країнах-донорах та країнах-реципієнтах людських ресурсів; оцінка соціально-економічних та демографічних ефектів розвитку ТМС; прогнозування демовідтворювальних процесів в умовах подальшого розвитку ТМС.

Для оцінки соціально-економічних ефектів розвитку ТМС, в рамках проведення моніторингу, запропоновано розраховувати показники державних економічних вигод як величина додаткового ВВП, створеного зайнятими мігрантами на ринку праці приймаючої сторони, і суспільних економічних вигод, як різниця між середнім рівнем доходів зайнятих мігрантів в країні-призначення та при умові працевлаштуванні державі-походження. Визначено, що економічна ефективність використання людського капіталу українських мігрантів у вартісному вимірі зросла в середньому майже в 11 разів.

На прикладі формування УНТМС, побудовано прогностичну модель розвитку україно-німецького міграційного вектору, алгоритм якої включає в себе виконання трьох етапів прогнозування: чисельності та структури населення Німеччини та України; макроекономічних показників та кон'юнктури ринків праці Німеччини та України; обсягів потенційної міграції у векторі «Україна-Німеччина».

Результати демографічних прогнозів Німеччини та України, підтвердили вихідне положення прогностичної оцінки про необхідність та залежність розвитку німецької та української економік від міграційних потоків людських ресурсів з інших держав. Для прикладу, у Німеччині значення показника сальдо міграції з кожним роком повинно зростати до 0,5 млн осіб у 2030-2060 рр. з метою мінімізації наслідків демографічної кризи та уникнення значного дисбалансу на ринку праці.

У ході дослідження здійснено прогнозування чисельності української громади в Німеччині на основі сценарного підходу з побудовою еталонного, оптимістичного, тенденційного, песимістичного варіантів розвитку подій з врахування змодельованих соціально-економічних факторів, які впливають на аспірації україно-німецького вектору міграційної активності населення. Оцінено ймовірні варіанти розвитку міграційної активності населення в україно-німецького векторі на середньострокову (до 2025 р.) та довгострокову (до 2030 р.) перспективи. Так, за найбільш ймовірним тенденційним сценарієм

прогнозу, який передбачає помірне зростання економічних та соціальних стандартів в Україні, інтенсивність україно-німецького міграційного потоку в абсолютному вимірі зросте до 400 тис. осіб у 2025 р. і до 450 тис. осіб у 2030 р. Впродовж 2019-2027 рр. середня щорічна кількість новоприбулих мігрантів з України коливатиметься в межах 13-15 тис. осіб з поступовим зменшенням до 10 тис. осіб у 2030 р.

Визначено, що результати моніторингу повинні стати інформаційною підтримкою для прийняття управлінських рішень владними структурами з метою використання позитивного потенціалу ТМС та попередити розвиток негативних наслідків в тому числі в демографічній сфері.

Підсумовано, що оптимізація процесів демографічного відтворення через формування нових ТМС повинна стати одним з ключових результатів ефективної міграційної політики.

Міграційна політика як інструмент демографічної, в плані регулювання демографічного відтворення, повинні бути зосереджені довкола питань, що стосуються: скорочення виїзду з України мігрантів та переорієнтації з країни-постачальника людських ресурсів на державу-реципієнта; створення необхідних умов для повернення та реінтеграції українських мігрантів в українське суспільство; репатріації нащадків репресованих українців; збільшення людських ресурсів держави шляхом заохочення імміграції з-за кордону висококваліфікованих та економічно затребуваних мігрантів з інших країн; створення умов для ефективного використання праці тимчасових працівників з-за кордону в інтересах української економіки.

Основні результати проведеного дослідження опубліковані в працях [76; 80; 162; 163; 164; 165; 166; 167; 171; 172; 179].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано вирішення науково-практичного завдання, що полягає у подальшому розвитку науково-методичних засад і практичних рекомендацій щодо розробки методики системного моніторингу процесів демографічного відтворення в умовах формування та розвитку ТМС. Проведене дослідження дає змогу сформулювати низку висновків і пропозицій теоретичного, прикладного та науково-методичного змісту, головні з яких такі:

1. Сформовано понятійно-термінологічний апарат дослідження процесів демографічного відтворення населення та розвитку ТМС. Розглянуто еволюцію поглядів щодо сприйняття демографічного відтворення. Визначено, що демографічне відтворення – це складний процес відновлення покоління людей, який виникає і модифікується (трансформується) під впливом сукупності відносин їх життєдіяльності (демографічних, сімейно-організаційних, соціально-економічних, етнокультурних, геопросторових та ін.), що забезпечують певний режим зміни чисельності та складу покоління (його статевовікової, професійної, соціально-економічної, екістико-поселенської та ін. структур).

2. Проведена систематизація функцій, видів ТМС, що дало змогу запропонувати авторську класифікацію ТМС за спеціальними ознаками: масштабом територіальної організації зв'язків, геополітичною роллю в суспільному поділі праці, вектором організації міграційних потоків у межах «міграційної пари», швидкістю змін, архітектонікою системи, формою організації правових відносин, способом утворення, відношенням до сфери організації суспільства, суб'єктом міграції.

3. Здійснено компаративний аналіз стану демографічної ситуації в Україні та Німеччині, що дозволило виявити основні спільні та відмінні риси. До спільних демографічних проблем та пов'язаних з ними демоекономічних

наслідків в Україні та Німеччині належить: старіння населення, низька народжуваність, зменшення рівня економічної активності, дефіцит робочої сили, зростання навантаження на систему соціального забезпечення через збільшення кількості пенсіонерів. Обґрунтовано, що подальше збереження існуючих тенденцій природного відтворення населення посилить демографічні проблеми обох країн. На прикладі німецької ТМС встановлено, що імміграція є одним з дієвих способів вирішення проблеми демографічного відтворення та оптимізації статевовікової структури населення в сучасних умовах глобалізованого суспільства.

4. Визначено передумови встановлення, оцінку стану та тенденцій демографічного відтворення УНТМС. Обґрунтовано, що головними економічними стимуляторами розвитку УНТМС є полярні значення показників оплати праці та зайнятості. В результаті дослідження сформовано соціально-демографічний портрет типового українського мігранта в УНТМС. Визначено, що характерною рисою міграції українців до Німеччини в статевому зрізі є зростання частки жінок у репродуктивному віці. Демографічним результатом функціонування УНТМС є повільна трансформація статевовікової структури мігрантів в бік її омолодження та збільшення частки жінок в загальній чисельності мігрантів. У територіальному зрізі найбільша кількість українців проживає в південних і східних федеральних землях, яким притаманний найнижчий рівень безробіття.

5. Для оцінки стану економічного розвитку та визначення потенційних центрів «притягання» і «виштовхування» мігрантів на рівні окремих територіально-адміністративних одиниць здійснено кластерування регіонів УНТМС за значенням ІРМП, який підтвердив тезу про компліментарність міграції України та Німеччини. Встановлено, що дві третини регіонів України (16 областей) непривабливі для потенційних мігрантів. За допомогою регресійного аналізу виділено головні показники-стимулятори розвитку україно-німецьких міграційних потоків: зростання ВВП у розрахунку на одну зайняту особу в Німеччині та середнього рівня доходів працевлаштованого

населення, зменшення рівня безробіття та інфляції, збільшення розривів у доходах населення України та Німеччини, зростання рівня безробіття та середньорічних цін на споживчі товари в Україні. Визначені головні демографічні, соціально-економічні, політичні переваги або втрати для країни-реципієнта (Німеччини) і країни-донора (України) внаслідок розвитку УНТМС.

6. Розроблено методикау системного моніторингу процесів демографічного відтворення в умовах розвитку ТМС. Запропоновано економічні наслідки розвитку міждержавної ТМС виражати математично та розраховувати на суспільному і державному рівні. Так, до суспільних соціально-економічних ефектів розвитку УНТМС належить зростання економічної ефективності використання людського капіталу українських мігрантів у вартісному вимірі майже в 11 разів, покращення економічної ситуації осіб-переселенців та сімей трудових мігрантів внаслідок зростання обсягів грошових переказів. Співвідношення вигод і втрат свідчить про ефективність та продуктивність функціонування ТМС. Визначено, що результати моніторингу повинні стати інформаційною підтримкою для прийняття управлінських рішень владними структурами з метою використання позитивного потенціалу ТМС та попередження розвитку негативних наслідків, в тому числі в демографічній сфері.

7. На прикладі розвитку УНТМС розроблено та апробовано методикау прогнозування потенційних обсягів міграції населення з України до Німеччини. Обґрунтовано, що україно-німецькі міграційні потоки будуть урівноважені лише тоді, коли державна і суспільна економічна вигода від міграції прямуватиме до нуля. Така ситуація можлива лише при вирівнюванні значення основних показників, які відповідають за економічний розвиток країни.

8. Підсумовано, що ризики загострення проблем демографічного відтворення в Україні в умовах розвитку наявних ТМС та низького рівня

економічного розвитку в подальшому лише наростатимуть. Цілі та заходи політики демографічного відтворення повинні узгоджуватися та корелювати з міграційною та економічною політикою та бути побудованими на принципі випередження розвитку негативних демографічних подій, сприяти зменшенню демографічних втрат, максимізувати демографічну та економічну суспільну і державну вигоду від розвитку ТМС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Список використаних джерел до розділу 1

1. Вишнеvский А. Г. Воспроизводство населения и общество: история, современность и будущее. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/vish/vishne.pdf>
2. Статистичне вивчення природного відтворення населення Чернівецького регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.03.01 «Статистика». Київ, 2005.
3. Філософський енциклопедичний словник. Київ. Абрис, 2002. 751с.
4. Сегіда К. Ю., Немець Л. М. Суспільно-географічні аспекти дослідження сутності відтворення населення. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2010. № 11. С. 146–152.
5. Дорошенко Л. С. Демографія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2005. 112 с.
6. Долінченко О. М. Категорійно-понятійний апарат державного регулювання демографічних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_8_31
7. Стешенко В. С. Зміст понять «демографічний розвиток» і людський розвиток»: тотожності та відмінності. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 1(19). URL: <https://dse.org.ua/archive/19/1.pdf>
8. Сукнева С. А. Демографический потенциал воспроизводства населения арктического региона России. 2017. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/55581/1/8udf1_26.pdf
9. Теслюк Р. Т., Біль М. М., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Регіональні соціально-економічні дослідження міграційних питань: ретроспектива та сучасні підходи. *Регіональна економіка*. 2014. № 3 (73). С. 131–141.
10. Теория народонаселения Мальтуса / Экономический словарь. URL: <http://www.ekoslovar.ru/508.html>

11. Методология и методы изучения миграционных процессов: междисциплинарное учебное пособие / Центр миграционных исследований ; под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. М., 2007. 370 с.
12. Бараняк І. Є. Демографічне відтворення в умовах формування нових концепцій міграційної активності населення. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, 23-24 квітня 2019 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 11-13.
13. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48, No. 2. (June, 1885), pp. 167–235. URL: <https://www.jstor.org/stable/2979181?seq=1>
14. Чорна В. О. Специфіка та детермінанти трудової міграції у Південному регіоні України: дис. канд. соц. наук: 22.00.04 / Запоріжжя, 2016. 255 с.
15. Сови А. Общая теория населения. Москва: Прогресс, 1977. с. 519. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/sovi/sovi_t2.pdf
16. Everett S. Lee A Theory of Migration. *Demography*, 1966. Vol. 3, No. 1., pp. 47-57. URL: <https://emigratecaportuguesa.files.wordpress.com/2015/04/1966-a-theory-of-migration.pdf>
17. Абылкаликов С. И., Винник М. В. Экономические теории миграции: рабочая сила и рынок труда. *Бизнес. Общество. Власть*. 2012. №12. URL: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2012--12/71249233.html>
18. Mincer J. Labour force participation of married women: A study of labour supply. *Aspects of Labour Economics* / ed. H. Lewis. Princeton: Princeton University Press, 1962. P. 63–105.
19. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник, 2-ге видання – доповнене і перероблене / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. Т. Риндзак, О. П. Мульська та ін.; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2018. 226 с.

20. Синковець Н. І. Аналіз основних теорій міжнародної міграції в сучасному економічному просторі. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. №7. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2927/2622
21. Coleman D. Why we don't have to believe without doubting in the Second Demographic Transition – Some Agnostic Comments. *Vienna Yearbook of Population Research* / G. Feichtinger (Ed.), A. Prskawetz, T. Fent. Wien, 2004. Pp. 11–24.
22. Ионцев В. А., Прохорова Ю. А. Международная миграция населения в контексте демографической теории. *Уровень жизни населения регионов России*. №3(193). 2014. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/a0b4/7029384f3fa33bfb60fe202b117a4b7c847f.pdf>
23. Чистова Е. В. Миграция как фактор старения населения. Жовтень 2017 року. URL: <http://www.nauka.org.ru/wp-content/uploads/2017/10/Чистова.pdf>
24. Zelinsky W. The Hypothesis of Mobility Transition. *Geographical Review*. 1971. № 61. Pp. 219–249.
25. Ивахнюк И. В. Развития миграционной теории в условиях глобализации. *Век глобализации*. №1/2015. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Veck%20globalizastii/2015_1/3.pdf
26. Skeldon R. Global Migration: Demographic Aspects and Its Relevance for Development. *United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division*. 2013. URL: http://www.un.org/esa/population/migration/documents/EGM.Skeldon_17.12.2013.pdf.
27. Абдуразакова Н. Г. Гендер и миграция (к постановке проблемы). *Вестник Чувашского университета: социологические науки*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gender-i-migratsiya-k-postanovke-problemy>
28. Курій Л. О. Фемінізація міжнародної трудової міграції і проблема збереження людського капіталу. *Вісник Хмельницького національного*

університету: економічні науки. № 5, Т. 1 2011. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_5_1/119-122.pdf

29. Одинець С. Нині ми стоїмо на порозі нової хвилі міграції. І це добре. *Інтернет-портал «Твоє місто»*. 22 липня 2016 р. URL: http://tvoemisto.tv/news/svitlana_odynets_nyni_my_stoimo_na_porozi_novoi_migratsii_i_tse_dobre_79606.html

30. Герасименко Г. В., Позняк О. В. Гендерні аспекти трудових міграцій України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11655/04-Gerasumenko.pdf>

31. Володько В. В. Домогосподарська роль і роль годувальника сім'ї в уявленнях і практиках сучасних українських трудових мігранток. *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: збірник матеріалів науково-практичної конференції молодих учених, 27 вересня 2011 р.* Київ: НІСД, 2011. С. 169-174.

32. Бараняк І. Є. Взаємозв'язок міграційних систем і демографічного відтворення: теоретичний аспект. *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 6 червня 2019 р.* Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 119-122.

33. Ивахнюк И. В. Международная трудовая миграция. Москва: Теис, 2005. 286 с.

34. Пуригіна О. Г., Сардак С. Е. Міжнародна міграція. Навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2007. 312 с.

35. Ілик Х. В. Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні: дис. канд. соц. наук: 22.00.04. / Львів, 2017. 233 с.

36. Майданік І. П. Теоретичні підходи мікрорівня до вивчення трудових міграцій. *Вісник НТТУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка.* № 3, 2006. URL: http://novyn.kpi.ua/2006-3/05_Maidanik.pdf

37. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с.
URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>

38. Чорнописька Х. І. Сучасні концептуальні підходи до вивчення міграційних процесів у соціологічному дискурсі. *Вісник Одеського національного університету: Соціологія і політичні науки*. 2016. Т. 21, Вип. 1.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_sip_2016_21_1_11

39. Рісна Р. Р. Трудова рееміграція в системі забезпечення соціально-економічного розвитку регіону: дис. канд. ек. наук: 08.00.07 / Львів, 2016. 256 с.

40. Гайдаш О. С. Теоретичні засади дослідження міжнародного ринку праці. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип. 2, Т. 1. С. 37-41.

41. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции (перевод с англ. А. Н. Каменского и И. В. Ивахнюк). *Мир в зеркале международной миграции*. Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир. / Гл.ред.В.А.Ионцев. М.: МАКС-Пресс, 2002. Вып.10.

42. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем. Київ, 2010. 129 с.
URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1142_42884991.pdf

43. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НАН України М. А. Хвесика. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776с.
URL: http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/nas_dop_2015.pdf

44. Садова У. Я., Князев С. І., Андрусішин Н. І. Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. №3. С. 3–12.

45. Hein de Haas North African migration systems: evolution, transformations and development linkages. *Working Papers IMI*. 2007. Paper 6. 44 p.
46. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2011. 524 с.
47. Theory Development. URL: <http://www.migrationsystems.org/migration-theories/>
48. П'ятковська О. Р., Ключковська І. М. Україна в міграційних системах: погляд з перспектив економічного та інноваційного розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3(101). URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_023_PyatkovskaOR,KlyuchkovskaI M.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_023_PyatkovskaOR,KlyuchkovskaI M.pdf)
49. Bakewell O. Re-launching Migration Systems. *Working Paper IMI*. 2012. Paper 60. P. 19
50. Massey D. S. Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*. 56 (1). 1990, Pp. 3-26.
51. Mabogunje A. L. Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration. *Geographical Analysis*. 1970. № 2 (1). P. 1-18.
52. Біль М. М. Концептуальні засади управління формуванням територіальних міграційних систем у контексті забезпечення сталого розвитку регіону. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету: економічні науки*. Вип. 32: у 3 ч. 2012. С. 128–131.
53. Міграційні процеси та етнічне відтворення. URL: http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iio_kdsd_etnodemografiya/120.html.
54. Шиманська К. В. Міграція людських ресурсів в умовах геоекономічних трансформацій: регіональний вимір : монографія / К.В. Шиманська. Житомир: ЖДТУ, 2017. 588 с.

55. Кіпень В. П., Авксентьєв М. В. Міграційний потенціал України в контексті візового режиму з ЄС. Аналітичний звіт. Донецьк, 2011. 87 с.
56. Городецька Г.І. Ланцюгова міграція: "За" і "Проти" з точки зору українських мігрантів в Іспанії. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1. С. 203–213.
57. Біль М. М. Проблеми формування і розвитку інфраструктури територіальних міграційних систем. *Регіональна економіка* 2014. № 2. URL: http://ird.gov.ua/re/re201402/re201402_066_BilMM.pdf
58. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. / За ред. О. В. Позняка. Умань, 2007. 276 с.
59. Гриньова В. М., Шульга Г. Ю. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посіб. Київ, 2010. 310 с.
60. Долінченко О. Методичні аспекти дослідження демографічного розвитку великого міста. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1(50). Ч. 1. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_50/fail/10.pdf
61. Бараняк І. Є. Територіальна міграційна система: понятійно-термінологічний апарат, підходи до класифікації. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 27 листопада 2019 р.* Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 13-18.
62. Економічна енциклопедія: у 3 т. К.: Академія, 2002. Т. 1. 864 с.
63. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / [наук.-ред. Колегія: Ю. В. Ковбасюк та ін.]; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К.: НАДУ, 2011. Т.1: Теорія державного управління / [наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова)]. 2011. 748 с.
64. Дегтяр А.О. Теоретико-методологічні засади розробки та реалізації державної демографічної політики в Україні. *Публічне управління: теорія та практика*. № 2 (10). 2012. С. 196-200.

65. Афанасьєва Ю. В. Державна підтримка сім'ї як чинник стимулювання народжуваності в Україні : дис. канд. держ. упр. : 25.00.02 / Харків, 2016. 250 с.
66. Долінченко О. М., Кризина Н. П. Досвід європейських країн щодо державного регулювання демографічних процесів у великих містах. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=689>.
67. Афанасьєва Ю. В. Напрями удосконалення правового механізму державного регулювання демографічних процесів в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4(51). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-4/doc/2/03.pdf>.
68. Блюк Н. В. Про міграційну політику в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2016. № 845. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34590/1/4_20-27.pdf
69. Пак Н. А. Міграційна політика Європейського союзу: проблеми і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*. 2017. С. 54-57.
70. Бараняк І. Є. Соціозахисна роль міграції у збереженні демовідтворювального потенціалу регіону [параграф 3.1]. *Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти*: монографія: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. С. 89–97.
71. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків. *Вісник Львівського університету: Серія соціологічна*. 2009. № 3. С. 125–142.
72. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf

73. Плоских Е. В., Межеричкий В. П. Влияние миграции на демографический потенциал. *Вестник КРСУ*. 2014. Том 14. № 3. URL: <https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2014/v3/a42.pdf>
74. Моисеенко В.М., Чудиновских О. С., Донец Е. В. Миграция и семейный состав населения. Домохозяйство, семья и семейная политика. М.: Диалог. МГУ, 1997.
75. Железнова Г. А., Ухатая В. А. Брачный состав мигрантов в Республике Саха. Якутск: ЯФ ГУ “Издательство СО РАН”, 2004.
76. Бараняк І. Є. Моделювання демографічних явищ та процесів у регіоні: структурно-кваліметричний аспект (на прикладі Львівської області) [параграф 2.3] *Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів*: НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У.Я.Садова. Львів, 2015. С. 76-86.
77. Горобець О. М. Міграція у відтворенні населення Поділля : дис. канд. ек. наук : 08.09.01. Тернопіль, 2005. 234 с.
78. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. К. : НІСД, 2018. 472 с.
79. Шаульська Л. В., Якимова Н. С. Сучасні проблеми соціально-трудоваї міграції Донецької області. *Формування ринкової економіки*. Спец. вип.: *Соціально-трудоваї відносини: теорія та практика*. 2010. Т. 2. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/2901>
80. Бараняк І. Є. Формування Україно-Німецької територіальної міграційної системи: економічні наслідки та ефекти. *Економіка та держава*. Вип. №1 (135). 2019. С. 132-136.
81. Косован Е. А. Украинская эмиграция в Германии (XIX-начало XXI вв.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.03. Москва, 2015. 297 с.
82. Посольство України у Федеративній республіці Німеччина. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/ukrainians-in-de>.

83. Об'єднання українських організацій в Німеччині. URL: <https://www.dach-ukraine.de/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81.html>
84. Український вільний університет. URL: <http://www.ufu-muenchen.de/uk/university>.
85. Українські школи в Німеччині. URL: <http://osvita.ukrainianworldcongress.org/ukrajinska-shkola-diaspora-Germany/>.
86. Українці Німеччини: розпорошена діаспора. *Deutsche welle*. 24 липня 2013 р. URL: <https://www.dw.com/uk/українці-німеччини-розпорошена-діаспора/a-16967293>.
87. Кадровий голод: як спинити відтік мізків і рук з України. *Українська правда*. 26 березня 2018 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/03/26/635298/>.
88. Про нас / Німецька служба академічних обмінів. URL: <https://www.daad-ukraine.org/uk/pro-nas/>.
89. Про раду німців України / Німці в Україні / Інтернет-портал етнічних німців України. URL: <http://deutsche.in.ua/ua>
90. Організаційна структура / Німці в Україні / Інтернет-портал етнічних німців України. URL: <http://deutsche.in.ua/ua>
91. Ієрархія літургійних церков. URL: <http://www.hierarchy.religare.ru/h-liuter-nelcuprih.html>.
92. Посольство Федеративної республіки Німеччина. URL: <https://kiew.diplo.de/ua-uk/themen/willkommen/deu-institutionen/1259372>.

Список використаних джерел до розділу 2

93. Бараняк І.Є. Міграція як чинник демографічного відтворення населення Німеччини в умовах конкурентних викликів сучасності. *Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності*: зб. матеріалів

доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 березня 2018 р. Львів. 2018. С. 13–14.

94. Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>.

95. Населення та міграція / Статистична інформація / Головна / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/Свсва>

96. Бараняк І. Є. Особливості демографічного відтворення в українському прикордонні. Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2016 р. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 95-99.

97. Fortschreibung des Bevölkerungsstandes / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>.

98. Статеві-віковий склад населення / Чисельність і склад населення / Банк даних / Статистика населення України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp

99. Сумарний коефіцієнт народжуваності / Народжуваність і відтворення населення / Демографічні процеси і відтворення населення / Банк даних / Статистика населення України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp

100. Zusammengefasste Geburtenziffern / Statistik der Geburten / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>.

101. Мельничук Д. П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. 2015. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/2015_Melnichuk.pdf

102. Lebendgeborene / Statistik der Geburten / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>

103. Народжуваність за віковими групами матерів / Народжуваність і відтворення населення / Демографічні процеси і відтворення населення / Банк

даних / Статистика населення України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp

104. Левчук Н. М., Лущик Л. В. Міжрегіональні відмінності у тривалості життя в Україні: основні тенденції та зміни. *Демографія та соціальна економіка*. 2019, № 1(35). С. 26–40.

105. Durchschnittliche Lebenserwartung / Sterbetafeln / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>

106. Левчук Н. М. Здоров'я і тривалість життя в Україні у контексті формування передумов інноваційної зайнятості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. №1. С. 54-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2017_1_6

107. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: наукова доповідь / за ред. В. С. Кравціва. Л.: ДУ «ІРД ім. М. І. Долишнього НАН України», 2018. 157 с. URL: http://ird.gov.ua/publications/meIrd2015_nd02.pdf.

108. Ausländerstatistik / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>

109. Міграційна статистика в Україні та шляхи її удосконалення. Аналітична записка. 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/migraciyna-statistika-v-ukraini-ta-shlyakhi-ii-udoskonalennya>.

110. Теслюк Р. Т., Бараняк І. Є. Мезорегіональні відмінності демографічних процесів в Україні у світлі новітніх міграційних викликів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №9. С. 608–614.

111. Бараняк І. Е. Прогнозная оценка деморазвития Карпатского региона Украины в условиях оптимизации миграционных процессов. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы*: сб. материалов Международной научно-практической конференции, 14-15 марта 2014 г. Казань: Отечество, 2014. С. 29–36.

112. Teslyuk R., Baranyak I. Modern Trends in Demographic Development of Lvivska Oblast and Podkarpackie Voivodship. *Socio-Economic Potential on the Polish-Ukrainian Border. Collective monograph.* Jarosław, Lwów: PWSTE Publishing House 2017. Pp. 187-195

113. Демографічний щорічник «Населення України» / Населення та міграція / Публікації / Статистична інформація / Головна / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

114. В ООН розповіли, скільки становить загальна кількість мігрантів у світі. *Тиждень.ua.* 19 грудня 2017 р. <https://tyzhden.ua/News/206194>.

115. Івахнюк І. Евразийская миграционная система: от экономического прагматизма к возрождению цивилизационного единства. URL: <http://www.gumilev-center.ru/evrazijskaya-migracionnaya-sistemaot-ehkonomicheskogo-pragmatizma-k-vozhrozhdeniyu-civilizacionnogo-edinstva/>

116. Історія німців України. *Матеріали всеукраїнської наукової конференції.* К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2017. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/istoria_nimtsiv_217.pdf

117. Дизендорф В. Историческая демография немецкого населения России (XVIII в. – XXI в.). Роттенбург, 2010. URL: http://wolgadeutsche.net/diesendorf/Ist_demograf.pdf

118. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. *Демоскоп weekly.* URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_age_gub_97.php?reg=71 www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_age_gub_97.php?reg=53.

119. Німецька громада в Україні як приклад самоорганізації. *Інтернет-портал ГУРТ.* URL: <https://gurt.org.ua/news/recent/16748/>.

120. Всесоюзная перепись населения 1979 года. Национальный состав населения по регионам России. *Демоскоп weekly.* URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79.php.

121. Білаш В. «Німці в Україні». Реабілітація через пошанування. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/nimczi-v-ukrayini-reabilitacziya-cherez-poshanuvannya.html>.
122. Бараняк І.Є. Історичні передумови формування та розвитку україно-німецьких міграційних зв'язків. *Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети*: зб. матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 вересня 2017 р. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. С. 59-62.
123. Кулинич І. М. Німецькі колонії в Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) / І. М. Кулинич. // Український історичний журнал. – 1990. – №9. – С. 18–30.
124. Бурім Д. В. Українська еміграція в Німеччині міжвоєнного періоду в мемуарах сучасників: спогади Михайла Селешка в фондах Архіву ОУН в Києві *Історичний архів. Наукові студії*: Ред. кол.: Багмет М. О., Колісниченко А. І., Котляр Ю. В., Тригуб П. М., Сінкевич І. Ю. Вип. 13. Миколаїв, 2014. 177 с.
125. Десятерик Д. Український Берлін: минуле і сьогодення. *День*. 15 березня 2012 р. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/panorama-dnya/ukrayinskiy-berlin-minule-i-sogodennya>
126. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні / В. Маруняк ; Т. 1. Роки 1945-1951. Мюнхен, 1985. 86 с.
127. Ключковська І., Гумницька Н. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен. 2010. URL: <http://miok.lviv.ua/?p=379>.
128. Бараняк І. Є. Україно-німецька міграційна система: історичні передумови та особливості формування. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*. зб. матеріалів доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 8 червня 2017 р. Львів: Львівський інститут МАУП, 2017. С. 110–114.

129. Трансформаційна криза в Україні та суперечності в реалізації економічної стратегії держави. URL: http://old.niss.gov.ua/book/jalilo_mon/r2.html
130. Шаульська Л., Якимова Н. Проблема тіньової зайнятості в контексті структурних трансформацій ринку праці. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2017. №2 (148) С. 28-35.
131. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми. 2017. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf
132. Arbeitsmarkt / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>
133. Sadova U., Stepura T., Baranyak I. Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. Vol.8, no. 1. Pp. 60-78.
134. Ринок праці / Статистична інформація / Головна / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
135. Bevölkerung mit Migrationshintergrund - Fachserie 1 Reihe 2.2. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/_inhalt.html#sprg228898
136. Завдяки Німеччині в решті ЄС існують 4,8 мільйона робочих місць. *Deutsche welle*. 16 червня 2017 р. URL: <https://www.dw.com/uk/дослідження-завдяки-німеччині-в-решті-єс-існують-48-мільйона-робочих-місць/a-39272613>
137. Бараняк І. Є. Україно-німецька міграційна система в умовах новітніх тенденцій мобільності населення. *Трансформаційні процеси в економіці України: глобальні та регіональні аспекти*: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, аспірантів та студентів, 23-24 грудня 2016 р. Львів: ДУ «ІРД ім. М. І. Долишнього НАН України», 2016. С. 39-42.

138. Ausländische Bevölkerung - Fachserie 1 Reihe 2. URL: <https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung.html>

139. Міграційний профіль України за 2017 рік. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf.

140. Бараняк І. Є. Україно-німецька територіальна міграційна система: сучасний стан та тенденції розвитку. *Регіональна економіка*. 2016. №4(82). С. 66–74.

141. Einbürgerungen / Fachserie 1 / Reihe 2.1. URL: <https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Einbuengerungen.html>

142. Бараняк І. Є. Демографічний профіль українських мігрантів Німеччини. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: зб. матеріалів доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 червня 2018 р. Львів: Львівський інститут МАУП, 2018. С. 91-94.

143. Bildung und Kultur - Fachserie 11 Reihe 4.1. URL: https://www.destatis.de/GPStatistik/receive/DESerie_serie_00000114?list=all

144. Національний склад, мовні ознаки, громадянство / Банк даних / Всеукраїнський перепис населення 2001 року. URL: <http://www.ukrcensus.gov.ua/>

145. Bevölkerung, Erwerbstätige, Erwerbslose, Erwerbspersonen, Nichterwerbspersonen: Bundesländer, Jahre / Mikrozensus / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>

146. Риндзак О. Т., Бараняк І. Є. Дослідження факторів зовнішньої міграції населення України з метою запобігання його втратам. *Антикризове управління: держава, регіон, підприємство*: зб. матеріалів доповідей Міжнародної наукової конференції 17 листопада 2017 р. Ле-Ман. 2017. С. 56–58.

147. Приймак В., Голубник О., Шинкар Н. Міграційна привабливість регіонів України. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 1. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/20037>
148. Голубник О. Міграція населення України: регіональні особливості. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2017. Вип.37. С. 318–322. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economics/article/view/7173/7171>
149. Моденов В.А., Носов А.Г. Россия и миграция. История, реальность, перспективы. Москва, Прометей, 2004. 328 с.
150. Бараняк І. Є. Міграційна привабливість регіонів України: індексна оцінка [параграф 2.3]. *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання*: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 70-79.
151. Волошин Г. В. Теоретичні проблеми визначення індексу міграційної привабливості країн-членів ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Випуск 101 (частина 2). С. 106–113. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1941/1705>.
152. Українці переказали з Німеччини рекордну за п'ять років суму. *Українська правда*. 29 серпня 2017 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/08/29/628430/>.
153. Бараняк І. Є. Функціонування регіональних ринків праці в умовах формування україно-німецької територіальної міграційної системи. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6683>
154. Кушлак О. І. Міграція капіталу як умова вступу України в глобальний економічний простір. URL: <http://intkonf.org/kushlak-oi-migratsiya-kapitalu-yak-umova-vstupu-ukrayini-v-globalniy-ekonomichniy-prostir/>.
155. Торговельно-економічне співробітництво / Україна-Німеччина / Посольство України у Федеративній республіці Німеччина. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/ua/ukraine-de/trade>.

156. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України / з України: за країнами світу / Зовнішньоекономічна діяльність / Статистична інформація / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

157. Прямі інвестиції Німеччини за кордоном. *Політика. Право. Життя*. 31 липня 2017 р. URL: http://www.pollawlife.com.ua/2017/07/blog-post_31.html

158. Німецький бізнес готовий збільшувати інвестиції в Україну. *Укрінформ*. 21 липня 2016 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2054107-nimeckij-biznes-gotovij-zbilsuvati-investicii-v-ukrainu-posol.html>

159. Бараняк І. Є. Нові форми розвитку територіальних міграційних систем (на прикладі українсько-німецьких зв'язків) [параграф 3.1]. *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання*: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 90-99.

160. Загальна інформація / Концерн Leoni. URL: <https://www.leoni-ukraine.com/uk/leoni-v-ukrajini/zagalna-informacija/>

161. Радковець Ю. Геополітичні основи німецької політики на українському напрямі: вчора і сьогодні. *Аналітичний центр «Борисфен інтел»*. 19 лютого 2016 р. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/ukr-germ2-1/>

Список використаних джерел до розділу 3

162. Бараняк І. Є. Стан та тенденції розвитку демографічних процесів у регіоні в умовах глобального перерозподілу людського капіталу із застосуванням методів демографічного моделювання. *Актуальні питання економічних наук: зб. тез доповідей II Міжнародної наук.-прак. конф., 13–14 березня 2015 р.* Київ: Гельветика, 2015. С. 81–84.

163. Teslyuk R., Varanyak I. Modern Trends in Demographic Development of Lvivska Oblast and Podkarpackie Voivodship. *Socio-Economic Potential on the*

Polish-Ukrainian Border. Collective monograph. Jarosław, Lwów: PWSTE Publishing House 2017. Pp. 187–195.

164. Бараняк І. Є. Демографічне прогнозування як необхідна умова ефективного управління людськими ресурсами. *Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 5 червня 2013 р. Львів: Львівський інститут МАУП, 2013. С. 51-54.

165. Мульська О. П., Бараняк І. Є. Прогностична модель формування україно-німецької міграційної системи. *Економіка і прогнозування*. Вип.2. 2019. С. 120–137.

166. Бараняк І. Є., Гальків Л. І., Андрусин Н. І. Проблеми прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону. *Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку*: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2013. Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. 2013. С. 277-286.

167. Бараняк І. Є. Вплив факторів сезонності на відтворення населення Львівщини. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні*: матеріали ІХ наук.-прак. конф. наук.-педагог. працівників, 25-29 березня 2013 р. Львів: ІППТ НУ «ЛП», 2013. С. 439-442.

168. Kurier: Bevölkerung: Westeuropa wächst, Osteuropa schrumpft. URL: <https://kurier.at/chronik/weltchronik/bevoelkerung-westeuropa-waechst-osteuropa-schrumpft/400054985>

169. Німеччина відчиняє двері мігрантам, щоб підтримати ринок праці. Euronews. 7 вересня 2015 р. URL: <http://ua.euronews.com/2015/09/07/germany-s-winning-refugee-welcome-formula>

170. Bevölkerungsvorausrechnungen / Bevölkerung / Themen / Menu / Genesis-online. URL: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online>

171. Бараняк І. Є., Пітюлич М. М. Стратегічні прогностичні орієнтири деморозвитку Карпатського регіону. *Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку*: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2013. Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. 2013. С. 313–317.

172. Sadova U., Baranyak I. Socio-demographic determinants of regional economic development under the integration processes. *Determinants and sources of development of enterprises in the region*. R. Fedan, K. Szara (Eds.). Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. Pp. 113–122.

173. Позняк О. В., Шевчук П. Є. Демографічні перспективи України до 2060 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1(21). С. 72–84.

174. Смалійчук Г. В. Активна політика зовнішньої трудової міграції як імператив регулювання ринку праці / Український ринок праці: імперативи та можливості змін : колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І. Л. Петрової, к.е.н. В. В. Близнюк ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. С. 332-346.

175. Уряд Німеччини змінює міграційну політику. *Наш вибір*. 6 лютого 2019 р. URL: <https://naszwybir.pl/uryad-nimechchynu-zminuyue-migratsijnu-polityku/>

176. Макарова О. В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспектива. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 3–11.

177. Про затвердження плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011-2015 роки. *Агенство ООН з питань міграції*. URL: <http://iom.org.ua/ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/on-approval-of-the-action-plan-of-integration-of-migrants-into-ukrainian-society.html>.

178. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження КМУ № 482-р від 12 липня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

179. Рісна Р. Р., Бараняк І. Є. Соціально-демографічний профіль Львівської області у фокусі трудореєміграційних перспектив. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016 №26(6). С. 126–131.

180. Станков Д. Механізми державного управління міграцією в умовах глобалізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 4(15). С. 183-190.

URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04\(15\)/12sdvmug.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04(15)/12sdvmug.pdf)

181. Лавринович О. Інтеграція мусульманських спільнот у європейський простір в контексті глобальних міграційних процесів. *Релігія та Соціум*. 2013. № 3–4. С. 208–213. URL: [http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup3-4\(11-12\)/29.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup3-4(11-12)/29.pdf).

182. Смалійчук Г. В. Портрет сучасного транснаціонального іммігранта та підходи щодо його інтеграції. *Соціально-трудова відносина: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 338–345.

183. Риндзак О. Т. Міграційний та інтеграційний потенціал населення як важливі фактори розвитку територіальних міграційних систем. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3(101). С. 208-216.

184. Васильчук В. М. Німецька спільнота в Україні в другій половині XVIII ст. - першій половині XIX ст. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/83232/19-Vasylchuk.pdf?sequence=1>.

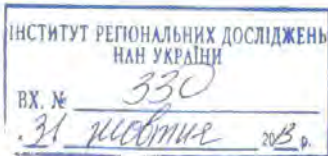
185. Монолатій І. Довідник «Німецькі колонії Галичини». 2000. URL: https://kalusz.io.ua/s120978/nimecki_kolonie_galichini

186. Дизендорф В. Российские немцы в зеркале демографической статистики. Роттенбург, 2011. 147 с.

187. Зубач В. Німецькі колоністи в Закарпатті. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/nimeczki-kolonisti-v-zakarpatti.html>.

188. Панчук М., Ковальчук О., Чирко Б. Німецька національна меншина в Україні в 1920-1930-х роках. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/monograf/17/32.pdf>

ДОДАТКИ

УКРАЇНА

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
**ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, ІНВЕСТИЦІЙ,
 ТОРГІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ**

ЄДРПОУ 385 57560, 79008, м. Львів, вул. В. Винниченка, 18, тел. 261-21-55 тел./факс. 235-60-80

E-mail: gue@loda.gov.ua

30.10.2013р. № 2-11-3839 На № _____ від _____

*Садова У.Я.
 до відомої і частини
 рішень і матеріалів
 31.10.2013*

Інститут регіональних
 досліджень НАН України

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукової записки
**«Особливості формування і розвитку територіальних міграційних
 систем в Україні: регіональні аспекти»**

Департамент економічного розвитку, інвестицій, торгівлі та промисловості Львівської облдержадміністрації висловлює вдячність авторському колективу під керівництвом д.е.н., проф. Садової У.Я. у складі Семів Л.К., Бідака В.Я., Цапка С.О., Гринькевич О.С., Данилюк Л.Г., Теслюка Р.Т., Біль М.М., Бачинської М.В., Риндзак О.Т., Махонюка О.В., Бараняка І.С., Селешука Г.П. за надіслані матеріали стосовно регіональних особливостей формування та розвитку територіальних міграційних систем.

Основні положення та пропозиції наукової записки використано при підготовці Стратегії розвитку Львівської області на 2014-2020 роки з прогнозом до 2025 року, а також при обґрунтуванні рішень у процесі оперативної діяльності департаменту.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

з.е.б.
 Директор департаменту
 економічного розвитку, інвестицій,
 торгівлі та промисловості
 Львівської облдержадміністрації

ШМИГАЛЬ Д.А.
Польовий Н.О.

Продовження додатку А

«Проф. Садова У.Я.
до Відома і матеріалу
теми: «...»
Уфесашу
14.04.2014»

ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАН УКРАЇНИ
ВХ. № 85
М. Світла 2014 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань соціальної політики та праці
01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5. тел.: 255-40-35. факс: (044) 255-41-70

№ 04-34/13-65563

"02" квітня 2014 р.

Інститут регіональних
досліджень НАН України

**Про використання результатів досліджень
авторського колективу Інституту регіональних досліджень НАН України
на тему: «Економіко-правові і мотиваційні засади вдосконалення
державної міграційної політики в Україні»**

Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці тривалий час плідно співпрацює з колективом науковців Інституту регіональних досліджень НАН України. Матеріали аналітичних розробок, що стосуються проблем праці, зайнятості, міграційної активності економічно активного населення України, відзначаються високим рівнем якості та актуальності.

Члени Комітету ознайомлені з текстом наукової доповіді «Формування та реалізація державної політики у сфері регулювання трудової міграції: інституційно-організаційні, нормативно-правові та соціально-економічні аспекти», підготовленої під керівництвом д.е.н., проф. Садової У.Я. та у складі авторського колективу д.е.н., проф. Семів Л.К., к.е.н. Бідака В.Я., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Риндзак О.Т., к.геогр.н. Теслюка Р.Т., к.філос.н. Цапка С.О., к.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н. Вдовин М.Л., к.е.н. Лапшиної І.А., к.е.н. Андрусишин Н.І., к.е.н. Данилюк Л.Г., к.ю.н. Голяк Л.В., д.ю.н. Бортник Н.П., к.соц.н. Іванкової-Стецюк О.Б., к.е.н. Князева І.С., к.е.н. Левицької О.О., Бараняка І.Є., Махонюка О.В., Селешука Г.П., Мульської О.П., Рісного О.П., Рісної Р.Р., Бачинської М.В., Вигора В.Й., Ковальчук Л.В.

Матеріали наукової доповіді будуть використані при опрацюванні законопроектів, зокрема:

- Про Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік" стосовно тимчасових заходів щодо виведення держави з економічної кризи, №4438 від 13.03.2014 р.;
- Про Проект Закону про внесення змін до законів України "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" та "Про зайнятість населення" (щодо статусу біженців), 4574 від 26.03.2014р.;
- Про Проект Закону про внесення змін до деяких законів України, пов'язаних з діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних, №4551 від 25.03.2014 р.

Перший заступник Голови Комітету

Сухий Я.М.

Продовження додатку А

Сарабова О.В.
 Директор
 16.10.2014

ДЕРЖАВНА МІГРАЦІЙНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У
ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Руданського 3, м. Львів, 79005 тел./факс (032) 258-60-66,
 СДРПОУ 37831493, e-mail: lv@dmsu.gov.ua

« 15 » жовтня 2014 року № 23828

Директору Інституту регіональних досліджень АНУ,
 Доктору економічних наук,
 професору
Кравціву В.С.
 вул. Козельницька, 4, м. Львів,
 E-mail irr@mail.lviv.ua

Шановний Василю Степановичу!

Висловлюємо подяку колективу інституту за науково-аналітичне дослідження «Шляхи подолання економічної незахищеності мігрантів».

Робота працівників інституту, що Ви очолюєте розіслана для ознайомлення і використання у практичній роботі керівникам Управління з питань громадянства, реєстрації та роботи з громадянами тимчасово окупованої території України. Окремо Відділу громадянства та відділу еміграційної роботи.

Щиро дякую за співпрацю.

З повагою
 Г.в.о. начальника ГУ ДМС
 у Львівській області

М.М. Брославський

Продовження додатку А

УКРАЇНА

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

79046, м. Львів, вул. Митрополита Андрея, 10, тел. 255-35-70

03.12.2014 р. № 01-9241

Садова У. Я.
12.12.2014

ДУ «Інститут регіональних досліджень
НАН України імені М.І. Долішнього»

Департамент соціального захисту населення Львівської облдержадміністрації висловлює вдячність авторському колективу під керівництвом д.е.н., проф. Садової У. Я. у складі к.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н., проф. Матковський С.О., д.е.н., проф. Семів Л.К., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Андрусишин Н.І., к.геогр.н. Теслюк Р.Т., к.е.н. Данилюк Л.Г., к.е.н. Лелик Л.І., к.е.н. Бідак В.Я., к.е.н. Риндзак О.Т., к.філос.н. Цапок С.О., к.е.н. Князев С.І., к.соц.н. Іванкова-Стецюк О.Б., к.е.н. Левицька О.О., к.е.н. Мульська О.П., к.е.н. Бачинська М.В., Бараняк І.Є., Рісна Р.Р., Махонюк О.В., Зайшла Н.О., Мандюк Я. Ю., Селешук Г. П., Баб'як В.І., Ковальчук Л.В., Яковець О.С. за надіслані матеріали науково-аналітичної записки «Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючий соціум: стан, ризики, перспективи (за результатами апробації авторської методики організації регіонально обстеження ВПО, листопад 2014 р.)», які містять результати соціологічного опитування за авторською методикою організації регіонального обстеження внутрішньо переміщених осіб.

Основні положення та пропозиції доповідної записки використані в процесі оперативної роботи з громадянами, тимчасово переселеними з АР Крим і сходу країни.

Виявлені потреби внутрішньо переміщених осіб дозволили визначити пріоритети соціальної підтримки та соціальних послуг таким громадянам і членам їх сімей.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Директор департаменту

Яковець 255 37 47

В.В. Мартиняк

Мартиняк В.В.

Продовження додатку А

Міністерство соціальної політики України
Державна служба зайнятості
(Центральний апарат)

Львівський обласний центр зайнятості

вул. Бортнянського 11а, м. Львів, 79039, тел/факс (032) 297-16-97,

E-mail: kanc@locz.gov.ua Web: <http://www.dcz.gov.ua/lviv> Код ЄДРПОУ 03491180

23.12.16 № 02-4876/0-16 На № _____ від _____

*Садова У. Я.
до вироку
матеріалів і
доказів
26. XII. 2016*

ДУ «Інститут регіональних досліджень
НАН України імені М.І. Долішнього»

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів науково-аналітичної доповіді
«Структурні зміни прикордонного ринку праці як індикатор
ефективності соціальної політики держави»

Львівський обласний центр зайнятості висловлює вдячність авторському колективу під керівництвом д.е.н., проф. Садової У. Я. у складі Ковальчук Л.В., Бараняк І.Є, Теслюк Р.Т., Левицька О.О., Махонюк О.В., Селешук Г.П., Степура Т.М., Гринькевич О.С., Данилюк Л.Г., Рісна Р.Р., Семів Л.К., Бідак В.Я., Біль М.М., Бачинська М.В., Князев С.І., Риндзак О.Т., Зайшла Н.О. за надіслані матеріали науково-аналітичної доповіді «Структурні зміни прикордонного ринку праці як індикатор ефективності соціальної політики держави», які містять організаційно-методологічні та методичні засади оцінки економічної та соціальної ефективності структурних змін прикордонних ринків праці, а також розрахунок ефективності структурних зрушень на ринку праці.

Основні положення та пропозиції наукової доповіді використані в процесі оперативної роботи Служби, а також в оцінюванні процесів, що відбуваються у сфері зайнятості населення Львівської області. В подальшому ці матеріали можуть бути використані під час розробки Програми зайнятості населення Львівської області на наступні роки.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Директор

В.Барилук

Продовження додатку А

Міністерство соціальної політики України
Державна служба зайнятості
(Центральний апарат)

Львівський обласний центр зайнятості
вул.Бортнянського 11а, м.Львів, 79039, тел/факс (032) 297-16-97,
E-mail: kanc@locz.gov.ua Web:<http://www.dcz.gov.ua/lviv> Код ЄДРПОУ 03491180

06.12.2018 № 10-4344/0-18 На № _____ від _____

Теслюк Р.Т.
До Відома і матеріалів
меч.
18.12.2018

ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені Мар'яна Долишнього НАН
України», м.Львів, вул.Козельницька, 4
(директор - д.е.н., проф. Кравців В.С.)

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів науково-аналітичної записки
**«РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СТВОРЕННЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ В УМОВАХ
МІГРАЦІЙНИХ АСПІРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ»**

Львівський обласний центр зайнятості відзначає продуктивну співпрацю з ДУ «Інститут регіональних досліджень імені Мар'яна Долишнього НАН України», висловлює вдячність авторському колективу у складі: д.е.н., проф. Садова У.Я. (наук. керівник), д.е.н., проф. Семів Л.К., к.е.н. Бідак В.Я., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Риндзак О.Т., к.геогр.н. Теслюк Р.Т., д.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н. Степура Т.М., к.е.н. Левицька О.О., к.е.н. Мульська О.П., к.е.н. Бачинська М.В., Бараняк І.Є., Махонюк О.В., Ковальчук Л.В. за надіслані матеріали науково-аналітичної записки «Регіональна політика створення робочих місць в умовах міграційних аспірацій населення». Наукова записка пропонує методичні підходи до розробки Генеральної Схеми збереження та створення нових робочих місць в Україні на основі аналізу стану поляризації регіонів України за показником соціальної напруги у сфері зайнятості та доходів населення, а також аналізу міграційних аспірацій населення як чинника територіальної організації регіональних ринків праці.

Основні положення науково-аналітичної записки використані в процесі оперативної роботи служби зайнятості, в оцінюванні процесів, що відбуваються на локальних ринках праці, будуть корисними при розробці Програм зайнятості.

Додаток: на 16 арк.

Директор

В. Барилюк

В. Барилюк

Продовження додатку А

Васильці 07-1
До Верховної
Ради

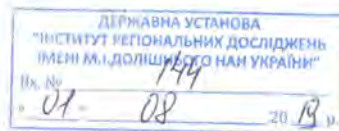
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань науки і освіти

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-31-55, факс: 255-33-04, e-mail: kno@rada.gov.ua

№ 04-23/16- 826

" 22 " травня 2019 р.

Директору ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. Мар'яна Долішнього НАН України"
професору Кравціву В.С.

Шановний Василю Степановичу!

Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти опрацьовано матеріали до парламентських слухань на тему «Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки», надіслані представниками вітчизняної вузівської та академічної науки.

Особливу подяку висловлюємо д.е.н., проф. Садовій У.Я. та провідному інженеру Вашої установи Бараняку І.Є. за надіслані аналітичні матеріали «Економічні наслідки та ефекти функціонування Україно-Німецької територіальної міграційної системи».

Основні положення та пропозиції вказаних матеріалів використано у законотворчій діяльності Комітету, зокрема під час підготовки матеріалів парламентських слухань на тему "Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки", які відбулися 10 квітня 2019 року.

Щиро дякуємо за надіслані матеріали і сподіваємось на майбутню плідну співпрацю.

З повагою,
Перший заступник
Голови Комітету

О.В. Співаковський

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Бараняк І. Є., Гальків Л. І., Андрусин Н. І. Проблеми прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону (п. 7.1); Бараняк І. Є., Пітюлич М. М. Стратегічні прогнозні орієнтири деморозвитку Карпатського регіону (п. 7.4). *Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку*: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2013. Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. 2013. С. 277–286; 313–317 (0,94 д.а.; автору належить 0,5 д.а.). *Особистий внесок*: обґрунтування та представлення результатів прогнозування відтворювальних процесів населення Карпатського регіону до 2050 року.

2. Sadova U., Baranyak I. Socio-demographic determinants of regional economic development under the integration processes. *Determinants and sources of development of enterprises in the region*. R. Fedan, K. Szara (Eds.). Rzeszow: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. P. 113–122 (0,62 д.а.; автору належить 0,31 д.а.). *Особистий внесок*: обґрунтування та аналіз факторів соціально-демографічного відтворення населення.

3. Бараняк І. Є. Моделивання демографічних явищ та процесів у регіоні: структурно-кваліметричний аспект (на прикладі Львівської області) (п. 2.3). *Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів* / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2015. С. 76–86 (0,5 д.а.).

4. Бараняк І. Є. Соціозахисна роль міграції у збереженні демовідтворювального потенціалу регіону (п. 3.1). *Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. С. 89–97 (0,33 д.а.).

5. Teslyuk R., Baranyak I. Modern Trends in Demographic Development of Lvivska Oblast and Podkarpackie Voivodship. *Socio-Economic Potential on the Polish-Ukrainian Border. Collective monograph*. Jarosław, Lwów: PWSTE Publishing House 2017. P. 187–195 (0,42 д.а.; автору належить 0,21 д.а.). *Особистий внесок*: визначення спільних та відмінних рис в відтворенні населення Львівської області та Підкарпатського воєводства крізь призму розвитку україно-польської ТМС.

6. Бараняк І. Є. Міграційна привабливість регіонів України: індексна оцінка (п. 2.3); Нові форми розвитку територіальних міграційних систем (на прикладі українсько-німецьких зв'язків) (п. 3.1). *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 70–79; С. 90–99 (1,2 д.а.).

7. Sadova U., Stepura T., Baranyak I. Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. Vol. 8, no. 1. P. 60–78 (*Web of Science*) (1,35 д.а.; автору належить 0,5 д.а.). *Особистий внесок*: здійснення порівняльного аналізу ситуації на ринку праці України, Польщі та Німеччини як головної передумови формування ТМС.

8. Теслюк Р. Т., Біль М. М., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Регіональні соціально-економічні дослідження міграційних питань: ретроспектива та сучасні підходи. *Регіональна економіка*. 2014. № 3 (73). С. 131–141 (*Index Copernicus та інші*) (1,05 д.а.; автору належить 0,3 д.а.). *Особистий внесок*: систематизація напрямів наукових досліджень із проблем міграції на основі здобутків учених за результатами дисертаційних робіт і наукових публікацій.

9. Теслюк Р. Т., Бараняк І. Є. Мезорегіональні відмінності демографічних процесів в Україні у світлі новітніх міграційних викликів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №9. С. 608-614 (*Index Copernicus та інші*)

Продовження додатку Б

(0,59 д.а.; автору належить 0,3 д.а). *Особистий внесок*: з'ясування регіональних особливостей відтворення населення України та побудова архітектури сучасної ТМС України через визначення центрів притягання та виштовхування мігрантів в розрізі районів та міст обласного значення.

10. Бараняк І. Є. Україно-німецька територіальна міграційна система: сучасний стан та тенденції розвитку. *Регіональна економіка*. 2016. № 4 (82). С. 66-74 (*Index Copernicus та інші*) (0,86 д.а.).

11. Рісна Р. Р., Бараняк І. Є. Соціально-демографічний профіль Львівської області у фокусі трудореєміграційних перспектив. *Науковий вісник НЛТУ України: серія економічна*. 2016. Вип. 26.6. С. 126–131 (*Index Copernicus та інші*) (0,4 д.а.; автору належить 0,3 д.а.). *Особистий внесок*: здійснення кореляційно-регресійного аналізу щодо визначення факторів, які впливають на процес реєміграції населення в Львівській ТМС.

12. Бараняк І. Є. Функціонування регіональних ринків праці в умовах формування україно-німецької територіальної міграційної системи. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6683> (*Index Copernicus та інші*) (0,75 д.а.).

13. Бараняк І. Є. Формування Україно-Німецької територіальної міграційної системи: економічні наслідки та ефекти. *Економіка та держава*. 2019. №3. С. 132–136 (*Index Copernicus та інші*) (0,98 д.а.).

14. Мульська О. П., Бараняк І. Є. Прогностична модель формування україно-німецької міграційної системи. *Економіка і прогнозування*. 2019. Вип. 2. С. 120–137 (*Index Copernicus та інші*) (1,58 д.а.; автору належить 1,3 д.а.) *Особистий внесок*: побудова концептуальної моделі економічних вигод та втрат України і Німеччини в результаті формування УНТМС та визначення економічних наслідків міграції населення на державному та суспільному рівнях.

Продовження додатку Б

15. Бараняк І. Є. Вплив факторів сезонності на відтворення населення Львівщини. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні*: збірник тез доповідей ІХ наук.-прак. конф. 15-20 квітня 2013 р., м. Львів. Львів: ЗУКЦ, 2013. С. 439-442 (0,46 д.а.).

16. Бараняк І. Є. Демографічне прогнозування як необхідна умова ефективного управління людськими ресурсами. *Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у ХХІ столітті*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 5 червня 2013 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2013. С. 51–54 (0,18 д.а.).

17. Бараняк И. Е. Прогнозная оценка деморазвития Карпатского региона Украины в условиях оптимизации миграционных процессов. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы*: сб. материалов Международной научно-практической конференции. 14-15 марта 2014 г., г. Казань. Казань: Отечество, 2014. С. 29–36 (0,46 д.а.).

18. Бараняк І.Є. Стан та тенденції розвитку демографічних процесів у регіоні в умовах глобального перерозподілу людського капіталу із застосуванням методів демографічного моделювання. *Актуальні питання економічних наук*: матеріали ІІ Міжнародної наук.-прак. конф. 13–14 березня 2015 р., м. Київ. Київ: Гельветика, 2015. Ч. 1. С. 81–84 (0,23 д.а.).

19. Бараняк І. Є. Особливості демографічного відтворення в українському прикордонні. *Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 18-19 квітня 2016 р., м. Львів. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 95–99 (0,31 д.а.).

20. Бараняк І. Є. Україно-німецька міграційна система в умовах новітніх тенденцій мобільності населення. *Трансформаційні процеси в економіці України: глобальні та регіональні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених, аспірантів та студентів. 23–24 грудня

2016р., м. Львів. Львів: ДУ «ІРД ім. М. І. Долішнього НАН України», 2016. С. 39–42 (0,18 д.а.).

21. Бараняк І. Є. Україно-німецька міграційна система: історичні передумови виникнення та особливості формування. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 8 червня 2017 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2017. С. 110–114 (0,22 д.а.).

22. Бараняк І.Є. Історичні передумови формування та розвитку україно-німецьких міграційних зв'язків. *Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети*: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. 22-23 вересня 2017 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. С. 59–62 (0,23 д.а.).

23. Риндзак О. Т., Бараняк І. Є. Дослідження факторів зовнішньої міграції населення України з метою запобігання його втратам. *Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings of International Scientific Conference*. November 17, 2017, Le Mans. Le Mans, France: Baltija Publishing. Part III. P. 56–58 (0,17 д.а. / 0,09 д.а.). *Особистий внесок*: визначення основних факторів виштовхування мігрантів в умовах формування української ТМС.

24. Бараняк І.Є. Міграція як чинник демографічного відтворення населення Німеччини в умовах конкурентних викликів сучасності. *Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. 30 березня 2018 р., м. Львів. Львів, ТзОВ «Ліга-Прес», 2018. С. 13–14 (0,12 д.а.).

25. Бараняк І.Є. Демографічний профіль українських мігрантів Німеччини. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 червня 2018 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2018. С. 91–94 (0,22 д.а.).

26. Бараняк І.Є. Демографічне відтворення в умовах формування нових концепцій міграційної активності населення. *Економічний розвиток держави,*

Продовження додатку Б

регіонів і підприємств: проблеми та перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених. 23–24 квітня 2019 р., м. Львів. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 11–13 (0,14 д.а.).

27. Бараняк І.Є. Взаємозв'язок міграційних систем і демографічного відтворення: теоретичний аспект *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій:* матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 6 червня 2019 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 119–122 (0,22 д.а.).

28. Бараняк І. Є. Територіальна міграційна система: понятійно-термінологічний апарат, підходи до класифікації. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи:* збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 27 листопада 2019 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 13–18 (0,27 д.а.).

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. «Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні» (м. Львів, 25-29 березня 2013 р.), виступ з доповіддю.

2. «Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті» (м. Львів, 5 червня 2013 р.), виступ з доповіддю.

3. «Актуальні питання економічних наук» (м. Київ, 13–14 березня 2015 р.), виступ з доповіддю.

4. «Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва» (м. Львів, 17 квітня 2016 р.), виступ з доповіддю.

5. «Трансформаційні процеси економіці України: глобальні та регіональні аспекти» (м. Львів, 23–24 грудня 2016 р.), виступ з доповіддю.

Продовження додатку Б

6. «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 8 червня 2017 р.), виступ з доповіддю.
7. «Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети» (м. Запоріжжя, 22-23 вересня 2017 р.), виступ з доповіддю.
8. «Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності» (м. Львів, 30 березня 2018 р.), виступ з доповіддю.
9. «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 18-19 квітня 2018 р.), виступ з доповіддю.
10. «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи» (м. Львів, 23-24 квітня 2019 р.), виступ з доповіддю.
11. «Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій» (м. Львів, 6 червня 2019 р.), виступ з доповіддю.

Територіальний розподіл головних українських організацій та товариств

Німеччини

	Місце заснування	Рік заснування	Мета діяльності
Ініціатива e-Україна	м. Мюнхен	2014	Політична, соціальна
Представництво українців у Нижній Саксонії	м. Ганновер	2008	Громадське життя українців в Нижній Саксонії, благодійні акції, культурно-просвітницькі заходи
Суспільно-корисне товариство «Інститут всебічного взаєморозуміння між німецьким та українським народами»	м. Кельн	2000	Розвиток культурних, духовних, соціальних, освітніх, наукових та економічних стосунків між українським та німецьким народами
Український вільний університет	м. Мюнхен	1921	Стати провідним науково-дослідним центром українознавчих студій в Євросоюзі, своєрідним інтелектуальним мостом між Україною, Німеччиною та країнами ЄС
Товариство сприяння, піднесення та поширення української культури в Німеччині	м. Мюнхен	1998	Сприяти налагодженню культурних зв'язків між Німеччиною та Україною
Громадська організація «Українці в Німеччині»	м. Мюнхен	1997	Зберегти та передати духовну та культурну спадщину для майбутніх поколінь
Українська громада у Франкфурті-на-Майні	м. Франкфурт-на-Майні	2006	Приймає активну участь в житті української громади
Музей українського народного мистецтва	м. Ханенбах (Рейнланд-Пфальц)	2016	Глибше розкрити культурні цінності українського народу
Німецько-українське коло спілкування в Кельні	м. Кельн	1998	Зберегти та передати духовну та культурну спадщину для майбутніх поколінь, крім того ознайомити з чудовими самотутніми традиціями німців
Міжнародний центр культури і мистецтва «Каштан»	м. Дюссельдорф	2009	розвиток дружніх взаємовідносин між німецьким та українським народами, співробітництво та партнерство в галузях культури, мистецтва, спорту, дизайну, діяльності дитячих та молодіжних організацій.
Німецько-українське наукове товариство ім. проф. д-р. Ю.Бойко-Блохина	м. Мюнхен	2007	сприяння розвитку та поглиблення наукової співпраці українських та німецьких вчених в області науки, культури і релігії

Джерело: побудовано автором за даними [82; 83]

Інформаційні ресурси українців Німеччини

Газета «Взаєморозуміння»	Кельн	2004	Висвітлення актуальних подій із життя української громади та світу
Український Кіноклуб	Берлін	2009	Презентація актуального кіномистецтва України в столиці Німеччини. Головною цільовою аудиторією Кіноклубу є мешканці та гості Берліну.
Німецьке представництво українського часопису "Критика"	Берлін	1997	Міжнародний огляд книжок та ідей
Інтернет портал українців у Німеччині "Хата скраю"	Берлін	2008	Висвітлення основних подій з життя України та українських мігрантів

Джерело: побудовано автором за даними [83]

Територіальний розподіл українських шкіл Німеччини

Земля	Місто	Тип школи
Берлін	Берлін	Школа при парафії Св. Миколая
		Українська суботня школа «Рідного слова»
		Школа вихідного дня (проект Материнка)
Гамбург	Гамбург	Українська школа «Країна знань» при “Асоціації українців північної Німеччини”
Баварія	Мюнхен	Українська суботня школа Товариства "Рідна Школа"
	Новий Ульм	Школа при парафії Успіння Пресвятої Богородиці
	Бамберг	Суботня школа при парафії Св.Миколая, Бамберг
Саксонія	Дрезден	Школа при парафії Святого Архистратига Михаїла
	Ляйпціг	Українська Суботня Школа “Намисто”
Нижня Саксонія	Ганновер	Українська школа при парафії Святого Володимира
Північна Рейн-Вестфалія	Дюссельдорф	Українська школа при парафії Христа Царя
Рейнланд-Пфальц	Майнц	Українська суботня школа
Баден-Вюртемберг	Тюбінген	«Українська школа»
	Фрайбург	Українська школа при парафії Св. Йосафата
	Гайдельберг	“Наша Школа”, при Українсько-Німецькому товаристві
Гессен	Франкфурт-на-Майні	Українська суботня школа "Сонце в долонях" при Українському товаристві у Франкфурті-на-Майні

Джерело: Побудовано автором за даними [85]

Історичні передумови формування україно-німецької територіальної міграційної системи

Найдавніші дипломатичні відомості про україно-німецькі відносини датуються кінцем X ст., коли княгиня Ольга в 957 р. з великим посольством (понад 100 осіб) відвідала Константинополь, де зустрічалася з імператором Оттоном I Великим. Підсилення німецьких зв'язків з Україною сприяли династичні шлюби між найстаршим сином Ярослава Мудрого Ізяславом та німкенєю Гертрудою, внучкою Ярослава Мудрого Євпраксією Всеволодівною та германським імператором Генріхом IV, дочкою галицько-волинського князя Данила Романовича Софією і Генріха V Шварцбурзького. Добросусідські дипломатичні відносини між керманичами Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, з однієї сторони, та Німецького королівства, з іншої, – призвели до виникнення першої хвилі міграції німців на територію сучасної України. Вже з XI ст. з'являються невеличкі німецькі торговельні колонії в Києві, Володимир-Волинському, Луцьку та інших містах. У середині XIV–XV ст. німці становили від 70 до 80% всього населення міста Львова [116]. Вплив німецьких переселенців був настільки великий, що це з часом вплинуло на архітектуру, господарство, самоуправління багатьох міст України. З часом у XVI–XVII ст. через нерозвинену систему інститутів, які покликані зберігати національну ідентичність та розподіл українських земель між королівством Польським та Великим князівством Литовським, німці асимілювалися з місцевим переважаючим населенням, перетворившись переважно у поляків з німецьким корінням.

Друга хвиля міграції німців на територію України припадає на період II половини XVIII – поч. XX ст. у період розподілу території сучасної України між Російською та Австро-угорською імперіями. Обидві імперії, ставлячи різні цілі, проводили системну політику колонізації українських земель німецьким населенням.

Продовження додатку Ж

Імператори Австрійської імперії в примусовому порядку переселяли на землі Галичини, Закарпаття, Буковини етнічних німців з метою посилення своєї влади та відчуття присутності титульної нації на новоприєднаних територіях. У же той час влада Російської імперії здебільшого запрошувала німців з метою господарського освоєння земель, адже німецькі цивільні переселенці були відомі всій Європі як міцні та надійні сільські господарі.

Перші сільські німецькі поселення з'являються на початку XVIII ст. на Закарпатті, а згодом в Галичині, Буковині, на півдні Волині. На західноукраїнські землі вони прибували в міста, створювали свої колонії в сільській місцевості. У другій половині XVIII ст. за сприяння царського уряду німецькі поселення з'явилися у Східній Україні, зокрема в Запорізькій, Миколаївській, Херсонській Одеській областях, а також Криму [121].

Завдяки сильній підтримці Російського та Австрійського уряду німецькі колонії змогли укріпитися й зміцнити на нових землях. Проте неповнота статистичного обліку, яка проявляється у відсутності детальних переписів населення та приналежності України до різних державних утворень, не дозволяє зробити адекватні висновки щодо впливу німців на демографічну структуру всього населення України того часу. З іншого боку, наявна інформація дає можливість дійти до локальних висновків на прикладі окремих адміністративних одиниць.

Так, за результатами досліджень В. Васильчука та Н. Монолатія, в середині XIX ст. німецьких поселенців в Україні було близько 220 тисяч осіб, з них близько 100 тис. осіб проживали на території України, яка підпорядковувалася Російській імперії, і ще 120 тис. осіб – Австрійської імперії [184; 185]. До початку I світової війни чисельність німців невпинно зростала. Так, для прикладу лише на території Волинської губернії Російської імперії кількість німців зросла з 5 тис. осіб у 1858 році до 200 тис. осіб у 1915 році [186, с.15].

Продовження додатку Ж

Угорська статистика свого часу засвідчувала подвоєння німецького населення в Закарпатті з 15 тис. осіб до майже 34 тис. осіб у 1880-1910 роки [187].

Аналізуючи вплив німців на українців, дослідники зазначають, що в першій половині XIX ст. німецькі колонії були досить ізольованими через різницю мовних, конфесійних та культурних традицій. Поселяючись переважно в сільській місцевості, спираючись на власний менталітет, побут, специфіку общинного та сімейного життя, вони тривалий період майже повністю були відгороджені від впливів українського населення та органів місцевої влади, зберігаючи недоторканою власну самобутність. Фактично переселенці отримали громадське самоврядування і намагались мінімально контактували з місцевою владою [119].

Незважаючи на це, вони з часом здійснили шалений вплив на соціально-економічний розвиток краю через модернізацію методів обробки землі, удосконалення сільськогосподарського знаряддя, а іншими словами – економічно укріпили кордони Російської та Австрійської імперій.

Як зазначав дослідник К.Е. Лінденман, німецькі колоністи протягом 100-150 років «перетворили голі і не використововувані тоді степи в родючі поля, багаті сади і сприяли поліпшенню господарства навколо своїх поселень. Створюючи своє щастя і добробут, вони разом з тим допомагали зростанню добробуту всього краю» [188].

Німецькі поселення, займаючи незначне місце в процентному відношенні серед національних меншин (5-10% до загальної чисельності населення), суттєво вплинули на соціальне, культурне та духовне життя регіону, сприяли розвитку освіти та науки [184]. У галузі освіти німці дали безперечно гарний приклад місцевому населенню, вважаючи будівництво школи (утримання її та вчителя) та громадських споруд, взаємодопомогу першочерговою справою громади [119].

Продовження додатку Ж

Вже на початок ХХ ст. в поселеннях німці формували широку мережу освітніх інституцій. Вони мали власні школи, в яких навчалось більше 60 тисяч дітей, педагогічний інститут в Одесі, видавництва (німецькою мовою видавалися близько 20 газет і журналів) [121].

У міжвоєнні роки в районах компактного проживання німецького населення в Україні почалося створення німецьких сільських і селищних рад, кількість яких до 1931 року досягла 252. В Україні було створено 7 німецьких районів.

У 1929-1930 навчальному році в Україні працювали 628 німецьких шкіл, де вчилися більше 35 тис. дітей. 89,3% німецьких школярів отримували освіту рідною мовою [89].

**Індекс регіональної міграційної привабливості міст-держав та земель
Німеччини, 1991-2018 рр.**

Регіони та міста Німеччини	Роки						2018/ 1991
	1991	1996	2001	2006	2016	2018	
Баден-Вюртемберг	1,229	1,125	1,151	1,123	1,094	1,082	0,88
Баварія	1,102	1,057	1,102	1,107	1,105	1,120	1,02
Берлін	0,913	0,952	0,900	0,877	0,949	0,959	1,05
Бранденбург	0,350	0,617	0,604	0,630	0,700	0,727	2,08
Бремен	1,496	1,344	1,399	1,442	1,274	1,277	0,85
Гамбург	1,819	1,724	1,720	1,691	1,582	1,530	0,84
Гессен	1,326	1,234	1,248	1,247	1,138	1,144	0,86
Мекленбург-Передня Померанія	0,339	0,590	0,589	0,591	0,694	0,736	2,17
Нижня Саксонія	1,032	0,935	0,938	0,924	0,932	0,924	0,90
Північна Рейн-Вестфалія	1,206	1,123	1,075	1,058	1,017	0,995	0,83
Рейнланд-Пфальц	1,050	0,960	0,913	0,897	0,891	0,900	0,86
Саар	1,122	1,067	1,000	1,069	0,932	0,923	0,82
Саксонія	0,365	0,644	0,629	0,688	0,777	0,790	2,16
Саксонія-Ангальт	0,334	0,586	0,594	0,643	0,718	0,755	2,26
Шлезвіг-Гольштайн	0,967	0,911	0,911	0,861	0,852	0,839	0,87
Тюрингія	0,301	0,561	0,591	0,632	0,740	0,753	2,50

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

**Індекс регіональної міграційної привабливості областей України, 2008-
2018 рр.**

Регіони	Роки						2018/ 2008
	2008	2010	2012	2014	2016	2018	
Вінницька	0,602	0,661	0,638	0,747	0,767	0,790	1,31
Волинська	0,621	0,661	0,616	0,667	0,623	0,746	1,20
Дніпропетровська	1,461	1,136	1,342	1,384	1,189	1,228	0,84
Донецька	1,205	1,321	1,175	0,765	1,188	1,134	0,94
Житомирська	0,560	0,601	0,605	0,644	0,631	0,658	1,17
Закарпатська	0,520	0,571	0,546	0,527	0,434	0,470	0,90
Запорізька	1,090	1,072	0,922	0,980	0,962	0,951	0,87
Івано-Франківська	0,706	0,794	0,805	0,793	0,634	0,640	0,91
Київська	0,981	0,912	1,279	1,269	1,226	1,206	1,23
Кіровоградська	0,650	0,741	0,691	0,820	0,808	0,759	1,17
Луганська	0,873	0,841	0,810	0,398	0,664	0,506	0,58
Львівська	0,698	0,738	0,774	0,806	0,762	0,793	1,14
Миколаївська	0,754	0,849	0,748	0,806	0,789	0,765	1,02
Одеська	0,977	0,960	0,854	0,869	0,840	0,820	0,84
Полтавська	1,072	1,229	1,176	1,287	1,340	1,421	1,33
Рівненська	0,624	0,660	0,593	0,677	0,560	0,545	0,87
Сумська	0,641	0,708	0,651	0,717	0,661	0,643	1,00
Тернопільська	0,529	0,514	0,547	0,580	0,508	0,527	1,00
Харківська	0,995	0,943	0,889	0,913	0,882	0,835	0,84
Херсонська	0,553	0,610	0,549	0,584	0,587	0,561	1,01
Хмельницька	0,577	0,626	0,623	0,701	0,653	0,660	1,14
Черкаська	0,699	0,662	0,750	0,826	0,775	0,778	1,11
Чернівецька	0,493	0,492	0,465	0,464	0,388	0,418	0,85
Чернігівська	0,638	0,723	0,674	0,714	0,682	0,715	1,12
м. Київ	2,687	2,612	2,764	3,059	2,880	2,869	1,07

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Додаток Л

**Підприємства з німецькими інвестиціями в галузі машинобудування та
будівництва в Україні**

№	Назва підприємства	Напрями діяльності	Місце знаходження головного підприємства
Машинобудування			
1.	Kromberg & Schubert	електромережі для відомих німецьких автомобільних брендів Mercedes, Volkswagen, BMW	м. Луцьк, м. Житомир
2.	Bader-Україна	виробництво шкіряних автомобільних салонів преміум-класу для AUDI та BMW.	м. Городок Львівської області
3.	Кабельний завод «Sumitomo»	постачальник електронних джгутів і компонентів для електромобілів Volkswagen, Audi, SEAT, Porsche, Bentley.	м. Тернопіль, м. Чернівці
4.	Forschner Україна	випуск схемних електричних джгутів для німецької автомобільної техніки різних типів	м. Свалява, Закарпатська область
5.	Leoni	виробництва електричного устаткування для двигунів і транспортних засобів	м. Стрий, Львівська область
6.	ТусоElectronicsUkraine	виробник конекторів та електричних джгутів для німецьких автомобільних компаній BMW, Opel та Mercedes.	м. Івано-Франківськ
7.	Виробниче об'єднання «Карпати»	виробник електротехнічного обладнання для німецьких автомобільних підприємств, у т.ч. Porsche, Mercedes та Volkswagen.	м. Івано-Франківськ
8.	Підприємство «Точприлад»	електричні джгути, акустична апаратура та електронне обладнання для німецьких компаній BMW, Mercedes та Volkswagen.	м. Мукачів, Закарпатська область
9.	Костал Україна	електронне обладнання для німецьких автомобільних підприємств BMW, Mercedes та Volkswagen.	м. Переяслав-Хмельницький, Київська область
10.	SEWS Україна	кабельна продукція	м. Чернівці
11.	W.E.T. Automotive Ukraine	системи підігріву сидінь, сенсорні датчики, автомобільні джгути	м. Виноградів, Закарпатська область
12.	BoschUkraine	виробник стартерів та іншої електротехнічної продукції для німецьких компаній BMW, Mercedes та Volkswagen.	м. Краковець, Львівська область
13.	ТЗОВ «Хан-електробау Україна»	Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів	м. Нововолинськ
14.	Fuhrlander AG	виробництво сучасних вітрогенераторів	м. Краматорськ, Донецька область
15.	Корпорація «Електрон»	виробництво автобусів, тролейбусів та трамваїв	м. Львів

Продовження додатку Л

№	Назва підприємства	Напрями діяльності	Місце знаходження головного підприємства
Будівництво			
16.	HeidelbergCement	виробник будівельних матеріалів	м. Дніпро
17.	KNAUF Гіпс Донбас	виробництво гіпсокартонних плит, декоративних прикрас та сухих сумішей.	м. Соледар, Донецька область
18.	Klingspor-Україна	Провідний виробник абразивних інструментів та матеріалів в Україні	с. Великі Мости, Львівська область
19.	Henkel Bautechnik Україна	виробництво будівельних матеріалів	м. Вишгород, Київська область

Джерело: побудовано на основі даних [161]

Підприємства та компанії з німецькими інвестиціями в Україні

№	Назва підприємства	Напрями діяльності
1.	REMONDISUkraine	комунальне господарство, переробка та утилізація вторинної сировини
2.	Bayer Україна	міжнародна компанія зі спеціалізацією в галузі наук про життя, а саме охорони здоров'я та сільського господарства
3.	GEA WestfaliaSurgeUkraine	технології виробництва молочної продукції
4.	O.L.T. Consult GmbH	консультативні послуги з реалізації європейських проектів в Україні
5.	TÜV SÜD Ukraine LLC	незалежні промислові інспекції, сертифікація обладнання, навчання персоналу
6.	PETKUSTechnologie GmbH	виготовлення обладнання для сортування, очищення та зберігання насіння
7.	Pfeifer & Langen Україна	виробництво цукру
8.	Arzinger	юридична компанія з надання послуг у питаннях корпоративного права, нерухомості, антимонопольного права, судового та арбітражного представництва
9.	BEITEN BURKHARDT	надання юридичних послуг з корпоративного права, нерухомості, реструктуризації та банкрутств, податкового і митного права
10.	WürthUkraine	постачальник з'єднувальної арматури та інструментів для будівельних робіт
11.	Demag Cranes & Components Ukraine GmbH	виробник та постачальник підйомних кранів і механізмів
12.	Landesbank Berlin AGUkraine	кредитування бізнес-проектів
13.	Roland Berger Strategy Consultants	надання консультацій з питань стратегічного менеджменту
14.	Picard Україна	виробництво сучасної шкіргалантереї

Джерело: побудовано на основі даних [161]